

ឆតុរាសត្រ

សៀវភៅ ៤

มรคกบองชาติ

เล่ม ๔

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๖

มรดกของชาติ ISBN 974-7770-7

จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

กันยายน ๒๕๓๖

โดย คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

บรรณาธิการ นายบรรเจ็ด อินทุจันทร์ผล

ถ่ายภาพประกอบ นางสาวอนุตรา หงส์สุวรรณ

นายประยุทธ ปัญญาศิริ

นายกิตติ จันทรส่อง

พิมพ์ที่ บริษัท ฉลองรัตน์ จำกัด โทร. ๒๔๗๐๑๑๑

คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชาติไทยได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขาเป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนเป็นจำนวนมาก มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าเหล่านั้นได้อำนวยประโยชน์แสดงให้เห็นอารยธรรมความเจริญของชนในชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของชาติและเป็นสมบัติของปวงชนชาวไทย

คณะกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ในการเผยแพร่มรดกของชาติ ได้จัดทำหนังสือ “มรดกของชาติ” เล่มนี้ ซึ่งเป็นเล่มที่สี่ที่จัดทำขึ้น โดยรวบรวมบทความที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง 919 กรป.กลาง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๔-๒๕๓๕ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวความรู้หรือสิ่งที่เป็นมรดกของชาติแก่ประชาชน นักศึกษาและนักเรียนโดยทั่วไป เพื่อนำมาให้เกิดความภาคภูมิใจ จะได้ช่วยกันสวดส่อง ทะนุบำรุง สงวนรักษาตลอดจนสืบทอดมรดกของชาติ

คณะกรรมการมรดกของชาติ หวังว่าผลงานที่ได้จัดทำขึ้นนี้ คงจะเป็นที่สนใจแก่ท่านทั้งหลายที่มีความประสงค์จะรักษามรดกของชาติไทยให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน

คณะกรรมการมรดกของชาติ

ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

หน้า

๑. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕	๑
๒. มรดกการช่างของไทย	๗
๓. การสร้างวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๕
๔. มรดกโลก	๒๓
๕. วัดสามพระยา	๓๐
๖. ปราสาทกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ	๓๕
๗. วันยุทธหัตถีครบสี่ร้อยปี	๔๓
๘. แหล่งข้อมูลทางด้านศิลปวัฒนธรรมของหอสมุดแห่งชาติ	๔๗
๙. การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติด้านเอกสารจดหมายเหตุ	๖๐
๑๐. พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๗๔
๑๑. โฉมปราสาท วัดราชนัลดารามวรวิหาร	๗๙
๑๒. วัดพระนามบัญญัติ	๘๓

รายนามคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒. นายประเสริฐ ณ นคร	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓. พลโทดำเนิร เลชะกุล	เป็นอนุกรรมการ
๔. อธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้แทน	เป็นอนุกรรมการ
๕. อธิบดีกรมวิชาการ หรือผู้แทน	เป็นอนุกรรมการ
๖. นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๗. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	เป็นอนุกรรมการ
๘. นายพิสิฐ เจริญวงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ หรือผู้แทน	เป็นอนุกรรมการ
๑๐. ผู้อำนวยการกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หรือผู้แทน	เป็นอนุกรรมการ
๑๑. นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ	เป็นอนุกรรมการ
๑๒. นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง	เป็นอนุกรรมการ
๑๓. นางรัชกร เหมะจันทร์	เป็นอนุกรรมการ
๑๔. นางปัทมา ปานประชา	เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ
๑๕. นางสมจิตต์ เทียนสว่าง	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕

เรียบเรียงโดย นางสาวสุริยรัตน์ วงศ์เสงี่ยม

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มีพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ อันเป็นมหามงคลสมัยอีกวาระหนึ่ง พิธีราชาภิเษกสมรสเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๓ ถึงกาลบัดนี้เป็นเวลายาวนานกว่า ๔๒ ปี พลสกนิกรทั้งปวงต่างประจักษ์ว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ไม่แต่จะมีพระราชจริยาวัตรงดงามอย่างยิ่งเท่านั้น หากยังทรงบำเพ็ญพระราชภาระกิจ นานัปการ ทั้งในฐานะพระราชมารดาของพระโอรสธิดาทั้ง ๔ พระองค์ และในฐานะพระแม่เมืองของ พลสกนิกรชาวไทย ด้วยพระวิริยะอุตสาหะและพระปรีชาสามารถของพระองค์ทำให้ทรงประกอบ พระราชกรณียกิจต่าง ๆ อันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทยเป็นอเนกประการ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เสมอมา อาทิ การเสด็จออกให้บุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ การเสด็จ ต้อนรับพระราชอาคันตุกะ การเสด็จในงานพระราชพิธี งานรัฐพิธี และงานพระราชกุศลประเพณี การเสด็จ เยี่ยมราษฎรที่ประสบภัยและราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ การเสด็จเยี่ยมหน่วยทหารตำรวจ และอาสาสมัครที่ ปฏิบัติภารกิจป้องกันชายแดน เป็นต้น นอกจากนั้น ยังได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการ เจริญพระราชไมตรีกับมิตรประเทศทั่วโลก ทุกครั้งได้ทรงเผยแพร่ชื่อเสียงของประเทศไทยให้เป็นที่รู้จัก แก่ชาวโลกอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวต่างประเทศเข้าใจคนไทยอย่างถูกต้องและชัดเจน และต่าง ยกย่องสรรเสริญองค์พระประมุขของชาวไทยด้วยความชื่นชมยิ่ง

ในการเสด็จเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ นั้น แม้จะต้องทรงดำเนินโดยพระบาทเป็นระยะทาง ไกลในถิ่นทุรกันดารหรือถิ่นที่มีอันตราย ก็มีได้ทรงย่อท้อหวาดหวั่น ทรงสดับปัญหาทุกข์สุขของราษฎร ทรงศึกษาสภาพและปัญหาต่าง ๆ และพระราชทานพระราชดำริในอันที่จะแก้ไขจัดปัญหาต่าง ๆ ซึ่ง บั่นทอนสุขภาพพลานามัยและการดำเนินชีวิต นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณที่ก่อปรด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่ เปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาเป็นที่ยิ่ง และทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขยังความผาสุกร่มเย็นให้เกิดขึ้นโดยทั่วไป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงทราบและตระหนักถึงปัญหาความทุกข์ยากอดอยาก และขาดแคลน ของราษฎรในท้องถิ่นชนบท เนื่องจากมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต และขาดความรู้ในการพัฒนาอาชีพ จึงมีพระราชดำริริเริ่มจัดทำอาชีพเสริมให้แก่เกษตรกรเพื่อเพิ่มพูนรายได้ของครอบครัว โดยทรงฟื้นฟูงานหัตถกรรมพื้นบ้านในแต่ละภูมิภาคของประเทศที่กำลังจะสูญสลายขาดผู้สืบทอด และมีพระราชประสงค์ที่จะธำรงรักษาและเชิดชูมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่บรรพชนสร้างสรรค์ไว้ให้เป็นอาภรณ์ประดับอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้ด้วยพระปรีชาญาณและพระอัจฉริยภาพเชิงสุนทรีย์ ได้ทรงประมวลคัดเลือกงานฝีมือเด่น ๆ อันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นมาส่งเสริมได้อย่างเหมาะสมยิ่ง อาทิ ภาคกลาง ทรงส่งเสริมการถัก สานเส้นใยป่าน และกก เป็นกระเป๋าทือ หมวก รองเท้า และของใช้อื่น ๆ ทรงฟื้นฟูการปั้นตุ๊กตาชาววัง ภาคเหนือ ทรงส่งเสริมการทอผ้าไทย ผ้าปัก และผ้าฝ้าย เนื้อนาตาลอดจนเครื่องประดับทำด้วยเงิน ภาคอีสาน ทรงส่งเสริมการทอผ้าไหม การทอผ้าแบบโบราณ ภาคใต้ทรงส่งเสริมการทำเครื่องถม การประดิษฐ์ เปลือกหอยและงานสานถัก เป็นต้น ต่อมาได้มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมทูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลในโครงการของพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อม ให้จัดตั้ง “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์” เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ (ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ”) ทรงรับเป็นองค์ประธานมูลนิธิ และทรงมอบหมายให้จัดหาครูเพื่อสอนศิลปหัตถกรรมในแต่ละสาขา พระราชทานวัสดุอุปกรณ์ทั้งหมดตลอดจนค่าแรงและการหาตลาด ทรงติดตามความก้าวหน้าของโครงการอย่างใกล้ชิดเพื่อพระราชทานคำแนะนำ การดำเนินการส่งเสริมตามพระราชดำริจึงเป็นไปตามลักษณะครบวงจร ทำให้ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เป็นที่นิยมชมชอบทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในการอุทิศพระองค์ เพื่อทรงช่วยเหลือราษฎรอย่างมิได้ทรงเห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก ได้เป็นที่ประจักษ์ต่อชาวโลกและต่างประเทศดีสรวเสริญพระเกียรติคุณอย่างแพร่หลาย โดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (F.A.O.) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญซีเรส แห่งปีคริสตศักราช ๑๙๗๙ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ และได้เฉลิมพระเกียรติคุณโดยอัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์จารึกลงบนเหรียญซีเรสด้านหน้า ส่วนด้านหลังเป็นรูปสตรีชาวนาถือรวงข้าว มีข้อความจารึกว่า “ TO GIVE WITHOUT DISCRIMINATION ” แปลว่า “ให้โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง”

อย่างไรก็ดี พระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวมิได้ปกแผ่เฉพาะประชาชนชาวไทยเท่านั้น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ยังมีพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณและมนุษยธรรมต่อมวลประชาชาติโดยทั่วไป ดังเช่น เมื่อครั้งเกิดยุคเหิมนในประเทศกัมพูชา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทานเคราะห์แก่ผู้อพยพลี้ภัยที่เข้ามาอยู่ ณ ชายแดนไทยด้านจังหวัดตราด จันทบุรี และปราจีนบุรีทรงพระประจักษ์ในความทุกข์ยากของพวกเขาเหล่านั้น และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศูนย์ฝึกอาชีพชาวกัมพูชาอพยพที่เขาฉัตร จังหวัดจันทบุรี โดยมีพระราชประสงค์ที่จะสงเคราะห์ผู้ประสบเคราะห์กรรมให้สามารถช่วยเหลือตัวเองและพ้นจากความทุกข์ทรมานใจ ด้วยพระราชศรัทธาและพระราชปณิธานในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยาก โดยมีได้คำนึงถึงเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ นี้เอง มหาวิทยาลัยทักษิณแห่งรัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา จึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขามนุษยธรรม เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓

พระเกียรติคุณที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ทรงเป็นนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อมทรงมีแนวพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จักอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการส่งเสริมความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของราษฎร ทั้งนี้เนื่องจากทรงตระหนักดี ว่าสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศกำลังถูกทำลายลงอย่างน่าเป็นห่วง และผลจากการนี้ เป็นสาเหตุเบื้องต้นของความยากลำบากในการดำรงชีวิตของชาวชนบท จึงทรงมุ่งหวังจะให้ราษฎรมี ความรัก ความผูกพันในทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อาทิ ป่าไม้ พืช และสัตว์ โดยทรงริเริ่มโครงการอัน เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม ได้แก่โครงการปาร์กน้ำ งานอนุรักษ์พันธุ์เต่าทะเล โครงการพระราชดำริภูเขียว โครงการอนุรักษ์สัตว์ป่า โครงการศูนย์เพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่า โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณ วัดญาณสังวรารามตามพระราชดำริ เป็นต้น โครงการต่าง ๆ เหล่านี้ได้สนองตอบต่อพระราชปณิธาน ของพระองค์เป็นอย่างดียิ่งนับว่าทรงเข้าพระทัยถึงการดำรงอยู่ของชีวิตกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ตลอดจนพระอัจฉริยะในเรื่องการดำรงอยู่ที่เกื้อกูลกันของสรรพสิ่งทั้งมวล อย่างยากที่จะหาผู้ใดเทียบได้

ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมและพระเกียรติคุณอันแผ่ไพศาล ใน อภิลักขิตสมัยมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นี้ รัฐบาล หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชน สถาบัน องค์การ มูลนิธิ ตลอดจนประชาชนทุกหมู่เหล่า ได้พร้อมใจกัน แสดงถึงความกตัญญูตเวทีตาคูณด้วยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติอย่างสมบูรณ์พร้อมสรรพสมพระเกียรติยศ ตามโบราณราชประเพณีทุกประการ ขอน้อมเกล้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เป็น มิ่งขวัญร่มเกล้าชาวประชาทั้งมวล เสด็จสถิตเป็นศรีแก่พระราชจักรีวงศ์ชั่วกาลนาน

มรดกการช่างของไทย

เรียบเรียงโดย วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เมืองไทยเรานั้นเป็นเมืองที่อุดมไปด้วยศิลปกรรมและงานช่างที่บรรพชนของเราได้สร้างสรรค์ไว้ ผลงานเหล่านั้นย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า คนไทยมีความสามารถในการช่างมาแต่อดีต จึงสามารถสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เป็นมรดกตกทอดมาจนปัจจุบันมากมาย และสิ่งทั้งหลายที่สร้างขึ้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากความรู้ความสามารถใน “การช่าง” ของคนไทยทั้งสิ้น จึงเห็นได้ว่าวิชาการช่างหรือที่ปัจจุบันเรามักเรียกว่าวิชาศิลปะไทยนั้น มีบทบาทอย่างสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ ขนบประเพณี และวัฒนธรรมของไทยสืบต่อกันมาช้านาน

ถ้าเราลองพิจารณาสິงของเครื่องใช้ต่าง ๆ รอบตัวและสิ่งที่เราใช้สอยอยู่ทุกวันนี้ล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งสิ้น ตั้งแต่เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ในครัวเรือน ผู้ที่ประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา เราเรียกว่า “ช่าง” หรือถ้าสิ่งนั้น ๆ มีความสวยงามมีคุณค่าทางศิลปะ เราก็เรียกผู้ที่สร้างว่า ช่างศิลป์ หรือ ศิลปิน

ช่าง ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ อธิบายว่า ผู้ชำนาญในการฝีมือหรือมีศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ช่างตัดเสื้อ ช่างไม้ ช่างไฟ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี ได้อธิบายไว้ว่า “ช่างฝีมือ” หมายความว่าผู้ผลิตศิลปกรรมที่นำมาดูน่าใช้สอย เป็นอสังการเครื่องประดับชีวิตของเราให้อยู่ดีกินดี ผลิตรกรรมหรือสิ่งที่ทำขึ้นเป็นอาชีพของช่างฝีมือนี้เรียกว่า ศิลปะ อันเป็นผลเกิดจากฝีมือความสามารถและความรู้ค่าของช่างฝีมือผู้นั้นเฉพาะตัวเป็นคน ๆ ไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งผลิตรกรรมหรือสิ่งที่ทำขึ้นนั้นไม่ใช่ของที่ทำด้วยเครื่องจักร

ตัวอย่าง อาชีพต่าง ๆ ของช่างฝีมือ คือการสลักโลหะ การแกะสลักไม้ การทำเครื่องปั้นลายคราม การทอผ้าและอื่น ๆ ด้วยของมีเยื่อใย วิชาชีพอันเนื่องด้วยการช่าง เช่น ช่างทอง ช่างถม ช่างไม้ ช่างรัก ช่างประดับมุก ช่างประดับกระจก เหล่านี้เป็นต้น...”

จากคำอธิบายดังกล่าว สรุปได้ว่า ช่างคือผู้ที่มีฝีมือ มีความชำนาญหรือมีศิลปะ สามารถประดิษฐ์และสร้างสิ่งต่างขึ้นได้ด้วย ฝีมือและความชำนาญเฉพาะตน จนสิ่งที่สร้างขึ้นมีความสวยงามน่าใช้หรือมีความประณีตงดงามเป็นศิลปะสอดคล้องกับขนบประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือเป็นไปตามขนบนิยมของประชาชนในชาติหรือประเทศนั้น ๆ

ดังนั้น **ช่างไทย** คือ คนไทยผู้มีฝีมือความชำนาญในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ตามแบบแผนที่สืบต่อกันมาแต่โบราณซึ่งเรียกว่า **การช่างของไทย** นั้นมีอยู่มากมายหลายประเภทเช่น การประดับมุก การทำลายรดน้ำ การเขียนภาพ การก่อสร้าง การทำเครื่องปั้นดินเผา การจักสาน เป็นต้น การประดิษฐ์สร้างสรรค์งานช่างประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ จะมีวิธีการที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ตามขนบประเพณีความเชื่อและวัฒนธรรมของคนไทย ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ยึดถือกันมาแต่โบราณ

การช่างของไทย เป็นการช่างที่มีแบบแผนเป็นเอกลักษณ์ของไทยประสานกับชนบประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนไทยสืบต่อกันมานาน แบบแผนทางการช่างที่บรรพชนได้คิดค้นขึ้นเป็นแบบแผน ให้ช่างไทยรุ่นหลังได้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ สืบต่อมาล้วนเป็น *มรดกทางการช่างของไทย* ทั้งสิ้น

ถ้ามองย้อนกลับไปในอดีตจะเห็นว่า วิชาการช่างในประเทศไทยนั้น ได้เริ่มขึ้นมาตั้งแต่ในสมัย ก่อนประวัติศาสตร์เมื่อหลายหมื่นปีมาแล้ว เพราะเมื่อมนุษย์นำก้อนหินขนาดพอเหมาะมือมากะเทาะ ปลายด้านหนึ่งให้แหลมหรือคมเพื่อให้ทุบผลไม้ที่มีเปลือกแข็งให้แตกหรือใช้กะเทาะเมล็ดพืชเพื่อกินเนื้อที่อยู่ ข้างในหรือใช้สำหรับสับตัดสิ่งต่าง ๆ หินที่มนุษย์นำมากะเทาะให้ปลายคมหรือแหลมนี้ถือได้ว่าเป็นความคิด เริ่มแรกในการนำวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาดัดแปลง หรือทำให้เกิดรูปทรงใหม่ ให้เหมาะสมกับการใช้สอย ถือว่ามนุษย์ได้ใช้วิชาการช่างสร้างสิ่งใหม่ให้เกิดขึ้นแล้ว จึงถือได้ว่ามนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ที่เคยอาศัย อยู่ในประเทศไทย เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาการช่างในประเทศไทย

จากเครื่องมือหินกะเทาะที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ นั้น มนุษย์ได้พัฒนาเครื่องมือประเภทนี้มาเป็นลำดับ เช่น การนำหินมาขัดให้บางและคม มีรูปทรงขะลุยขึ้นเรียกว่า *เครื่องมือหินขัด หรือขวานผ่า* การทำ เครื่องมือหินเหล่านี้ เป็นการพัฒนาทางการช่างอีกระดับหนึ่งของมนุษย์ โดยพยายามทำให้มีรูปทรง เหมาะสมกับการใช้สอย มีรูปร่างคล้ายคลึงกับขวานและอาจใช้ถาวรลยัมัดติดกับท่อนไม้ กระดูกสัตว์ เป็นด้ามอย่างขวานที่เราใช้อยู่ในปัจจุบัน แทนการใช้มือจับเครื่องมือหินกะเทาะทุบหรือตัดโดยตรง เครื่องมือ หินขัดหรือขวานพ้านี้พบตามแหล่งอารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยแทบทุกภาค นอกเหนือ จากการใช้นหินมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือประเภทขวานแล้ว มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินในประเทศไทยยังนำเปลือกหอย กระดูกสัตว์และหิน มาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้อย่างอื่นด้วย เช่น ทำเป็น หัวลูกศร ลูกปัด เครื่องประดับ กำไล ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นพัฒนาการทาง “การช่าง” ของมนุษย์ที่พัฒนาเรื่อยมาควบคู่กับการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ โดยได้ใช้ “ฝีมือ” และ “ความคิดสร้าง สรรค์” ดัดแปลง แปรรูป วัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต มนุษย์อาจจะได้ความคิดมาจากการสังเกตและเรียนรู้จากธรรมชาติ เช่น มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์สังเกต พบว่า เมื่อดินถูกน้ำจะอ่อน นำมาปั้นเป็นรูปทรงต่าง ๆ ได้ และเมื่อปล่อยให้แห้งหรือตากแดดให้แห้งดินจะ แข็งและจะแข็งยิ่งขึ้นไปอีกเมื่อนำไปเผาไฟและยังคงรูปอยู่อย่างถาวรไม่ละลายเมื่อถูกน้ำ สิ่งเหล่านี้อาจ เป็นความบังเอิญใจให้มนุษย์นำดินมาทำเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะเครื่องปั้นดินเผา ประเภทภาชนะจำพวกหม้อนั้นช่วยให้มนุษย์รู้จักหุงต้มอาหารให้สุกก่อนที่จะนำมากิน นับเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้สำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ให้ดีขึ้น

การทำเครื่องปั้นดินเผาของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์อาจเริ่มต้นด้วยการนำดินเหนียวมาปั้น เป็นสิ่งต่าง ๆ ตามต้องการ ตากแดดหรือทิ้งไว้จนแห้งแล้วนำไปเผาไฟ จะได้เครื่องปั้นดินเผาที่มีความแข็งแรงกว่า ดินธรรมดาเป็นดิน (terra cotta หรือ eathenware) ที่น้ำซึมผ่านได้ ต่อมามนุษย์ได้เรียนรู้อีกว่า หากเพิ่ม ความร้อนในการเผาให้มากขึ้น ก็จะทำให้เนื้อดินแกร่งและแข็ง (stoneware) มากกว่า น้ำซึมผ่านไม่ได้ และในที่สุดมนุษย์ได้ค้นพบว่า ถ้านำวัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติผสมกันเป็นน้ำยา เคลือบลงบนเครื่องปั้น ดินเผาแล้วนำไปเผาไฟ ทำให้ได้เครื่องเคลือบที่มีเนื้อแข็งและมีผิวเป็นสีต่าง ๆ สวยงาม

นอกจากมนุษย์จะเรียนรู้คุณสมบัติของวัตถุธรรมชาติแล้ว มนุษย์ยังเรียนรู้และพัฒนากรรมวิธีในการผลิตด้วย เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผาประเภทภาชนะในยุคแรก ๆ มนุษย์อาจใช้ *การกดหรือยาไล่ดินเหนียวลงในแม่แบบ* (pressing mout) ด้วยการใช้ดินเหนียวยาไล่ลงไปบนเปลือกผลไม้แห้ง เช่น เปลือกน้ำเต้า หรือยาไล่ลงไปบนภาชนะจักสาน เมื่อดินแห้งแล้วจึงนำไปเผาไฟไฟจะไหม้สิ่งที่เป็นแม่แบบหมด เหลือดินเผาที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสิ่งที่ใช้เป็นแม่แบบการทำเครื่องปั้นดินเผาวิธีนี้ มีภาชนะรูปร่างคล้ายอ่างจากแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียง (ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี) ที่ผิวของภาชนะมีรอยที่เป็นลวดลายเครื่องจักสานปรากฏเป็นหลักฐานให้เห็นจนปัจจุบัน

จากกรรมวิธีการทำภาชนะดินเผาดังกล่าว มนุษย์ได้ค้นพบวิธีการปั้นภาชนะเครื่องปั้นดินเผาด้วยการตีดินเหนียวให้ได้รูปร่างตามต้องการ อย่างที่เรียกกันว่า *การตีหม้อ* ซึ่งเป็นการปั้นโดยใช้การตี หินทุ และไม้ตีดินเหนียวให้เป็นรูปทรงของภาชนะตามต้องการ ทำให้ได้ภาชนะที่มีรูปทรงต่าง ๆ และสวยงามกว่าการปั้นด้วยการมีแม่แบบ ที่ได้ภาชนะตามรูปทรงของแม่แบบเท่านั้น

มนุษย์ได้พัฒนากรรมวิธีในการทำเครื่องปั้นดินเผาประเภทภาชนะต่อมาด้วยการใช้แป้นหมุน การหล่อจากแม่พิมพ์ อย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน การพัฒนาการทำเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มนุษย์พยายามพัฒนา *กระบวนการทางการช่าง* ให้มีคุณภาพดีขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดมา

นอกจากเครื่องปั้นดินเผาแล้วมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ยังสามารถประดิษฐ์สิ่งอื่น ๆ ขึ้นใช้ใน ชีวิตประจำวันอีกหลายอย่าง เช่น การทำเครื่องจักสาน การทอผ้า การทำหัตถกรรมโลหะ การแกะสลัก เป็นต้น สิ่งของเครื่องใช้เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการช่างยุคแรกของมนุษย์สิ่งพัฒนาเรื่อยมาทั้งการเลือกสรรวัสดุ กรรมวิธีในการผลิต และมีมือช่าง เพื่อให้ได้เครื่องมือเครื่องใช้ที่เหมาะสม มีคุณภาพดี ตามความต้องการของกลุ่มชน ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องมีรูปทรง ลวดลายและมีประโยชน์ใช้สอยสอดคล้องกัน ขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของกลุ่มชนด้วย ดังจะเห็นได้จาก *หม้อดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์* แบบต่าง ๆ ที่มนุษย์ใช้ฝังไว้ในหลุมศพนั้นเป็นหลักฐานว่า หัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้นมิได้ใช้สอย ในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากแต่ยังใช้เพื่อประโยชน์ตามความเชื่อ ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชน ด้วย และด้วยเหตุที่การประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ นั้น ผู้ทำหรือ “ช่าง” จะต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญ มีฝีมือ มีความรู้เป็นอย่างดีจึงจะสามารถคิดประดิษฐ์ สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้เหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มชน ด้วยเหตุนี้ ลักษณะของช่างและกระบวนการทางการช่างของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มชน จึงแตกต่างกันไป

เมื่อกลุ่มคนไทยรวมตัวกันเป็นกลุ่มชนเล็ก ๆ แล้ว ขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมือง แคว้นแคว้น จนเป็นอาณาจักรไทยและประเทศไทยในที่สุดนั้น “*การช่างของไทย*” ได้มีบทบาทอย่างสำคัญ ในการสร้างบ้านเมืองและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นบนพื้นฐานของขนบ ประเพณี และวัฒนธรรมไทย จนมีผลงานการช่างประเภทต่างปรากฏเป็นหลักฐาน แสดงให้เห็นความ สามารถ ฝีมือช่าง และความคิดสร้างสรรค์ ของช่างไทยที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนประเทศไทยของเรา อุดมไปด้วยงานช่างและศิลปกรรมที่มีความวิจิตรงดงามเป็นจำนวนมากอยู่จนทุกวันนี้

จากวิวัฒนาการอันยาวนานของการช่างในประเทศไทยนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทคือ *การช่างพื้นบ้านพื้นเมืองและการช่างในราชสำนักหรือการช่างที่เป็นของหลวง*

การช่างพื้นบ้านพื้นเมืองนั้น เป็นการช่างสำคัญที่เป็นต้นกำเนิดของการช่างชั้นสูงหรือการช่างในราชสำนัก เพราะการช่างทั้งหลายนั้นเริ่มมาจากการสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อใช้สอยในครอบครัวและเพื่อสนองความเชื่อ ขนบประเพณีของสามัญชนก่อนที่จะพัฒนามาเป็นการช่างชั้นสูง การช่างพื้นบ้านพื้นเมืองแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

ประเภทที่ ๑ การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นการช่างพื้นบ้านพื้นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดประเภทหนึ่งและวิวัฒนาการสืบต่อกันมาช้านาน เริ่มจากการทำเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นภาชนะประเภทหม้อ ไห โอ่ง อ่าง ชนิดที่เผาด้วยไฟที่มีอุณหภูมิไม่สูงนักจะได้เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา (earthenware) น้ำซึมผ่านได้ จนถึงเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง (stoneware) และพัฒนาเป็นเครื่องเคลือบสีต่าง ๆ อย่างเครื่องสังคโลก และเครื่องเบญจรงค์ เป็นต้น การทำเครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นบ้านพื้นเมืองมักจะทำขึ้นอย่างง่าย ๆ ด้วยกรรมวิธีที่ไม่ซับซ้อนตามแบบแผนที่สืบต่อกันมาในท้องถิ่น เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผาบริเวณอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี การทำเครื่องปั้นดินเผาในบริเวณอำเภอมือง จังหวัดราชบุรี เป็นต้น การทำเครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นบ้านพื้นเมืองของไทยในปัจจุบันยังมีการทำกันในหลายท้องถิ่นทุกภาคของประเทศ กรรมวิธีในการผลิตรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาจะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป

ประเภทที่ ๒ การทำเครื่องจักสาน เป็นการช่างเก่าแก่อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันยังมีการทำกันทั่วไปทุกภาค เป็นการช่างที่ชาวบ้านทั่วไปมักทำขึ้นใช้สอยในครอบครัวของตนเป็นส่วนใหญ่ เช่น การสานกระบุง ตะกร้า กระจาด ลอบ ไช ชะนาง ตะข่อง การทำเครื่องจักสานเหล่านี้ ชาวบ้านจะเรียนรู้สืบต่อกันด้วยการสอนกันในครอบครัวหรือเรียนรู้ฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน มิได้มีการสอนกันในโรงเรียนอย่างเป็นทางการใด

ประเภทที่ ๓ การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย คือการนำเส้นใยจากเปลือกไม้ ใยฝ้าย ไหม จนถึงเส้นใยสังเคราะห์มาถักทอเป็นผืน เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มหรือประดับตกแต่งร่างกาย การทอผ้าเป็นการช่างพื้นบ้านพื้นเมืองที่ปัจจุบันยังมีการทำกันอยู่ทั่วไปในหลายท้องถิ่น โดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคเหนือ และกลุ่มชนเชื้อสายไทยยวนและเชื้อสายลาวในบริเวณภาคกลาง เช่น การทอผ้าขึ้นดินจกของชาวไทยเชื้อสายลาวพวนที่บ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีสขนาลัย จังหวัดสุโขทัย การทอผ้าขึ้นด้ายของชาวไทยเชื้อสายไทยยวน ที่ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทอผ้าแบบพื้นบ้านพื้นเมืองในบริเวณภาคใต้อีกหลายท้องถิ่น เช่น การทอผ้าที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี การทอผ้าที่เกาะยอ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา และการทอผ้าที่ตำบลบ้านนาหมื่นศรี อำเภอเมือง จังหวัดตรัง เป็นต้น กรรมวิธีในการทอผ้าของท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้จะมีแบบแผนที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษของตน

ประเภทที่ 4 การแกะสลัก ได้แก่การแกะสลักไม้ หิน งาม้าง เขาสัตว์ หนังสัตว์ เป็นสิ่งของเครื่องใช้ เช่น การแกะสลักหินเป็นครก ไม้ ที่ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี การแกะสลักไม้เป็นรูปสัตว์และเครื่องตกแต่งบ้าน ที่บ้านถวายเป็น อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงการแกะสลักไม้เป็นเครื่องประกอบอาคารสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การแกะสลัก ซ่อฟ้า ใบระกา หน้าบัน จนถึงการแกะสลักหนังสัตว์เป็นตัวหนังสือและหนังใหญ่ การแกะสลักเหล่านี้ช่างจะต้องมีความสามารถในการแกะ

สลักและการวาดรูปเพื่อร่างสิ่งที่ต้องการจะแกะด้วย เช่น การแกะตัวหนังสือต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีความสามารถในการวาดภาพและรู้เรื่องราวเกียรติ รู้จักลักษณะของตัวละครแต่ละตัวด้วยจึงสามารถสร้างตัวหนังสือขึ้นมาได้

อย่างไรก็ตามกรรมวิธีในการแกะสลักแต่ละประเภทช่างจะต้องเรียนรู้และได้รับการฝึกฝนวิชาช่างเหล่านั้นสืบต่อกันมา

ประเภทที่ ๕ การช่างโลหะ ได้แก่การหล่อหลอมโลหะต่าง ๆ เช่น การหล่อทองเหลืองสำริด และการทำเครื่องเงิน เครื่องทอง จนถึงการตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ การช่างเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในสังคมไทยมาช้านาน เพราะเป็นการช่างที่ช่วยเสริมให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น โดยเฉพาะการตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ แม้ในปัจจุบันนี้การตีเหล็กที่บ้านพื้นเมืองก็ยังทำกันอยู่ในหลายท้องถิ่น เช่น การตีเหล็กที่บ้านต้นโพธิ์ ตำบลท่าช้าง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่รู้จักกันดีในนามหมู่บ้านอรัญญิก

ประเภทที่ ๖ การก่อสร้าง ได้แก่การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและการก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนา กรรมวิธีในการก่อสร้างและรูปแบบของอาคารที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ จะแตกต่างกันไป แสดงว่า แต่ละท้องถิ่นจะมีกรรมวิธีและรูปแบบในการก่อสร้างที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเป็นของตนเอง เช่น การสร้างเรือนกาแลของภาคเหนือกับการสร้างเรือนไทยภาคกลางนั้น จะต่างกันทั้งคติในการสร้างกรรมวิธีในการก่อสร้าง เป็นต้น

ประเภทที่ ๗ การวาดภาพ ได้แก่การวาดภาพลายเส้นและการวาดภาพระบายสีหรือจิตรกรรม ส่วนมากจะเป็นการวาดเพื่อประดับตกแต่งอาคารทางพุทธศาสนา เช่น การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ วิหาร หรือการวาดภาพจิตรกรรมตกแต่งสิมหรือโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเขียนลวดลายตกแต่งเรือกอลและของภาคใต้ สิ่งเหล่านี้เป็นการวาดภาพพื้นบ้านพื้นเมืองทั้งสิ้น

ประเภทที่ ๘ การปั้นรูปและลวดลาย ได้แก่การปั้น พระพุทธรูป รูปเคารพ รูปเหมือน และการปั้นลวดลายประดับตกแต่งต่าง ๆ การช่างที่เกี่ยวกับการปั้นพื้นบ้านพื้นเมืองนั้น ส่วนมากจะเป็นการปั้นพระพุทธรูปและการปั้นลวดลายประดับตกแต่งอาคาร เช่น ตกแต่งหน้าบันโบสถ์ วิหาร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการปั้นปูน ซึ่งช่างแต่ละท้องถิ่นจะต้องเรียนรู้การผสมปูน กรรมวิธีในการปั้น ตามแบบอย่างที่ทำกันมาในท้องถิ่นของตน เช่น การปั้นปูนของช่างชาวเพชรบุรี เป็นต้น

ประเภทที่ ๙ การช่างประเภทอื่น ๆ ซึ่งเป็นการช่างที่มีทำกันเป็นบางท้องถิ่นและเป็นการช่างที่ไม่ใคร่แพร่หลายนัก เช่น การช่างเกี่ยวกับการทำพานะพื้นบ้าน เช่น การต่อเรือ การทำเกวียน กระจัง ล้อ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทำเครื่องเงิน การทำเครื่องกระดาด การทำดอกไม้ไฟและเชื้อปะทุต่าง ๆ การช่างเหล่านี้เป็นการช่างพื้นบ้านพื้นเมืองที่ทำสืบต่อกันมาช้านานและแม้ในปัจจุบันก็ยังมีการทำกันอยู่แม้จะไม่แพร่หลายก็ตาม

ดังกล่าวแล้ว เป็นการช่างพื้นบ้านพื้นเมืองประเภทต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณ เป็นการช่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ขนบประเพณี ของคนไทยการช่างเหล่านี้เป็นการช่างที่มีกรรมวิธีที่สืบต่อกันเรื่อยมาอาจจะจากพ่อไปสู่ลูกหรือจากครูไปสู่ศิษย์หรือจากเพื่อนบ้านไปสู่เพื่อนบ้านในท้องถิ่นเดียวกัน จึงเป็นมรดกทางการช่างที่มีได้มีการเรียนการสอนในโรงเรียนแต่ประการใด หากแต่เป็นการสืบต่อกันแบบมุขปาฐะและการปฏิบัติฝึกฝนเป็นสำคัญ

มรดกทางการช่างของไทยอีกประเภทหนึ่งที่ควรกล่าวถึงคือ การช่างชั้นสูง หรือการช่างที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเป็นการช่างที่มีพื้นฐานมาจากการช่างพื้นบ้านพื้นเมืองเป็นส่วนใหญ่ แต่ได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้มีกรรมวิธีและรูปแบบที่เหมาะสมกับการใช้สอยและสถานภาพของผู้ใช้ ซึ่งช่างผู้สร้างสรรค์ผลงานเหล่านั้นก็มักเป็นช่างพื้นบ้านพื้นเมืองที่มีฝีมือดีแล้วเข้าถวายตัวเป็นช่างหลวง รับราชการ จนมียศและบรรดาศักดิ์สูงเช่นเดียวกับข้าราชการอื่น

การช่างชั้นสูงหรือช่างหลวงนั้นแต่โบราณมาได้จัดไว้เป็นหมวดเป็นหมู่ สังกัดอยู่ในกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งกรมช่างสิบหมู่นี้กล่าวกันมาว่ามีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การช่างใด ๆ ในกรมช่างสิบหมู่จะประกอบด้วยช่างที่มีความรู้ความชำนาญในการช่างต่าง ๆ โดยรวมช่างที่มีความสามารถในการช่างอย่างเดียวกันให้สังกัดอยู่ในกรมช่างเดียวกัน การช่างต่าง ๆ ในกรมช่างสิบหมู่ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั้นได้มีผู้รวบรวมไว้มีมากกว่า ๓๐ ประเภท มิได้มีเพียงสิบหมู่อย่างชื่อกรม ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีลายพระหัตถ์ประทานพระยาอนุমানราชชนลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ในหนังสือบันทึกความรู้ต่าง ๆ ตอนหนึ่งว่า “...ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรม ที่รวมช่างไว้ได้มี ๑๐ หมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านเมืองมีแต่ ๑๐ อย่างเท่านั้น...”

การช่างที่เป็นของหลวงบางประเภทรู้แตกต่างไปจากการช่างพื้นบ้านพื้นเมือง ทั้งนี้เพราะความประสงค์ในการใช้สอยต่างกัน เช่น การช่างเกี่ยวกับการแกะที่สังกัดในกรมช่างแกะนั้น เป็นการช่างที่ใช้ความละเอียดประณีตสูงอย่างที่เราเรียกว่า เป็นงานประณีตศิลป์ เช่น การแกะตราพระราชลัญจกรตราประจำตำแหน่ง ด้วยงา จนถึงการแกะสลักพระทวารและพระบัญชาตราสาทรราชวัง

การช่างของหลวงอีกประเภทหนึ่งที่สังกัดในกรมช่างสิบหมู่ คือการช่างที่เกี่ยวกับการสลัก ซึ่งหมายถึงการสลักของอ่อน เช่น การแทงหยวกหรือกากกล้วย แกะฟักทอง มะละกอก สลักกระดาษ เพื่อใช้ตกแต่งจิตกาธานหรือพระเมรุมาศ เป็นการช่างโบราณอย่างหนึ่งที่ในปัจจุบันคงไม่มีการทำแล้ว

การทำหุ่น เป็นการช่างของหลวงอีกอย่างหนึ่งที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการทำหุ่นด้วยกระดาษ ไม่เป็นของจำลองสิ่งต่าง ๆ รวมถึงการทำหุ่นที่ใช้เล่นในงานพิธีของหลวง เช่น การทำหุ่นใหญ่ หุ่นเล็ก ซึ่งเป็นมหรสพในราชสำนักในอดีต

นอกจากการช่างที่เป็นของหลวงบางประเภสดังกล่าวแล้ว ยังมีการช่างประเภทต่าง ๆ อีกหลายชนิด เพื่อทำงานตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ทั้งที่เป็นเครื่องราชูปโภคและสิ่งต่าง ๆ ที่เนื่องในพระพุทธศาสนา การช่างเหล่านี้ส่วนมากจะเป็นการช่างที่มีแบบแผนตามขนบประเพณีที่สืบทอดกันมาในราชสำนัก และเป็นการช่างที่ต้องใช้ฝีมือช่างสูง เพราะเป็นงานช่างที่ต้องการความประณีตงดงามมากกว่างานช่างพื้นบ้านพื้นเมือง

อย่างไรก็ตาม การช่างที่เป็นของหลวงนั้นในปัจจุบันนี้เหลืออยู่น้อยมากเพราะหมดความจำเป็นในการใช้สอยและไม่มีการสืบทอดวิชาช่างเหล่านั้นไว้ เมื่อช่างรุ่นเก่าเสียชีวิตไป วิชาช่างต่าง ๆ ก็มักสูญไปพร้อมกับตัวช่าง เพราะการช่างต่าง ๆ ของไทยส่วนมากไม่มีตำหรับตำรา หากแต่เรียนรู้ด้วยการฝึกฝนและการบอกกล่าวกันด้วยปากดังกล่าวแล้ว ดังนั้นหลักฐานเกี่ยวกับการช่างของไทยทุกวันนี้จึงเหลือเพียงผลงานที่เป็นมรดกทางการช่างที่ปรากฏเป็นวัตถุอยู่เท่านั้น ถึงกระนั้นก็ตามสิ่งที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นวัดวาอาราม ปราสาทราชวัง เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็ตาม ย่อมแสดงให้เห็นความสามารถและภูมิปัญญาทางการช่างของไทยได้เป็นอย่างดี สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกของบรรพชนที่เราควรภาคภูมิใจและช่วยกันสงวนรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นชาติไทยสืบมาจนทุกวันนี้

การสร้างวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

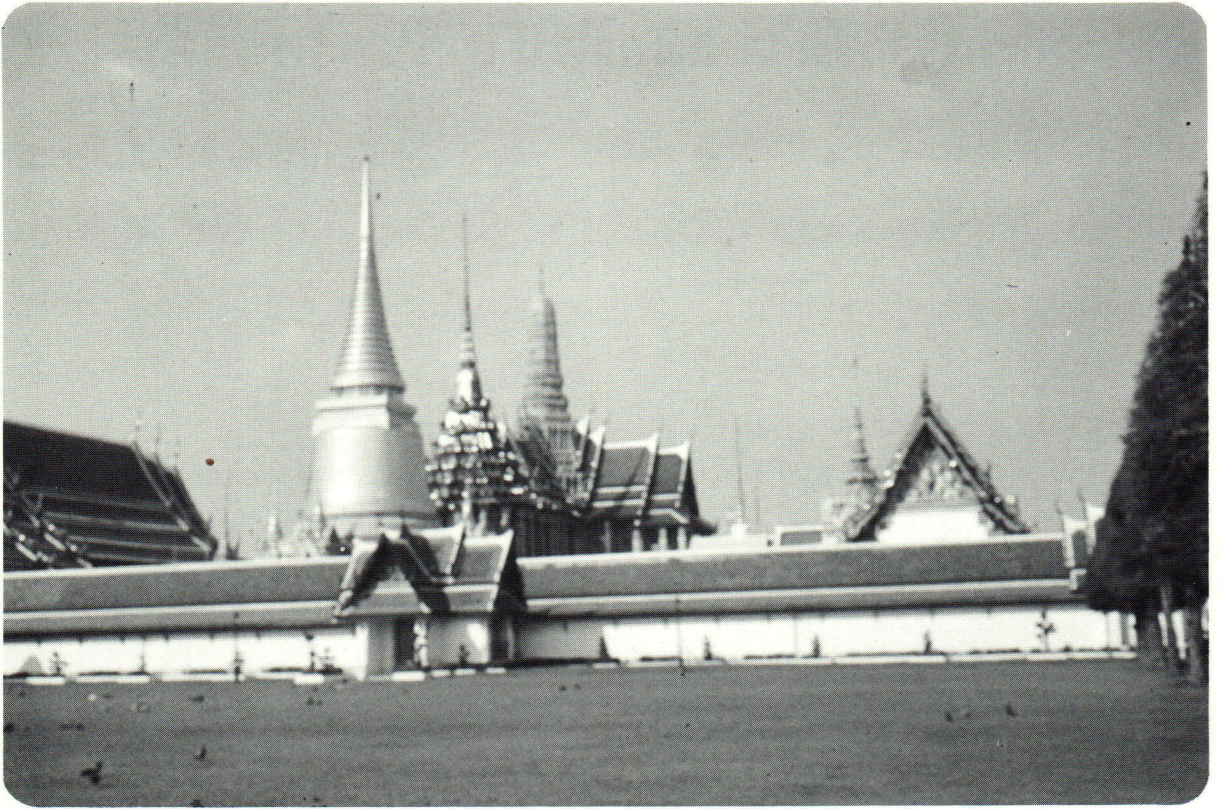
เรียบเรียงโดย พล.ท.ดำเนียร เลชะกุล

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๒๕ ถึง พ.ศ.๒๓๙๔ ซึ่งเป็นสมัยของพระมหากษัตริย์ไทยในพระบรมจักรีวงศ์ ๓ พระองค์แรกของกรุงเทพมหานคร ทรงถือนโยบายร่วมกันในอันที่จะสร้างบ้านสร้างเมืองใหม่ให้ใหญ่โตสง่างามเทียบเท่ากับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทรงถือว่าเป็น “ครึ่งบ้านเมืองดี” ซึ่งบัดนี้ถูกข้าศึกทำลายล้างไปหมดสิ้นแล้ว คงเหลือแต่ในความทรงจำดังจะเห็นว่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาสร้างใหม่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตรงกันข้ามใน พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว ก็ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระนครใหม่รุ่งเรืองด้วยวัดวาอารามในพระพุทธศาสนา เหมือนกรุงศรีอยุธยา ฉะนั้น พระราชวังก็ตีวัดก็ตี มักสร้างตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา แม้กระทั่งชื่อก็ใช้นามตามที่เคยมีอยู่ในพระนครแห่งนั้น ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าพระนครศรีอยุธยาได้บรรลุสมบูรณ์ในความรุ่งเรืองด้านศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติมาแล้ว และสร้างพระนครใหม่จึงควรจำลองแบบออกมาให้เหมือนมากที่สุด ก็จะเป็นการที่จะรักษาไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติให้คงอยู่สืบต่อไป เพื่อถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานในภายหน้า

แต่ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ไทยยังต้องทำสงครามกับพม่าระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๘ ถึง ๒๓๕๒ ถึง ๗ ครั้ง พระองค์ทรงจำเป็นต้องใช้พระราชทรัพย์ในการทหารด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมากประกอบกับสร้างพระนครใหม่ทั้ง ๆ ที่ฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศยังไม่ได้ การสร้างวัดใหม่จึงไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโบราณที่มีอยู่แล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา นอกนั้นได้ทรงมอบให้เจ้านายในพระราชวงศ์ตลอดจนขุนนาง ข้าราชการบริพารที่มีฐานะดีช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ ในรัชกาลนี้จึงมีวัดใหม่ที่ทรงสร้างด้วยพระองค์เองอยู่เพียง ๒ วัด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นวัดอยู่ในเขตพระราชฐานไม่มีพระสงฆ์อยู่ และวัดสุทัศน์เทพวราราม (แต่มาเสร็จเรียบร้อยในรัชกาลที่ ๓) สรุปแล้วในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสร้างสถาปนาและทรงบูรณะทั้งหมด ๒๖ วัด ที่เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกเพียง ๓ วัด คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดสุทัศน์เทพวราราม เท่านั้น

ในรัชกาลที่ ๒ รายได้ของแผ่นดินไม่พอใช้ แม้จะไม่มีศึกใหญ่แต่ก็ยังเตรียมกำลังพลและอาวุธไว้ให้พร้อม เพราะยังมีข้าศึกจากประเทศใกล้เคียง และยังต้องทรงรับพระราชภาระในการก่อสร้างที่ยังขาดตกบกพร่องอยู่ การสร้างวัดจึงมีน้อยมาก คงสร้างวัดขึ้นใหม่ได้เพียงวัดเดียวคือ วัดทองนพคุณ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ซึ่งเป็น พระอารามหลวงชั้นเอก ๑ วัด คือ วัดอรุณราชวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ๑ วัด คือ วัดหงส์รัตนาราม และพระอารามหลวงชั้นตรี

๒ วัด ได้แก่ วัดหนังและวัดบวรมงคล

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลนี้ได้ชื่อว่าเป็นยุคที่มีการสร้างสถาปนาและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดทั้งในกรุงและหัวเมือง ทั้งนี้เพราะเป็นสมัยบ้านเมืองมีความสงบสุข การค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศฟื้นฟูเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้ผู้คนมีฐานะดีเป็นเศรษฐีขึ้นมาก ทั้งปรากฏว่าวัดวาอารามที่สร้างมาในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสร้างมานานถึง ๔๔ ปี แล้วมีการเสื่อมโทรมตามกาลเวลา ถึงสมัยของพระองค์จึงทรงปฏิสังขรณ์บำรุงใหม่

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม พระอารามหลวงซึ่งทรงสร้างใหม่จริง ๆ มีเพียง ๓ พระอารามเท่านั้น คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี ส่วนพระอารามที่ทรงสถาปนาและทรงปฏิสังขรณ์อีกจำนวนมากเช่น วัดนางนอง วัดนาคกลาง วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดพระยาไกร วัดยานนาวา และวัดราชโอรสาราม ฯลฯ เป็นต้น เป็นวัดสำคัญสำหรับรัชกาลที่ ๓ จึงต้องกล่าวให้ยาวหน่อย วัดนี้เป็นวัดโบราณเดิมชื่อวัด “จอมทอง” ตั้งอยู่ริมคลองด่าน ใกล้บางขุนเทียน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ด้วยเมื่อยกทัพไปยับยั้งทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรีใน พ.ศ.๒๓๖๓ ได้ประทับแรมและทำพิธีเบิกโขลงทวารที่วัดนี้ ได้ทรงอธิษฐานให้ปราศจากการทัพและกลับมาโดยสวัสดิภาพ เมื่อเสด็จกลับมาจึงทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทองขึ้นถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานนามว่า “วัดราชโอรสาราม” วัดนี้ได้สร้างและปฏิสังขรณ์โดยฝีมือประณีตอย่างยิ่งและถือว่าเป็นพระอารามประจำรัชกาลที่ ๓ จนจอห์น ครอบเฟด พุทธอังกฤษซึ่งเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ ไปดูแล้วได้เขียนชมเชยไว้ว่างามนัก

นอกจากจะทรงสร้างทรงบูรณะวัดต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงชักชวนพระบรมวงศ์ฐานวงศ์ตลอดจนขุนนางผู้ใหญ่ที่มีฐานะการเงินและไพร่พลดีช่วยกันสร้างและปฏิสังขรณ์อีกด้วย จึงได้เกิดประเพณีของการสร้างวัดในที่ดินของตนทำนองเป็นวัดประจำตระกูลขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นมูลเหตุให้เกิดคำกล่าวที่ว่า “ในรัชกาลที่ ๓ นี้ ใครใญ่บุญชอบสร้างวัดวาอาราม ก็เป็นคนโปรด” อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลที่ ๓ นี้ ปรากฏว่าได้ทรงสร้างพระอารามหลวงขึ้นเอก “ราชวรวิหาร” เพียงวัดเดียว คือ วัดราชโอรสาราม นอกจากนั้นเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ๒ วัด พระอารามหลวงชั้นตรีอีก ๑๔ วัด และชั้นสามัญอีก ๗ วัด นอกจากนั้น ในรัชกาลที่ ๓ นี้ ยังทรงสร้างเจดีย์วัดตุสสถานและถาวรวัตถุสถานไว้ในพระอารามอีกมากมายหลายอย่าง เช่น

๑. พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงวางแผนการก่อสร้างแต่เมื่อสร้างไปได้เล็กน้อยก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างต่อจนเสร็จ พระปรางค์องค์นี้สวยงามกว่าพระปรางค์องค์อื่น ๆ เป็นที่ชมเชยของช่างและคนทั่ว ๆ ไป และบริษัทห้างร้านนำไปเป็นเครื่องหมายการค้าของตนอย่างแพร่หลาย นับเป็นสิ่งก่อสร้างสวยงามเป็นเอกของช่างสมัยรัตนโกสินทร์

๒. รูปสำเภาจีน ที่วัดยานนาวาทรงสร้างเพื่อเป็นแบบอย่างว่าสำเภาจีนที่ใช้แล่นไปมาค้าขายเมื่อรัชกาลที่ ๓ เป็นอย่างไร ที่วัดยานนาวาโปรดให้สร้างสำเภาจีนประดิษฐานพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองไว้บนสำเภาจีนนั้น เพราะต่อไปจะไม่เห็นแล้ว ด้วยมีเรือกำปั่นไฟมาค้าขายแทนที่

๓. พระบรมบรรพต หรือที่รู้จักกันในชื่อสามัญว่า “ภูเขาทอง” มีประวัติเดิมว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาวัดสระเกษขึ้นใหม่ และพระราชทานนามว่า “วัดสระเกศ” แล้วโปรดให้ขุดคลองมหานาคขึ้นเหมือนวัดภูเขาทองที่จังหวัดอยุธยา เพื่อให้ประชาชนได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงสัปดาห์กันในหน้าน้ำ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระยาศรีพัฒนรัตนราชโกษา เป็นแม่กองสร้างพระปรางค์มีฐานย่อมุมไม้สิบสองขึ้นบนฝั่งคลองนั้นแต่ยังไม่ทันเสร็จบังเอิญเกิดพายุได้ฝนฝนตกขนาดใหญ่ทำให้พื้นฐานรากพระปรางค์ซึ่งใช้ขุดทั้งต้นปูเรียงรองไว้ ไม่สามารถรับน้ำหนักฐานพระปรางค์ไว้ได้ไหลทะลักออกไปในคลอง ฐานพระปรางค์ก็พังลงมากลายเป็นกองดินมหา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เปลี่ยนแบบต่อฐานเป็นภูเขาแล้วสถาปนาพระสถูปเจดีย์ไว้บนนั้น พระราชทานนามว่า “บรมบรรพต” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒ ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๒๐ ให้อัญเชิญของเดิมในพระบรมมหาราชวังมาบรรจุ ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งขุดพบที่เมืองกบิลพัสดุ์ ประเทศอินเดีย แล้วผู้สำเร็จราชการอินเดียในขณะนั้นได้ทูลเกล้าถวายที่มาเพราะเห็นว่าเป็นพระองค์ท่านทรงเป็นพุทธศาสนิกกษัตริย์พระองค์เดียวเท่านั้น ที่สมควรจะทรงได้รับสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดเช่นนี้ แต่เมื่อทราบไปถึงประเทศญี่ปุ่น ลังกา และพม่า ประเทศเหล่านั้นก็ขอพระราชทานเข้ามา จึงได้ทรงแบ่งพระราชทานให้ไปส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือโปรดให้บรรจุไว้ในพระสถูปบนยอดพระบรมบรรพตนั้น ต่อมากรมชลประทานได้มาบูรณะและเสริมความมั่นคงใน พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๔๙๗ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในเจดีย์บนยอดพระบรมบรรพต ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ กระทรวงมหาดไทยได้ประดับกระเบื้องโมเสกสีทองที่องค์พระเจดีย์และสร้างเจดีย์เล็กๆ รายรอบไว้อีก ๕ องค์เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในลูกแก้วอีกครั้งหนึ่ง

๔. โลหะปราสาท (คือ ปราสาทที่นางวิสาขาสร้างขึ้นตามคตินิยมที่เคยมี เป็นปราสาทที่มีหลังคาบุด้วยดีบุก) ในวัดราชนันทดาแบบเดียวที่สร้างในลังกา ซึ่งขณะนี้พังทะลายเหลือแต่เสา แต่ที่สร้างขึ้นใหม่ในกรุงเทพฯ นี้คือแบบต่อเติมตามความคิดเห็นความพอใจของคนไทย

๕. พระเจดีย์ ตูกตาหินและตูกตาหล่อซีเมนต์ของจีน รัชกาลที่ ๓ ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายถึงประเทศจีนขายข้าวหมดแล้ว เรือกลับจึงซื้อเอาถะ (พระเจดีย์หิน) ตูกตาหินและตูกตาซีเมนต์หล่อของจีนเป็นอับเฉาเรือซื้อเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ ได้พระราชทานไปไว้ตามวัดต่างๆ เช่น วัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดสุทัศน์ วัดราชโอรสาราม วัดเทพธิดา และวัดราชนันทดา

๖. กระเบื้องลายและถ้วยชามสีต่าง ๆ ไทยได้ส่งแบบไปให้ช่างจีนทำมาขายมาก

๗. การเปลี่ยนการก่อสร้างเป็นแบบจีน ในรัชกาลที่ ๓ ทรงเปลี่ยนการประดับหลังคาอุโบสถวิหารแบบซ้อฟ้าโบราณมาเป็นแบบเกลี้ยง ๆ ด้วยทรงเห็นว่าซ้อฟ้าโบราณ เช่นที่วัดราชโอรส วัดมเหยงคณ์ ฯลฯ ซึ่งเป็นวัดที่ทรงสร้างเอง

๘. มหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย ในการทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้น ได้โปรดให้ฟื้นฟูวิชาการด้านต่าง ๆ ด้วยการให้พระสุนักปราชญ์ราชบัณฑิตและนายช่าง ซึ่งมีความรู้

ความชำนาญในวิชาด้านต่าง ๆ มาช่วยกันแต่งตำราต่าง ๆ จารึกไว้บนแผ่นชนวนประดับไว้ในวัดพระเชตุพน และวัดราชโอรส ประดับไว้ด้วยตามเสาศาลาและผนังวัดโดยเปิดเผย เพื่อว่าประชาชนผู้ประสงค์จะศึกษาเล่าเรียนวิชาใด ๆ ก็สามารถมาลอกเรียนได้ด้วยตนเอง ซึ่งปรากฏว่ามีถึง ๔ สาขาวิชา คือ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรม อักษรศาสตร์ และเวชศาสตร์

ไม่แต่เท่านั้น ยังโปรดให้ปลุกสมุนไพรวานยาไว้ในบริเวณวัดนั้นด้วย ผู้ใดเจ็บป่วยไม่สบายมาอ่านจารึกซึ่งคล้าย ๆ ฉลากยา และคัดลอกไปเก็บสมุนไพรรที่ปลูกเอาไว้ปรุงเป็นยากินแก้โรคได้ทีเดียว แต่ภายหลังมีคนเห็นแก่ตัวได้มาเก็บถอนเอาสมุนไพรรไปหมดสิ้น แล้วไม่มีผู้ใดคิดจะปลูกขึ้นใหม่ ทำให้พระราชปณิธานของพระองค์หมดสิ้นไปอย่างน่าเสียดายนัก ยิ่งสมัยนี้ ประเทศไทยถูกบังคับให้ซื้อยาแก้โรคตามกฎหมายใหม่แล้ว ยิ่งคิดถึงพระองค์ท่านเป็นอย่างมาก

เรื่องที่เล่ามาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องวัดวาอารามที่ดี เป็นเรื่องการก่อสร้างวัดที่ดี ย่อมถือว่าเป็นมรดกของไทยที่พระมหากษัตริย์ ๓ พระองค์แรกในพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้พระราชทานไว้ให้พวกเราซึ่งต้องบำรุงรักษาไว้ให้ได้ตามพระราชปณิธานของพระองค์นับนานเท่านาน

มรดกโลก

เรียบเรียงโดย พิลิรุ เจริญวงศ์

เมื่อไม่นานมานี้ประเทศไทยได้นำประวัติและรายชื่อแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมจำนวนหนึ่งเสนอให้องค์การว่าด้วยการศึกษาวិทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ หรือที่รู้จักกันในชื่อของยูเนสโก พิจารณารับเข้าทะเบียน “มรดกโลก” (World Heritage List) ประกาศความสำคัญของแหล่งหรือสถานที่เหล่านั้นให้ประชาคมโลกได้รับรู้ว่าไม่เพียงแต่จะมีคุณค่าต่อคนไทยในท้องถิ่นที่สถานที่เหล่านั้นตั้งอยู่ หรือต่อประเทศไทยเท่านั้น แต่มีคุณสมบัติเข้ามามาตรฐานของโลกอีกด้วย

แหล่งที่ประเทศไทยเสนอเข้ารับการพิจารณาค้างนี้ เป็นสถานที่สำคัญทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เช่น อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติห้วยขาแข้ง แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร คือ ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร และอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งที่ประชุมคณะกรรมการพิจารณารับเป็นหลักการไว้ ๒ แห่งก่อน คือ อุทยานแห่งชาติห้วยขาแข้ง และอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองบริวาร โดยให้ประมวลข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติมส่งไปอีก

วันนี้ คณะกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ขอนำเสนอเรื่องนี้ให้ท่านผู้ฟังได้รับทราบความเป็นมาของแนวคิดเรื่องนี้ตลอดจนความจำเป็นของประเทศที่จะต้องดำเนินการอนุรักษ์และจัดการสถานที่เหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ต่อผู้คนในชาติ และสังคมในระดับโลกต่อไป

ความคิดนี้เริ่มจากที่ยูเนสโกจัดประชุมใหญ่ร่างอนุสัญญาขึ้นฉบับหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ชื่ออนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรม และธรรมชาติของโลก (Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage) ซึ่งนับจากนั้นจนถึงวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๓๔ มีภาคีสมาชิกของอนุสัญญาอยู่ถึง ๑๑๕ ประเทศ และมีรายชื่อ “แหล่ง” ที่อยู่ในบัญชีหรือทะเบียน “มรดกโลก” แล้ว ๓๐๐ กว่าแห่ง ซึ่งต่อไปก็จะมีสถานที่จากประเทศไทยเข้าไปรวมกับของประเทศอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง นับเป็นเกียรติของประเทศเราได้อย่างหนึ่งเหมือนกันที่ได้เป็นเจ้าของสถานที่สำคัญ มีคุณค่าระดับโลกเช่นเดียวกับบางประเทศที่ได้รับการประกาศไปก่อนหน้านี้แล้ว

เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ แต่เป็นเรื่องที่คนยังรู้กันน้อย จึงมักสงสัยว่าอนุสัญญาที่ว่าด้วยการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลกฉบับนั้นสำคัญอย่างไร สถานที่แห่งไหนบ้างที่ควรแก่การคุ้มครองและใครกันเล่าที่เป็นผู้คัดเลือกแหล่งเหล่านั้นจากบรรดาแหล่งต่าง ๆ ที่เป็นประจักษ์พยานของวัฒนธรรมในอดีต และสถานที่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในโลกเรา นี้ ซึ่งมีจำนวนมากมายจนนับไม่ถ้วน

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม (cultural heritage sites) ที่ประเทศภาคีเสนอเข้ารับการพิจารณา มักเป็นแหล่งโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ ซึ่งมีรูปแบบชัดเจน มีเอกลักษณ์ (identity) มีความไม่เหมือนใคร หรือที่เรียกว่า “เป็นหนึ่งเดียว” (unique) ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงความเป็นมาของชาติบ้านเมืองที่สำคัญ ควรคุ้มครองให้อยู่เป็นสมบัติของคนทั่วไป ซึ่งทางยูเนสโกใช้วลีที่มีความหมายมากกว่า “มรดกของทุกคน” (A legacy for all) เพราะสถานที่หรือสิ่งของที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น เป็นของที่คนในยุคหนึ่งสร้างขึ้นมา มีลักษณะเฉพาะของยุคสมัยนั้น ๆ โดยเฉพาะ จึงเป็นของที่สร้างขึ้นมาแทนไม่ได้ (irreplaceable) สร้างใหม่ก็ไม่ได้ (non-renewable) นับเป็นสิ่งเปราะบาง (fragile) จำเป็นต้องดูแลรักษาให้อยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อจัดการให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการศึกษา ความรู้สึกภาคภูมิใจในการเป็นเจ้าของของสิ่งที่เป็นประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญระดับชาติ และระดับโลก ตลอดจนด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (cultural tourism) หรือการท่องเที่ยวแหล่งมรดก (heritage tourism) เพื่อความรู้และการพักผ่อนหย่อนใจ จนกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่สุดของประเทศต่าง ๆ ที่มีโบราณวัตถุ โบราณสถานเก่าแก่ จำนวนมาก ที่รัฐบาลให้งบประมาณดูแล และจัดการปรับปรุงให้เป็นแหล่งมรดกดังกล่าว เพราะทรัพยากรเหล่านี้มีอายุทางเศรษฐกิจ (economic life) ยาวกว่าทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ด้วยซ้ำไป จึงทำรายได้ได้มากกว่า ตัวอย่างเช่น ประเทศอียิปต์ ซึ่งมีรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศมากกว่าการเก็บค่าธรรมเนียมผ่านคลองสุเอซรวมกับการส่งออกน้ำมันด้วยซ้ำไป ประเทศอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นยุโรป แอฟริกา อเมริกา และเอเชีย ซึ่งรวมประเทศไทยด้วยก็ประสบความสำเร็จทางด้านการท่องเที่ยวไปตาม ๆ กัน

สถานที่ที่เป็นแหล่งมรดกชาติก็เช่นกัน ไม่เพียงแต่จะมีความบริสุทธิ์สวยงามเท่านั้น แต่เป็นแหล่งที่ให้ชีวิตของสัตว์และพืชในความสมดุลของธรรมชาติที่เป็นทั้งทรัพยากรที่คนเอามาใช้บริโภคอุปโภค และสิ่งแวดล้อมที่ดีของสังคมมนุษย์ด้วย เมื่อมีคุณสมบัติในเรื่อง “ความเป็นหนึ่งเดียว” ที่หาที่ไหนไม่ได้ในโลกนี้ อีกแล้ว ก็สมควรที่จะช่วยกันดูแลรักษาไว้ให้เป็นมรดกที่คนในชาติใช้ประโยชน์และคนในโลกชื่นชมตลอดไป

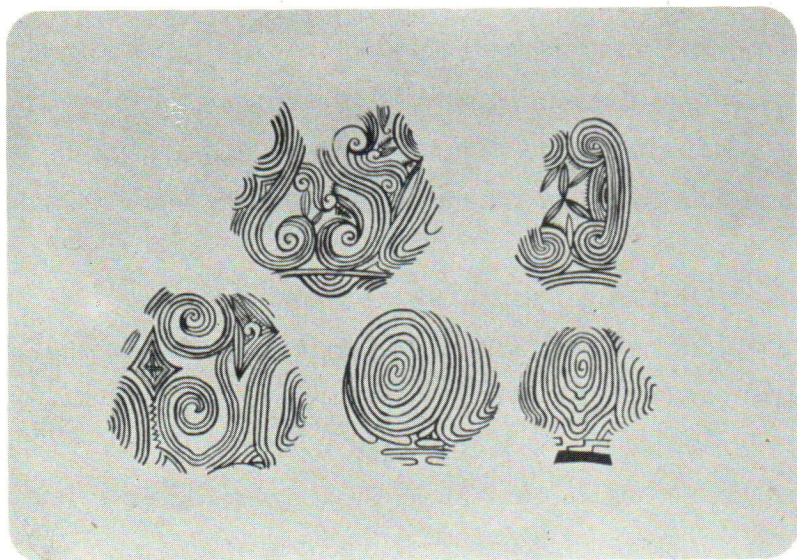
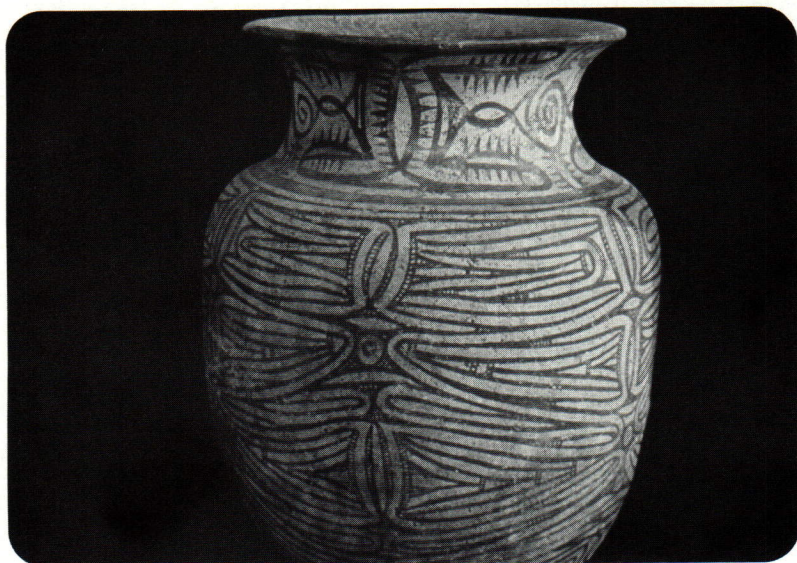
ปัญหาที่เราทุกคนเผชิญอยู่ทุกวันนี้คือ จะรักษามรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติเหล่านี้ไว้ให้คนรุ่นเราและอนุชนรุ่นหลังได้ชื่นชมได้แค่ไหนและอย่างไร โลกปัจจุบันไม่ได้มีสิ่งมหัศจรรย์เพียง ๗ แห่ง ดังที่ชาวกรีกโบราณได้สรรเสริญพรรณนาไว้เท่านั้น แต่เพิ่มจำนวนเป็นร้อยเป็นพันแล้ว

เมื่อประเทศภาคีได้สำรวจศึกษาพบ “มรดก” ของตนเองแล้วก็ส่งรายชื่อพร้อมประวัติที่กรอกไว้ในแบบฟอร์มของยูเนสโกไปให้คณะกรรมการชุดหนึ่งพิจารณาว่าเห็นควรที่จะบรรจุไว้ในทะเบียน “มรดกโลก” หรือไม่ คณะกรรมการชุดนี้มีชื่อว่า “คณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก” (Intergovernmental committee for the protection of the World Cultural and Natural Heritage) มีหน้าที่ ๓ ประการ ดังนี้

๑. พิจารณาแหล่งที่เสนอเข้ามาและบรรจุเข้าทะเบียน ซึ่งจะต้องตัดสินด้วยว่า มีแหล่งไหนบ้างที่จะต้องขึ้น “บัญชีแหล่งมรดกโลกที่กำลังได้รับอันตราย” (World Heritage Endangered List) งานนี้มีหน่วยงานผู้เชี่ยวชาญช่วยเหลือ ๓ แห่ง

๒. ประชาสัมพันธ์ให้ประชาคมโลกได้ทราบว่าแหล่งไหนได้รับการคุ้มครองบ้าง และสร้างจิตสำนึกให้ทุกคนรับผิดชอบมรดกโลกด้วยกัน

และ

๓. ในกรณีที่บางประเทศขาดงบประมาณและความรู้ ก็จะร่วมมือช่วยหาให้ เพราะมีเงินกองทุน อยู่ก่อนหนึ่ง เป็น “กองทุนมรดกโลก” ที่ประเทศที่ให้สัตยาบันกับอนุสัญญาฉบับนี้บริจาคไว้ช่วยเหลืออยู่ นั่นก็คือความพยายามขององค์การฯ ที่จะให้มีความเป็นเอกภาพ (solidarity) เกิดขึ้นในชาติทั้งหลาย และประชาชนของโลกร่วมกันดำเนินการอย่างเดียวกัน เพื่อรักษาอนุสวริย์ของวัฒนธรรม หลากหลายที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติให้พ้นจากความวิบัติ เพื่อคนรุ่นหลังจะได้มีโอกาส ได้ชื่นชมมรดกของบรรพบุรุษที่สร้างขึ้นไว้ให้โลกต่อไป

ปัจจุบันนี้ก็จะเห็นกันว่า เราได้ใช้ประโยชน์ของ “มรดกชาติ” หรือ “มรดกโลก” ทำรายได้เข้า ธุรกิจต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นบริษัทการบิน โรงแรม บริษัทท่องเที่ยว ตลอดจนธนาคาร สถาบันการเงินและบริษัทต่าง ๆ ทั่วไป ที่ได้ใช้คุณค่าของแหล่งมรดกต่าง ๆ ประชาสัมพันธ์สินค้าและการบริการของตนตามสื่อมวลชนต่าง ๆ ทั้งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ด้วยเนื้อหาและเทคนิควิธีการที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง แข่งขันสร้างความประทับใจ แต่ไม่มีผู้ใดเลยที่สนับสนุนให้อนุรักษมรดกเหล่านั้นด้วยจิตสำนึกที่ถูกต้อง และไม่เห็นแก่ตัว ด้วยการช่วยป่าวประกาศให้ช่วยกันดูแลรักษาไว้เป็นมรดกของชาติและของโลก ไม่เบียดบังเอามาเป็นของตัวเองและครอบครองหรือซื้อขายกันโดยไม่คำนึงว่าเป็นของผิดกฎหมายหรือไม่

ฉะนั้นแม้เรื่องของแหล่งมรดกจะแพร่หลายให้คนได้ชื่นชมกันมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะได้รับการใส่ใจสงวนรักษาให้เป็นสมบัติของส่วนรวมแต่อย่างใด ในที่สุดก็จะเป็น “ไก่ได้พลอย” ที่เห็นพลอยกับกรวดมีค่าเท่ากัน เมื่อได้รู้และสำนึกได้ก็สายไปเสียแล้ว เดียวนี้เรามีป่าเหลือไม่กี่เปอร์เซ็นต์ สัตว์หลายชนิดสูญพันธุ์ไปเพราะตัดไม้อย่างไม่คำนึงถึงกฎหมาย เอาไม้ใหญ่ทำเครื่องเรือนไว้หวดคน ฆ่าช้างใหญ่มาประดับบ้าน เอาปะการังซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำใส่ตู้โชว์ และเอาโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ของชาติประดับห้องรับแขก เพื่อดรณนิยมอันสูงส่ง ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ทราบกันแล้วว่าเป็นทัศนคติที่เป็นอันตรายต่อส่วนรวมเป็นอย่างยิ่ง ควรกลับใจกันได้แล้ว ก่อนที่ทุกคนจะมีสมบัติของชาติคนละชิ้นคนละอัน แต่ชาติไม่มีสมบัติเหลือเป็นมรดกให้ใครอีกเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบราณวัตถุ ซึ่งไม่สามารถปลูกใหม่ได้เหมือนป่าและไม่สามารถเพาะเลี้ยงผสมพันธุ์ได้อย่างสัตว์ เมื่อสูญแล้วก็สูญเลย

วัดสามพระยา

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตริณรงค์

บทความครั้งนี้เป็นเรื่อง วัดสามพระยา ซึ่งตั้งอยู่ ณ ตำบลปากคลองบางขุนพรหม ฝั่งใต้ ในเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร วัดนี้แม้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ แต่ก็เป็นที่น่าสนใจนำศึกษาวัดหนึ่ง เพราะมีประวัติเกี่ยวกับบุคคลผู้สร้างวัด ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลอดจนความเป็นมาของอาณาบริเวณที่ตั้งวัดและสถานที่ใกล้เคียง ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับจนกระทั่งปรากฏเป็นเช่นที่เห็นและทราบกันอยู่ในปัจจุบัน

วัดสามพระยาเป็นวัดที่สร้างขึ้นโดยบุคคลสำคัญในสายสกุลชาวรามัญที่จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินไทย และรับราชการสนองพระเดชพระคุณจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางไทยชั้น “พระยา” หลายคน โดยเฉพาะสามคนที่ได้ปฏิสังขรณ์สร้างเสริมเพิ่มเติมวัดสามพระยา แล้วถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับแล้วได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดสามพระยา เพื่อให้สมกับกุศลเจตนา และเป็นอนุสรณ์แก่พระยาทั้งสาม

พระยาทั้งสามนั้นคือ พระยาราชสุภาวดี นามเดิม ขุนทอง พระยาราชนิกุล นามเดิม ทองคำ และพระยาเทพอรขุน นามเดิม ทองหล่อ ทั้งสามท่านนี้เป็นบุตรของพระยาสุรินทราฆะ (มะทองเป็น) และนางพวา ซึ่งเป็นน้องของขุนพรหม ผู้เป็นเจ้าของพื้นที่วัดสามพระยาแต่เดิม

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ก่อนที่จะกล่าวถึงศรัทธาและกุศลเจตนาของพระยาทั้งสามผู้ปฏิสังขรณ์

สร้างเสริมเพิ่มเติมถาวรวัตถุแล้วน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระอารามหลวงนั้น ขอย้อนกล่าวถึงบุคคลในสายสกุลของพระยาทั้งสามตามในหลักฐานในหนังสือ “ประวัติวัดสามพระยา และทำเนียบนามสมเด็จพระราชาคณะ” ซึ่งทางวัดได้จัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสที่ท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ มีใจความว่า

พระยานรานุกิจมนตรี มีนามเดิมว่า หนู เป็นชาวรามัญ รับราชการอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา และได้้นำบุตรชายคนโตชื่อ สวาสดิ์ เข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าฟ้าธรรมธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์ กรมขุนเสนานิพัทธ์ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีในวงวรรณกรรมของไทยคือ “เจ้าฟ้ากุ้ง” เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์นี้เสด็จทิวงคตแล้ว นายสวาสดิ์จึงได้ย้ายสังกัดมารับราชการในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ใหม่ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต (เจ้าฟ้าดอกมะเต๋อ) และได้รับบรรดาศักดิ์เป็น นายอินทริธิเบศร์ มหาดเล็กหุ้มเพชร ฝ่ายวังหน้า

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ หรือสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ในพ.ศ. ๒๓๑๐ นายนรินทรธิเบศร์ (สวาสดิ์) ตกไปเป็นเชลยศึกพร้อมกับคนไทยอีกเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยเหตุที่นายนรินทรธิเบศร์ พุฒภาษารามญได้ ข้าศึกผู้ได้ชัยชนะมีความพอใจเพราะพูดกันรู้เรื่อง จึงแต่งตั้งให้เป็น กระจยอสูเทียม ซึ่งมีความหมายว่า นายอำเภอใหญ่ และให้มีหน้าที่ควบคุมดูแลเชลยศึกคนไทย ที่เป็นชายประมาณหนึ่งพันคนนำตัวไปยังกรุงย่างกุ้ง

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้เอกราชของไทยได้แล้ว ทรงรวบรวมพระราชอาณาจักร ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยลำดับ ดังรายละเอียดมีปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ตามที่ทราบกันเป็นส่วน ใหญ่ จะขอกล่าวถึงเฉพาะเพียงใหม่ซึ่งขณะนั้นยังมิได้เข้ามาอยู่ในขอบเขตทสิมา และข้าศึกยังคงครอบครอง อยู่โดยให้โปมะยงวนเป็นเจ้าเมือง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จกรีธาทัพไปปราบเชียงใหม่ถึงสองครั้ง และได้รับความสำเร็จในครั้งสุดท้าย ในการพระราชสงครามครั้งนี้มีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก- มหาราช ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ขณะมีบรรดาศักดิ์ เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยวาธิราชเป็นทัพหน้า

สงครามครั้งนี้ ปรากฏว่า นายนรินทรธิเบศร์ ได้มาในกองทัพของข้าศึกด้วย แต่ได้นำกำลังที่อยู่ ในความควบคุมทั้งหมดเข้าสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาจักรี และกระทำการให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายไทยเป็น อย่างมาก ครั้นกองทัพไทยคืนสู่กรุงธนบุรีแล้ว นายนรินทรธิเบศร์เข้ารับราชการในกรมมหาดไทย มีความ ชอบในราชการสงครามหลายครั้ง จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนขึ้นเป็นหลวงชาติสุเรนทร์ พระมหา สงคราม และพระยาราชสงครามโดยลำดับ

พระยาราชสงคราม (สวาสดิ์) นอกจากจะเป็นผู้มีความสามารถในราชการสงครามแล้ว ยัง ปรากฏว่าเป็นช่างไม้ผู้มีฝีมือคนหนึ่งมาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็น นายนรินทรธิเบศร์ มหาดเล็กหุ้มแพรแล้วและ ได้เคยเป็นนายงานคุมช่างไม้เครื่องยอดในบังคับบัญชาของพระยาราชสงคราม (ปาน) เมื่อคราวชะลอพระนอน วัดป่าโมก และมีส่วนช่วยในการซ่อมแซมพระมหาปราสาทราชมนเทียรในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระ เจ้าบรมโกศหลายองค์

ในสมัยกรุงธนบุรี พระยาราชสงคราม (สวาสดิ์) ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นผู้ออกแบบ มณฑปจตุรมุข ด้วยมีพระราชประสงค์จะทรงสร้างเพื่อครอบคลุมรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี แทนของเก่าที่ชำรุดทรุดโทรม เมื่อออกแบบเสร็จแล้วได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตร สมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราช ทรงพึงพอใจพระราชฤทัยและรับสั่งว่าจะทรงสร้างมณฑปพระพุทธรูปตามที่พระยาราชสงคราม ออกแบบถวาย เมื่อว่างจากราชการสงครามแล้ว แต่แล้วก็ไม่ได้สร้างด้วยสิ้นรัชกาล พระยาราชสงครามก็ ถึงแก่อนิจกรรมภายหลังสิ้นรัชกาลไม่นานนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ บุตรชายของพระยาราชสงคราม (สวาสดิ์) ๒ คน เข้ารับราชการเกี่ยวกับงานช่างในกรมทหารใน คือ นายตรุษ ผู้เป็นพี่ให้มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิสุทธิโยธามาศย์ และนายสารท ผู้เป็นน้องมีบรรดาศักดิ์เป็น ขุนพรหม

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ถึงตอนนี้ ขอลำเลียงถึงเรื่องของนายสารทผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนพรหมโดยเฉพาะสักเล็กน้อย เพราะเกี่ยวกับประวัติวัดสามพระยา กล่าวคือ ขุนพรหมผู้นี้มีบ้านเรือนตั้งอยู่เหนือปากคลองบางลำพูเรียกกันว่า “บ้านลาน” เพราะเป็นบ้านของพระยาราชสงคราม (สวาสดิ์) ใช้ประกอบอาชีพส่วนตัวด้วยการขายใบลานสำหรับจารหนังสือฝ่ายพระสงฆ์ ชาวบ้านจึงเรียกกันว่าบ้านลาน ต่อมาบ้านลานได้ตกมาเป็นสมบัติของนายสารทหรือขุนพรหม

เมื่อขุนพรหมเข้ารับราชการงานช่างในกรมทหารในพร้อมกับพี่ชายแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นผู้สร้างมณฑปพระพุทธรูปพร้อมหลวงวิสุทธิโยธามาศผู้เป็นพี่ โดยให้ท่านทั้งสองอยู่ในบังคับบัญชาของพระยาราชสงคราม (เป้า) โดยให้สร้างตามแบบมณฑปที่พระยาราชสงคราม (สวาสดิ์) ได้ออกแบบถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใช้เป็นหลัก แต่เป็นที่น่าเสียใจอย่างยิ่งที่มณฑปพระพุทธรูปยังไม่ทันสำเร็จบริบูรณ์ ขุนพรหมก็ถึงแก่กรรมด้วยไข้ป่าที่บ้านพักตำบลท้ายพิบูล ใกล้เคียงกับสถานที่ก่อสร้างนั่นเอง

ครั้นมณฑปพระพุทธรูปเสร็จบริบูรณ์แล้ว หลวงวิสุทธิโยธามาศ ผู้เป็นพี่กลับพระนครแล้ว ได้ยกที่ดินอันเป็นส่วนหนึ่งของขุนพรหมสร้างเป็นวัดแล้วตั้งชื่อว่า “วัดบางขุนพรหม” อุทิศส่วนกุศลให้น้องชายและให้เป็นอนุสรณ์สถานด้วย ด้วยเหตุนี้ บริเวณที่เรียกกันว่า บ้านลาน มาแต่เดิมก็เปลี่ยนเป็น “บางขุนพรหม” ตามชื่อวัด

ต่อมาหลานชายของขุนพรหม ๓ คน ซึ่งเป็นบุตรของน้องสาวคนสุดท้ายของขุนพรหมคือนางพว ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าเป็นภรรยาของพระยาสุรินทราเมศย์ (มะทองเปิ่น) คือ พระยาราชสุภาวดี พระยาราชนิกุล และพระยาเทพวรชุนพิจารณาเห็นว่า วัดบางขุนพรหมอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมมาก จึงพร้อมใจกันบริจาคทรัพย์บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งวัด แล้วน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงรับเป็นพระอารามหลวงแล้วทรงเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดสามพระยาดังปรากฏเป็นชื่อวัดอยู่ในปัจจุบัน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ท่านได้ทราบประวัติความเป็นมาของวัดสามพระยาและสายสกุลผู้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์จนกระทั่งน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จากนั้นขอแนะนำเข้าชมปูชนียสถานและถาวรวัตถุที่น่าสนใจภายในวัดต่อไปทั้งในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

ในเขตพุทธาวาส มีปูชนียสถานที่น่าชมก็คือ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์

ในเขตพุทธาวาส มีปูชนียสถานที่น่าชมก็คือพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์

พระอุโบสถหรือโบสถ์ เป็นปูชนียสถานที่ไม่ใหญ่โตนัก หลังคาลาด ๒ ชั้น และสร้างด้วยวิธีผสมผสานกับแบบจีน กล่าวคือ ซ่อฟ้า ไบระกา ทวย ลำยอง หางหงส์ ใช้วิธีก่อด้วยอิฐถือปูนปั้นปูนตกแต่งให้เป็นแบบเรียบ ๆ แล้วประดับลวดลายด้วยเครื่องถ้วยเคลือบสีต่าง ๆ ภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นรูปเครื่องบูชาแบบจีนตามผนังระหว่างหน้าต่าง ๆ โดยรอบด้านบนเป็นลายดอกพุดตาน หน้าต่างด้านในเป็นรูปนกกกระเรียนกับกอบัว ด้านนอกเป็นลายรดน้ำรูปต้นไม้และสัตว์ จตุบาทวิบาทมีนก กระรอก และสิงโต เป็นต้น ซึ่งเป็นลายแบบจีน จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ทางวัดได้ให้ช่างเขียนขึ้นใหม่โดยอาศัยรูปแบบเดิมส่วนเพดานยังเป็นของเดิมมีพื้นสีเป็นดอกพุดตานโดยตลอด แม้พระวิหารก็มีรูปทรงอย่างเดียวกับพระอุโบสถแต่ย่อมกว่าเล็กน้อยทั้งพระอุโบสถและพระวิหารหันหน้าไปทางทิศเหนือ ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร

ที่อยู่ในบริเวณกำแพงแก้วเดียวกันนั้นมีพระเจดีย์ย่อเหลี่ยมและพระปรางค์ขนาดย่อมหลายองค์ ซึ่งเป็นของสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ มีพระเจดีย์องค์หนึ่งรูปทรงมอญ เป็นของที่ผู้สร้างได้สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงวงศ์สกุล

แต่อย่างไรก็ตามนอกกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีวิหารพระนอนและวิหารพระนั่งห้อยพระบาท แต่รูปทรงของวิหารทั้งสอง หลังคาประดับด้วยช่อฟ้าใบระกาแบบไทยทั้งหมด โดยที่ทางวัดได้ทำขึ้นใหม่

ส่วนในเขตสังฆาวาส มีสิ่งที่น่าสนใจคือ กุฏิหลังหนึ่งซึ่งสร้างขึ้นด้วยไม้ที่เรียกว่า “เครื่องลับ” แต่อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมมากใกล้จะพังแล้ว และทางวัดไม่ได้บูรณะโดยให้เหตุผลว่ากรมศิลปากรขึ้นทะเบียนไว้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทางราชการและทางวัดจะพิจารณาช่วยกันรักษาต่อไป แต่ข้อที่จะขออนุญาตก็คือ ชื่อที่เรียกว่า “เครื่องลับ” เพื่อให้ท่านผู้ฟังบางท่านได้รับทราบไว้ ตามที่เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) เขียนอธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “ประเพณีไทย เนื่องในการสร้างบ้านปลุกเรือน” ว่า

“ถ้าจะแบ่งเรือนไทยสมัยเก่า ซึ่งยังเหลือปรากฏสืบมากระทั่งทุกวันนี้ก็มีเป็นสองชนิดคือ เครื่องเรือนผูกชนิดหนึ่ง ซึ่งปลูกสร้างด้วยไม้ไผ่ล้วน และเครื่องเรือนลับอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งปลูกด้วยไม้จริง ถ้าเรือนใช้ไม้จริงเป็นเสา ออกไก่ จันทัน และแป ส่วนเครื่องประกอบนอกนั้นถึงเป็นไม้ไผ่ ก็เรียกว่า เรือนเครื่องลับเหมือนกัน เราเรียกเรือนเครื่องลับแยกชื่อออกต่าง ๆ เอาตามวัตถุที่ใช้เป็นเครื่องกันฝา เช่น เรือนกันด้วยไม้ไผ่ ฝาซีกขัดไม้เซาะและลูกตั้ง เรียกว่า ฝาขัดแตะ เรือนที่ปรุด้วยกระแซงอ่อน เรียกว่า เรือนฝากระแซงอ่อน เรือนที่ปลูกสร้างด้วยไม้จริงล้วน ใช้ไม้ฝากระดานเป็นฝา ก็เรียกว่า เรือนฝากระดาน ซึ่งเป็นเรือนชั้นดีที่สุดของเรือนไทยแบบเก่า ที่เรียกเรือนที่สร้างด้วยไม้ไผ่ล้วนว่า เรือนเครื่องผูก เพราะในการประกอบเครื่องคุมกันเข้าเป็นโครงร่างใช้หวายหรือตอกผูกมัดทั้งสิ้น ส่วนเรือนเครื่องลับใช้มีดขวานลับมากเข้าปากเข้าเดือยเจาะตรึงหมด ตัวไม้ ไม่มีตะปูใช้ติดตรึง ส่วนลักษณะรูปเรือนทั้งสองชนิด เป็นแบบเดียวกัน คือรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้ด้านแปหรือด้านข้างเป็นหน้าและหลังเรือน”

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เรื่องของวัดสามพระยา มรดกของไทยมีเรื่องราวอันเกี่ยวกับประวัติการสร้างและชื่อวัดที่ทำให้เกิดความสงสัยว่า สามพระยาใคร และมียี่สิบที่ น่าชมคือสถาปัตยกรรมแบบสมัยรัชกาลที่ ๓ รวมทั้งสถาปัตยกรรมไทยโบราณคือ กุฏิสงฆ์เครื่องลับซึ่งจะหาดูได้ยากแล้วในสมัยนี้ และหวังว่า เรื่องวัดสามพระยาคงจะเป็นที่พอใจของท่านผู้ฟังบ้างตามสมควร

ปราสาทกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ

ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์

ปราสาทกำแพงใหญ่ตั้งอยู่ในอำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นปราสาทขอมและจากจารึกบนหินใบประตูของโคปุระคือ ประตูชุมด้านตะวันออกของระเบียงที่ล้อมรอบปรากฏว่าสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ จารึกหลักนี้แต่งเป็นภาษาเขมรและมีอยู่ราว ๓๕ บรรทัด กล่าวถึงการซื้อพื้นที่ในมหาศักราช ๙๖๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๕๘๕ โดยมีพระกัมรเตงอัญศิวิทาสและขุนนางอีก ๓ ท่านเป็นผู้ซื้อ ที่ดินเหล่านี้ได้มีการปักหลักเขตและอุทิศถวายแด่เทวาลัยของพระวฤทธะศวร คือพระอิศวรมีการกล่าวถึงนามของทาสที่อุทิศถวายแด่เทวาลัยและบรรยายถึงสัตว์และสิ่งของที่ผู้ซื้อได้จ่ายให้แก่เจ้าของที่ดินดั้งเดิม ในหนังสือเรื่องศิลาจารึกขอมเล่มที่ ๖ ภาษาฝรั่งเศส หน้า ๒๕๑-๒๕๓ ของศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗

ปราสาทกำแพงใหญ่มีแผนผังที่ค่อนข้างแปลกประหลาด ด้านหน้ามีปรางค์สามองค์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าไปทางทิศตะวันออกและสร้างอยู่บนฐานศิลาแลงเดียวกัน ผนังของปราสาทหลังกลางก่อด้วยศิลาและอิฐผสมกันซึ่งอาจถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของปราสาทขอมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยได้ ด้านหลังมีปรางค์อิฐสร้างอยู่โดดเดี่ยวเพียงองค์เดียวทางด้านทิศใต้ องค์ทางด้านทิศเหนืออาจจะยังไม่ได้สร้างหรือพังทลายไปหมดแล้ว เพราะปกติควรจะมีอยู่สององค์เป็นคู่กันทางทิศตะวันออกหน้าหมู่ปรางค์องค์กลางมีอาคารที่เรียกกันว่าหอสมุดหรือบรรณาลัยสองหลัง หันหน้าไปยังหมู่ปรางค์องค์กลางคือหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทั้งหมดนี้มีระเบียงก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕๔x๖๒ เมตร มีประตูชุมสี่ประตูอยู่แต่ละทิศ แม้ตัวระเบียงจะก่อด้วยศิลาแลงแต่กรอบประตูหน้าต่างก็ก่อด้วยศิลาทราย

แม้การบูรณะปราสาทกำแพงใหญ่โดยกรมศิลปากรจะได้รับการถกเถียงกันอยู่มากก็ตาม แต่ระหว่างการจัดแต่งก่อนการบูรณะก็ได้ค้นพบหน้าบันและทับหลังซึ่งสลักด้วยศิลาทรายอยู่เป็นจำนวนมากดังจะได้พรรณนาต่อไป

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าผนังของปรางค์องค์กลางนั้นก่อด้วยอิฐและศิลาทรายผสมกัน ทับหลังทางด้านทิศตะวันออกของปรางค์องค์นี้ยังไม่ได้สลัก แต่บนหน้าบันนั้นมีภาพบุคคลสลักอยู่ แต่ก็ยากที่จะตีความหมายได้ว่าเป็นใคร เสาอิงกรอบประตู เสาติดกับผนังทั้งสองด้านของประตูกลาง และฐานของตัวอาคารหรือเรือนธาตุได้รับการสลักอย่างดี ทับหลังด้านในของปรางค์องค์นี้งดงามอย่างยิ่ง อาจถือได้ว่าเป็นทับหลังที่งดงามที่สุดชิ้นหนึ่งในประเทศไทย สลักเป็นรูปพระอินทร์ เทพผู้รักษาทิศตะวันออก ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว หันหน้าไปทางทิศใต้ ได้พระอินทร์มีหน้ากาลคือหน้าสัตว์ไม่มีริมฝีปากล่าง มีสิงห์ยืนอยู่สองข้าง สิงห์ทั้งสองตัวนี้ได้คายท่อนพวงมาลัยออกมา และท่อนพวงมาลัยนี้หายเข้าไปในปากของสิงห์

อีกสองตัวที่ยืนอยู่ที่ปลายทับหลังแต่ละด้าน สองข้างพระอินทร์มีเทวดาถือเครื่องสูงอยู่ นอกจากนี้ยังมีครุฑอีกสองตนยืนอยู่ในกรอบสองข้างของพระอินทร์อีก ทับหลังทั้งหมดประดับไปด้วยลายก้านขดและลายพันธุ์พฤกษา เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าทับหลังชิ้นนี้ควรจัดอยู่ในศิลปะขอมแบบบาปวนคือราวระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐ ถึง ๑๖๕๐ และเนื่องจากที่เสี้ยวของทับหลังยังคงมีร่องรอยที่ทำให้นึกไปถึงพวงอุบะสั้น ๆ ที่เคยสลักห้อยลงมา ทับหลังชิ้นนี้จึงควรสลักขึ้นในตอนต้นของศิลปะแบบบาปวนตรงกับศักราชที่มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึก

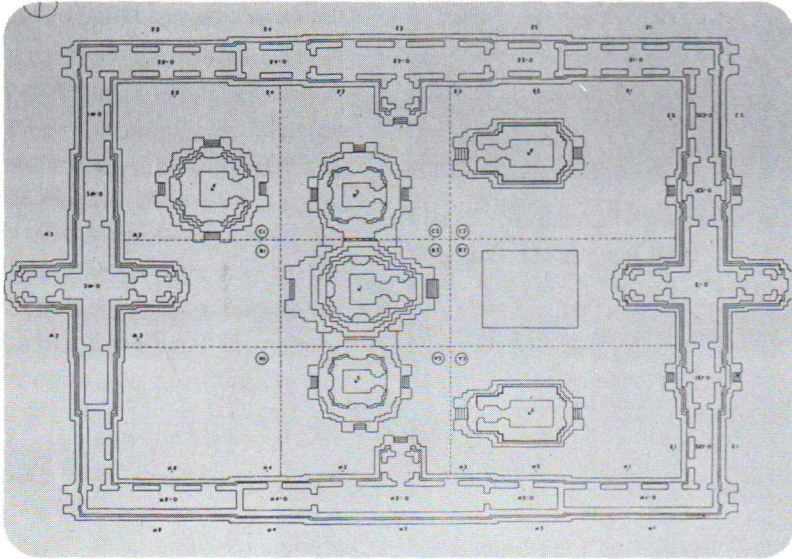
หน้าบันทางทิศใต้ของปราสาทค์กลางนี้สลักเป็นรูปพระอิศวรทรงโคหนที่มีบริวารล้อมรอบอยู่ทั้งสองข้าง แต่ภาพสลักที่น่าสนใจที่สุดนั้นสลักอยู่บนทับหลังข้างใต้ ด้านบนสลักเป็นรูปหนุมานกำลังถวายนางนาคในเรื่องราวเกียรดี มีนางตรีชฎากำลังนั่งอยู่ใกล้ ๆ ภายในสวนที่เมืองลงกา นางตรีชฎามีเศียรสามเศียรและมีบริวารนั่งอยู่ข้างหลังอีกคนหนึ่ง ภาพนี้เคยพบในประเทศกัมพูชา สลักอยู่บนหน้าบันแต่สำหรับในประเทศไทยแล้วอาจถือได้ว่าค้นพบเป็นครั้งแรก ได้ภาพหนุมานและนางสีดาสลักเป็นรูปลายหน้ากาลกำลังคายนางอุบะอยู่ ทับหลังชิ้นนี้อาจจัดได้ว่าสลักขึ้นในศิลปะขอมแบบบาปวนเช่นเดียวกัน

ต่อจากนั้นจึงมาถึงทับหลังทางด้านทิศตะวันตกซึ่งยากที่จะทราบได้ว่าเป็นภาพเกี่ยวกับอะไร ภาพสลักตรงกลางเหนือหน้ากาลอาจเกี่ยวกับการรบพุ่งของพระกฤษณะ อวตารปางที่แปดของพระนารายณ์ หน้าบันทางด้านทิศเหนือสลักเป็นภาพพระกฤษณะกำลังชูภูเขาไควรรณะด้วยพระหัตถ์ขวาเพื่อมิให้ฝูงโคและพวกเลี้ยงโคต้องเป็นอันตรายจากฝนซึ่งพระอินทร์บันดาลให้ตกลงมา การที่พระกฤษณะทรงยกหัตถ์ขวาเพื่อชูภูเขาไควรรณะนี้อาจจัดได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษเพราะตามปกติแล้วพระกฤษณะจะยกหัตถ์ซ้ายเสมอ ภาพสลักบนทับหลังข้างใต้ยากที่จะอธิบายได้ว่าเป็นภาพอะไร แต่ก็คงแสดงประวัติของพระกฤษณะเหนือหน้ากาลและลายพันธุ์พฤกษา

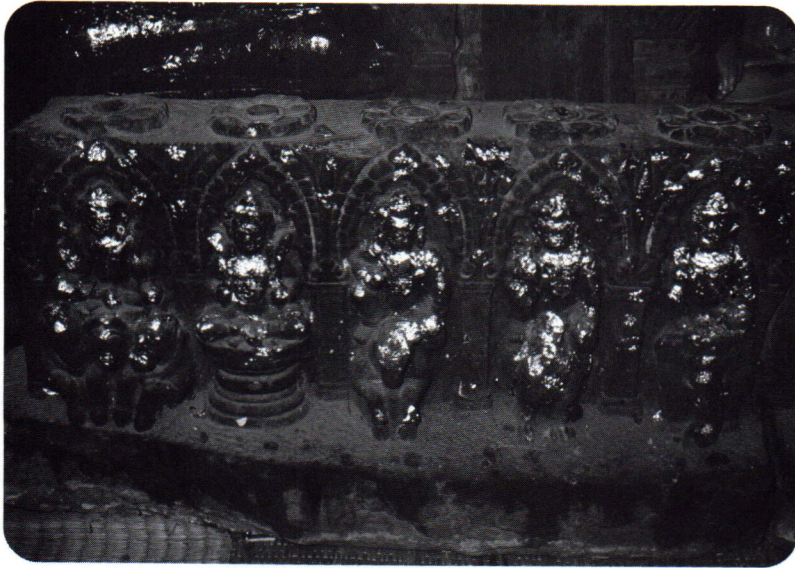
ปราสาทค์ด้านทิศเหนือซึ่งอยู่ในหมู่เดียวกันนี้สร้างด้วยอิฐและมีขนาดเล็กกว่าปราสาทค์กลางมีทับหลังอยู่เพียงชิ้นเดียวทางด้านทิศตะวันออก แต่ก็ยากที่จะทราบว่าจะแสดงภาพอะไรได้เพราะเหตุว่าได้ชำรุดไปมาก อย่างไรก็ตามก็สามารถกล่าวได้ว่าทับหลังชิ้นนี้สลักขึ้นในศิลปะขอมแบบบาปวน สำหรับทับหลังทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทค์ด้านทิศใต้ก็อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน

สำหรับปราสาทค์ที่อยู่โดดเดี่ยวองค์เดียวทางด้านทิศใต้หลังปราสาทค์สามองค์นั้น มีขนาดเล็กกว่าปราสาทค์กลางทางด้านหน้าเช่นเดียวกัน ทับหลังชิ้นเดียวทางด้านทิศตะวันออกนั้นยังไม่ได้สลักอะไรเลย

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงบรรณาลัยหรือห้องสมุดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางด้านทิศเหนือซึ่งสร้างด้วยอิฐและมีมุขอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ตรงกลางของทับหลังมุขสลักเป็นรูปพระกฤษณะกำลังทรงสู้รบกับพระราชาแห่งหะหะคือม้าที่พระยาหงส์ส่งมา ภาพสลักนี้อยู่เหนือหน้ากาลซึ่งกำลังคายนางอุบะมาลัย มีเทพราอยู่สองข้างของด้านบนทับหลัง ทับหลังชิ้นนี้ก็ควรจัดอยู่ในศิลปะขอมแบบบาปวนเช่นเดียวกัน ทับหลังที่น่าสนใจที่สุดนั้นอยู่ภายในบรรณาลัยแห่งนี้เป็นรูปพระนารายณ์กำลังบรรทมสินธุ์อยู่เหนือพระยานันตนาคราช ห้าเศียรมีมเหสีสามองค์และบริวารชายอีกสองตนนั่งอยู่ปลายพระบาท พระพรหมประทับอยู่เหนือดอกบัวซึ่งออกมาจากพระนาภีของพระนารายณ์ ลักษณะที่แปลกประหลาดของทับหลังชิ้นนี้ก็คือพระนารายณ์กำลังยกพระบาททั้งสองขึ้นดันพระถันของมเหสีองค์ที่สองอาจเป็นพระภูมิเทวี ภาพสลักเช่นนี้ไม่เคยค้นพบเลยในประเทศกัมพูชา

สำหรับบรรณาลย์ทางด้านทิศใต้ ทับหลังมุขเป็นรูปชวลลักษมีคือสลักเป็นรูปพระลักษมีชยาของพระนารายณ์กำลังประทับอยู่เหนือบัลลังก์ และด้านบนมีช้างสองเชือกกำลังพรมน้ำมนต์อยู่ ภาพนี้อยู่เหนือหน้ากาลซึ่งกำลังคายพวงอุบะอยู่เช่นเคย มีภาพบุคคลกำลังพ้อนรำอยู่ที่เสี้ยวด้านบนของทับหลังและยังมีบุคคลอีกสองคนกำลังนั่งอยู่ที่มุมทับหลังด้านบนอีก รูปชวลลักษมีบนทับหลังนี้อาจนับได้ว่าเป็นการค้นพบครั้งแรกในประเทศไทยอีก สำหรับทับหลังด้านในของบรรณาลย์แห่งนี้สลักเป็นภาพพระอิศวรและพระอุมากำลังทรงโคนนทรี สองข้างมีบริวาร ๕ ตนอยู่ทั้งด้านขวาและด้านซ้าย บริวารเหล่านี้กำลังถือเครื่องสูงอยู่

ได้กล่าวมาแล้วว่าปราสาทกำแพงใหญ่เดิมสร้างขึ้นเป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ แต่ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอม ราว พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๐ พระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทและเทวาลัยปราสาทกำแพงใหญ่ซึ่งความจริงชื่อว่าปราสาทกำแพงใหญ่นั้นเป็นชื่อที่มาเรียกกันในชั้นหลังก็คงถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏว่าต่อมาวัดในพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งได้อพยพโยกย้ายหรือมาสร้างขึ้นใหม่ในสถานที่นี้ในภายหลังก็ได้สร้างวิหารสมัยใหม่ลงหน้าปราสาทหลังกลางภายในระเบียงคดแล่งที่ล้อมรอบและได้ขุดค้นพบพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิขนาดปรก สูง ๑.๓๓ เมตร พระพุทธรูปองค์นี้อยู่ในศิลปะขอมแบบบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเทวาลัยปราสาทกำแพงใหญ่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยนั้น พระพุทธรูปองค์นี้ปัจจุบันรักษาอยู่ในพระอุโบสถซึ่งสร้างขึ้นใหม่นอกบริเวณปราสาทกำแพงใหญ่ทางด้านทิศตะวันออก แต่ก็น่าเสียดายที่ถูกปิดทองเสียหมดจนไม่อาจเห็นลักษณะดั้งเดิมในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้

ยังมีประติมากรรมศิลาลำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่เก็บรักษาอยู่ในพระอุโบสถหลังใหม่นี้ ประติมากรรมชิ้นนี้แสดงถึงเทพเจ้าองค์ทรงพานะอยู่ในแถวเดียวกัน แต่ก็ถูกปิดทองเสียทั้งหมดเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามก็ยังพอสังเกตเห็นได้ว่า มีเทวดานพเคราะห์อยู่สี่องค์ แยกเป็นสององค์ทางตอนต้นคือพระอาทิตย์ และพระจันทร์ สององค์ตอนปลายคือพระราหูและพระเกตุ ส่วนตอนกลางเป็นเทพผู้รักษาทิศ ๕ องค์ มีพระอินทร์เป็นประธานทรงช้างเอราวัณอยู่ตรงกลาง ภาพสลักชิ้นนี้แสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่า ประติมากรรมดังกล่าวไม่ใช่ทับหลัง แม้จะมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าก็ตาม ทั้งนี้เพราะมีส่วนที่ยื่นออกมาข้างล่างและมีดอกบัวสลักอยู่เหนือเศียรเทพทุกองค์บนส่วนตัดข้างบน ดังนั้นจึงคงจะเป็นวัตถุแก่นบมากกว่า มีบางชิ้นมีจารึกเช่นนั้น ค้นพบที่ปราสาทออยมในประเทศกัมพูชา ในหนังสือเรื่อง “คู่มือโบราณคดีเล่มที่ ๑ ประเทศกัมพูชา” หน้า ๒๙๒-๒๙๓ ภาษาฝรั่งเศส ของศาสตราจารย์บวสเชอลีเย่ ดีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙

ยังมีประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่ค้นพบที่ปราสาทกำแพงใหญ่เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ในขณะที่กรมศิลปากรกำลังทำการขุดแต่งอยู่ ประติมากรรมชิ้นนี้ขุดพบใกล้ประตูซุ้มทางด้านทิศใต้ เป็นรูปทวารบาลกำลังยืนก้าวเท้าขวาออกมาเล็กน้อยบนฐาน สูงทั้งฐานและเศียรข้างใต้ ๑.๘๔ เมตร ศาสตราจารย์บวสเชอลีเย่ชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญศิลปะขอมกล่าวว่าคงเป็นรูปนนทิกะศวรหรือนนทิสวร ซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะ หรือบริวารของพระอิศวร เพราะเหตุว่าเป็นผู้รับใช้ที่ซื่อสัตย์ พระอิศวรจึงโปรดให้นนนทิกะศวรซึ่งแต่เดิมมีรูปร่างคล้ายลิงให้มีรูปร่างเหมือนพระองค์ได้นนนทิกะศวรเป็น

ทวารบาลเฝ้าทวารลัยของพระอิศวรคู่กับมหากาล (ชื่อทวารบาลอีกตนหนึ่งของพระอิศวร) แม้ประติมากรรม
สัมฤทธิ์รูปนี้จะชำรุดไปบ้าง แต่ก็ยังเห็นได้จากใบหน้า เครื่องประดับและเครื่องแต่งกายว่าคงหล่อขึ้นใน
ศิลปะขอมแบบบาปวน ราวระหว่าง พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐ ปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าปราสาทกำแพงใหญ่นี้สำคัญ แม้จะไม่ได้สร้างขึ้นโดยพระเจ้าแผ่นดินขอม
แต่ก็มีภาพสลักศิลปะและประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่สำคัญยังคงหลงเหลืออยู่ให้เราศึกษาได้

วันยุทธหัตถีครบสี่ร้อยปี

เรียบเรียงโดย ประเสริฐ ณ นคร

วันสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๗๑๒ ตรงกับวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๑๘๙๓ วันเสียกรุงครั้งแรกเป็นวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ.๙๓๑ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ เวลาประมาณ ๓ นาฬิกา ถ้านับแบบปัจจุบันจะเป็นวันจันทร์ที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ วันประกาศอิสรภาพเป็นวันพฤหัสบดีเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีวอก จุลศักราช ๙๔๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๑๒๗

วันที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ จุลศักราช ๙๕๒ ตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๓๓

ส่วนวันยุทธหัตถีเป็นวันจันทร์ เดือน ๒ ค่ำ จุลศักราช ๙๕๔ ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ และจะครบรอบ ๔๐๐ ปี ในวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ นี้ ที่ตรงกับพ.ศ. ๒๕๓๖ เพราะถ้านับแบบเดิมเมื่อยังไม่ถึงวันที่ ๑ เดือนมกราคม เป็นวันเปลี่ยน พ.ศ.แล้ว ยังเป็น พ.ศ.๒๕๓๕ ตามแบบเดิมอยู่

วันยุทธหัตถีคือวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นวันสำคัญยิ่งสำหรับประเทศไทย ในวันนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งพม่า ผลก็คือ พระมหาอุปราชาถูกฟันสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ในขณะที่เดียวกันสมเด็จพระเอกาทศรถก็ทรงกระทำยุทธหัตถีชนะแม่ทัพพรองของพม่าเช่นเดียวกัน หลังสงครามนี้ พม่าไม่กล้ายกกองทัพมาตีไทยอีกและว่างเว้นไปนานถึง ๑๖๐ ปี ไทยกลับเป็นฝ่ายยกไปตีพม่า พม่าจึงเป็นฝ่ายตั้งรับแทน ผลของการกระทำยุทธหัตถีทำให้กองทัพไทยมีกำลังใจสามารถขยายเขตแดนของกรุงศรีอยุธยาให้แผ่กว้างออกไปได้ไกลที่สุด นับแต่สถาปนากรุงฯ เป็นต้นมา คือครอบคลุมทั้งเขตแดนมอญ พม่าบางส่วน ล้านนา ไทยใหญ่ ล้านช้าง และเขมร

เมื่อประมาณ ๖-๗ ปีมานี้ มีผู้เสนอมาทางคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยสำนักนายกรัฐมนตรีขอให้ยืนยันว่า วันยุทธหัตถีตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม ซึ่งถือเป็นวันกองทัพไทยหรือวันที่ ๑๘ มกราคมกันแน่ ผู้เขียนบทความนี้ได้ชี้แจงให้คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ฯ ทราบว่า วันยุทธหัตถีตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ เรื่องนี้ ท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้คำนวณไว้เมื่อหลายสิบปีมาแล้ว เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๔ ผู้เขียนบทความนี้ได้คำนวณวันขึ้นแรมของวันเถลิงศก พ.ศ.๑๘๔๖

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ ตามคัมภีร์สุริยาตร์ ว่าตรงกับวันใดในสัปดาห์ เช่น วันอาทิตย์ จันทร์ ฯลฯ และคนไทยเรียกว่า วันกาบไฉ่ ดับเป้า ฯลฯ เพื่อใช้เทียบวันในพระราชพงศาวดารว่าถูกต้องตรงกันหรือไม่ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ นายปิยชาติ ใต้พิภพ “วัน เดือน ปี ตามรอบปี แบบจีนในจารึกไทย” ลงใน BEFEO (วารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ) เล่มที่ ๕๑ ตอนที่ ๒ บอกวิธีคำนวณวันหนไทย (กาบไฉ่ ดับเป้า

ฯลฯ) เป็นวันสุริยคติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๘๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๑ สอบทานถูกต้องตรงกันแล้ว คำนวณได้ว่า วันยุทธหัตถีตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ และผู้เขียนบทความนี้ได้ชี้แจงให้ที่ประชุมคณะกรรมการ ชำระประวัติศาสตร์ฯ ทราบว่า การที่มีผู้คำนวณว่าวันยุทธหัตถีเป็นวันที่ ๒๕ มกราคม และเสนอทางราชการ จนถึงวันที่ ๒๕ มกราคม เป็นวันกองทัพไทยไปนั้น เพราะท่านผู้นั้นสังเกตว่า วันเถลิงศกตามจุลศักราช ตามคัมภีร์สุริยยาตรตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน มานับสิบ ๆ ปีแล้ว เลยเข้าใจไปว่า วันเถลิงศกตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ความจริงเมื่อจุลศักราช ๙๕๔ ปียุทธหัตถี วันเถลิงศกตรงกับวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ.๒๑๓๕ การคำนวณจึงผิดพลาดไป ๗ วันพอดี

ต่อมานายทองเจือ อ่างแก้ว ได้ตีพิมพ์ “เถลิงศก ๕๒๘ ปี” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ และได้คำนวณ วันยุทธหัตถีไว้แต่ใช้วันแบบเก่าตามปฏิทินยูเลียน ซึ่งวันนี้น้อยกว่าปฏิทินเกรกอเรียนไป ๑๐ วัน แต่เมื่อ แปลงเป็นวันแบบใหม่แล้วก็ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๑๓๕ นั่นเอง

อนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ได้พิมพ์ตารางบอกตำแหน่งนพเคราะห์แบบ ปุ่มโหระประจำ พ.ศ. ๑๑๘๑-๒๕๔๓ คำนวณโดยศาสตราจารย์อิต และอาจนำมาใช้เทียบวันยุทธหัตถีได้ โดยง่ายเช่นกัน

เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่ท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ผู้เขียนบทความขอเสนอ จดหมายของท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น ที่มีมาถึงผู้เขียน เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๓๕ ดังนี้

“ผมได้เห็นเรื่องที่ยกย่องวรรณคดีและประวัติศาสตร์ติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี เรื่องวันยุทธหัตถี ปรากฏในเอกสารที่ส่งไปด้วยว่าคุณคำนวณวันยุทธหัตถีว่าเป็นวันที่ ๑๘ มกราคม รู้สึกดีใจมาก เพราะ ผมเองก็เชื่อมั่นมาแล้วว่าเป็นวันที่ ๑๘ มกราคม ผมเองได้คำนวณและตรวจสอบเท็จจริงโดยวิธีคณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ก็ได้ความว่าเป็นวันที่ ๑๘

“เรื่องคณิตศาสตร์นั้นใช้วิธีคำนวณย้อนหลังซึ่งยุ่งยากผมจะไม่อธิบาย แต่ทางดาราศาสตร์นั้น เรามีท้องฟ้าจำลองซึ่งจะสอบดูที่ตั้งและรูปร่างของดาววันใดก็ได้ ผมได้ขอให้เจ้าหน้าที่หมุนกลับไป ยังปียุทธหัตถี แล้วเลื่อนไปดูตรงวันที่ ๒๕ มกราคม พระจันทร์แห่วงไปครึ่งเดือนแล้ว จะเป็นแรม ๒ ค่ำ ไม่ได้ ครั้นหมุนไปดูวันที่ ๑๘ มกราคม พระจันทร์แห่วงไปนิดเดียวหลังจากเต็มดวง จะเป็นวันแรม ๒ ค่ำ ได้ทีเดียว ผมจึงทราบแน่ว่า วันยุทธหัตถีคือวันที่ ๑๘ มกราคม

“ปีนี้เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ผมพาเพื่อนฝูงราว ๕๐ คน เดินทางตามรอยพระยุคลบาท ร. ๖ ไปดอนเจดีย์ โดยจะจงจะไปในวันที่ ๑๘ เมื่อไปถึงแล้ว ได้ยินทางจังหวัดประกาศอย่างเปิดเผยว่า วัน ยุทธหัตถีคือวันที่ ๑๘ มกราคม ผมเลยถือโอกาสอธิบายให้พวกที่ไปด้วยฟังว่า ผมก็เชื่อว่าเป็นวันที่ ๑๘ และผมมีวิธีคำนวณอย่างไร

“ทางจังหวัดเขาบอกว่า เขาจะต้องเสนอให้ถึงคณะรัฐมนตรี ขอเปลี่ยนวันกองทัพไทย เป็นวันที่ ๑๘

“วันที่ผมไปนั้น เท่ากับไปฉลองวันยุทธหัตถีครบ ๓๙๙ ปี ปีหน้าจะครบ ๔๐๐ ปี ครบ

“และตามที่ผมคำนวณไว้ อะไรก็ตามเมื่อครบ ๔๐๐ ปี วันของสัปดาห์ (เช่น อาทิตย์ จันทร์ ฯลฯ) จะกลับมาตรงตามเดิมเสมอ ดังนั้น ฉลองยุทธหัตถีปีหน้าก็ต้องเป็นวันจันทร์”

ลงนาม ปิ่น มาลากุล

ผู้เขียนขอขอบพระคุณท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ที่ได้ตรวจสอบทางดาราศาสตร์ ผู้เขียนเคยคิดแต่เพียงว่าผู้เขียนเคยเรียนดาราศาสตร์ควรจะคำนวณวันพระจันทร์เต็มดวงย้อนหลังไปกี่ปี ก็ได้ อย่างที่นายทองเจือ อ่างแก้ว ใช้สูตรของดอกเตอร์ชรัมพ์ ชาวเยอรมัน เป็นต้น ส่วนที่ท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ว่า ๔๐๐ ปีแล้ว วันในสัปดาห์ของวันที่ต่าง ๆ จะกลับมาตรงกันนั้น ผู้เขียนก็ไม่เคยทราบมาก่อน แต่ได้สอบถามแล้วถูกต้องตามที่ท่านคำนวณไว้ ถ้าท่านรู้จักวันเดือนปีตามปฏิทินเกรกอเรียนแล้ว ก็อาจพิสูจน์ทฤษฎีนี้ได้เป็นเลขคิดในใจ แต่ผู้เขียนจะทิ้งไว้ให้ท่านผู้อ่านพิสูจน์ด้วยตัวเอง

ผู้เขียนเคยเสนอให้คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ฯ ตอบข้อสงสัยผู้ถามเรื่องวันยุทธหัตถีไปว่า วันยุทธหัตถีตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม ถูกต้อง แต่กองทัพบกจะถือวันใดเป็นวันที่ระลึกถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ และจะแก้ไขวันกองทัพไทยเป็นวันที่ ๑๘ มกราคม หรือไม่ก็เป็นสิทธิของกองทัพบก มาบัดนี้ ผู้เขียนเห็นด้วยกับจังหวัดสุพรรณบุรีว่า ถ้าจะเปลี่ยนวันกองทัพไทย เป็นวันที่ ๑๘ มกราคม เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นวันครบ ๔๐๐ ปี วันยุทธหัตถีก็จะเป็นโอกาสอันเหมาะสมอย่างยิ่ง

ผู้เขียนเห็นว่า กองทัพบกจะถือวันใดเป็นวันกองทัพไทยก็ตาม แต่วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นวันครบ ๔๐๐ ปี วันยุทธหัตถี ควรที่คนไทยทั้งชาติจะได้เฉลิมฉลองวันนั้นให้เต็มภาคภูมิ

แหล่งข้อมูลทางด้านศิลปวัฒนธรรมของหอสมุดแห่งชาติ

เรียบเรียงโดย นางธรา กนกมณี

คำว่า ศิลปวัฒนธรรม นั้น ยากที่จะกำหนดขอบเขตว่าหมายถึงอะไรบ้าง เพราะถ้ามองไปรอบตัวเรา ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเราก็ถือว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภาษาที่เราใช้พูดจากัน เรื่อง ศาสนา กฎหมาย การปกครอง การเย็บปักถักร้อย การปรุงอาหาร การกีฬา หรือแม้แต่เทคโนโลยีใหม่ ที่นำเอามาใช้ในกิจการงานหรือในชีวิตประจำวัน ก็ถือได้ว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น หอสมุดแห่งชาติซึ่งมีหน้าที่ในการรวบรวมทรัพย์สินทางปัญญา อันได้แก่ หนังสือ คำจารึก วารสารและโสตทัศนวัสดุต่าง ๆ จึงเป็นแหล่งข้อมูลทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ เพราะมีหนังสือถึงล้านกว่าเล่ม มีวารสาร หนังสือพิมพ์กว่า ๓,๐๐๐ รายชื่อ และมีเอกสารโบราณกว่า ๑๓๐,๐๐๐ รายการ

การที่มีเอกสารจำนวนมากมายเช่นนี้ ย่อมทำให้ลำบากที่จะค้นหาและค้นคว้าเพราะฉะนั้น จึงใคร่จะขอแนะนำแหล่งข้อมูลเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่หอสมุดแห่งชาติมีอยู่โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับทางด้านศิลปวัฒนธรรมเพื่อท่านที่สนใจ จะได้สามารถไปค้นหาเรื่องที่ต้องการได้ตามความประสงค์ได้โดยสะดวกและรวดเร็ว แหล่งข้อมูลเหล่านี้ ได้แก่

๑. เอกสารโบราณ เป็นหนังสือต้นฉบับตัวเขียนและตัวหนังสือ ซึ่งเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นประวัติการของประเทศชาติไทย ฉะนั้น เอกสารโบราณจึงไม่เพียงแต่จะทรงคุณค่าในทางวิชาการเท่านั้น ยังแสดงถึงความเป็นไปทางอารยธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปและวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่าง ๆ ในประเทศชาติอีกด้วย

เอกสารโบราณ เป็นหนังสือที่มีลักษณะพิเศษ แตกต่างไปจากหนังสือฉบับพิมพ์ทั่วไป คือ เป็นหนังสือที่บันทึกอักษรและภาษาของคนโบราณสมัยต่าง ๆ นับแต่อดีตเรื่อยมาเป็นลำดับ จนใกล้ถึงปัจจุบัน ลักษณะของเอกสารโบราณ แบ่งเป็น ๕ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ จารึก ได้แก่ ตัวหนังสือที่สลักหรือจารึกบนหินเรียกว่า ศิลาจารึก และบางทีก็จารึกบนวัตถุอื่น ๆ เช่น แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นไม้ เป็นต้น เรื่องที่จารึก ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา กฎหมาย และประวัติศาสตร์ของชาติ เช่น จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ คือ จารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นหลักฐานการประดิษฐ์อักษรไทยที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย

ประเภทที่ ๒ หนังสือสมุดไทย เป็นหนังสือของไทยโบราณ ที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว มิได้เย็บเป็นเล่มเหมือนหนังสือในปัจจุบัน เป็นหนังสือที่ใช้กระดาษยาวติดต่อกันแผ่นเดียว พับกลับไปกลับมา

ให้เป็นเล่ม โดยทั่วไปหนังสือสมุดไทยมี ๒ สี คือ สีดำและสีขาว จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สมุดข่อย เรื่องที่เขียนลงในสมุดไทย อาจกล่าวได้ว่ามีทุกเรื่องราว เช่น เรื่องเกี่ยวกับศาสนา พงศาวดาร ตำนาน วรรณกรรม ไวยากรณ์ กฎหมาย เวชศาสตร์ ศิลปะ และธรรมคดี เป็นต้น

ประเภทที่ ๓ หนังสือที่เขียนบนกระดาศเพลลา กระดาศเพลลา เป็นกระดาศบางๆ ทำจากเปลือกของต้นไม้ เช่น ต้นข่อยหรือต้นสา เขียนด้วยดินสอดำเป็นส่วนใหญ่ เป็นหนังสือที่เขียนข้อความในเรื่องของทางราชการ เช่น ใบบอก ตราสาร เป็นต้น

ประเภทที่ ๔ หนังสือหรือเอกสารที่เขียนด้วยลายมือหรือพิมพ์บนกระดาศฝรั่ง ส่วนใหญ่เป็นหนังสือราชการของเก่า ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา จนถึงรัชกาลที่ ๗

ประเภทที่ ๕ หนังสือใบลาน คือหนังสือที่จารึกตัวหนังสือลงบนใบลาน เมื่อจะทำเป็นเล่ม ต้องร้อยเชือกรวมกันเป็นผูก หนังสือเรื่องหนึ่งๆ จะมีจำนวนผูกเท่าใด ก็นับรวมเป็นคัมภีร์หนึ่ง มีใบปกหน้า ปกหลัง และไม่ประกบ ใช้ประกบคัมภีร์ไม่ให้งอและสะดวกในการห่อและมัด บนไม่ประกบ บางอันมีการตกแต่งลวดลาย บางอันไม่มีการตกแต่ง

ไม่ประกบแบ่งเป็น ๒ ชนิด ชนิดที่ ๑ ไม่ได้ตกแต่งลวดลาย เช่น ไม่ประกบบางข้าง ไม่ประกบทองทิบ ขาดิทิบ หรือรักทิบ

ไม่ประกบชนิดที่ ๒ เป็นไม่ประกบที่มีการตกแต่งลวดลายต่างๆ เช่น ไม่ประกบประดับมุก ประดับเกล็ดหอย ประดับกระจก ประดับเงิน ทอง นาค ลายปิดทองรดน้ำ ลายเขียนสีก่ำมะลอ

คัมภีร์ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติปัจจุบัน มิได้มีแต่เรื่องในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับทางโลกก็มี เช่น เรื่องกฎหมาย ไวยากรณ์ ตำนาน และวรรณกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๒. ตู้ลายทอง นอกจากเอกสารโบราณดังกล่าวข้างต้น ในหอสมุดแห่งชาติยังมีตู้ลายทอง ซึ่งแต่เดิมเป็นที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ใบลาน ตู้และหีบลายทองเหล่านี้ตกแต่งลวดลายไว้อย่างวิจิตรงดงามหลายแบบหลายอย่าง จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นที่รวมแห่งศิลปกรรมประเภทลายไทยไว้ทุกประเภททุกแบบอย่าง เช่น ศิลปกรรมประเภทลายปิดทองรดน้ำ ลายเขียนสีก่ำมะลอ เป็นต้น ในการตกแต่งลวดลายมีภาพบุคคล ภาพสัตว์ป่า ภาพสัตว์หิมพานต์ มีทั้งเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา และเรื่องในวรรณคดี เช่น ภาพพุทธประวัติ ภาพชาดก และภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ จึงนับได้ว่า ตู้ลายทองเป็นแหล่งการศึกษาลักษณะแบบอย่างและวิวัฒนาการของศิลปะลายไทย ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมไทยอันสำคัญยิ่ง

๓. วารสารและหนังสือพิมพ์ หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมวารสารและหนังสือพิมพ์ตั้งแต่แรกเริ่มตีพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ จนถึงปัจจุบัน วารสาร และหนังสือพิมพ์เหล่านี้ ช่วยให้ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและสังคมในสมัยก่อนได้เป็นอย่างดี หนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์มีบทความต่าง ๆ ที่เสนอความคิดเห็นใหม่ ๆ ทางด้านศิลปวัฒนธรรมมากมายหลายแขนง วารสารที่ออกในปัจจุบันมีเป็นจำนวนมาก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมโดยตรง เช่น วารสารศิลปากร วารสารศิลปวัฒนธรรม วารสารวัฒนธรรมไทย วารสารเมืองโบราณ และวารสารสารคดี เป็นต้น

๔. หนังสือตัวพิมพ์ คือ เอกสารที่จัดพิมพ์เป็นเล่ม หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมหนังสือทางด้านศิลปวัฒนธรรมไว้เป็นจำนวนมาก ครอบคลุมทุกสาขาวิชา ซึ่งจะขอยกตัวอย่างให้เห็นหนังสือ ซึ่งสะท้อนให้

เห็นวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย เช่น ด้านวรรณคดีที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมสมัยกรุงสุโขทัย ได้แก่ หนังสือไตรภูมิพระร่วง หนังสือที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีหนังสือทางด้านกฎหมายทั้งเก่าและใหม่ เช่น กฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงรัชกาลที่ ๑ ในพ.ศ. ๒๓๔๗ และหนังสือที่แสดงวัฒนธรรมทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน และเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย โดยเสฐียรโกเศศ กล่าวถึงวัฒนธรรมเบื้องต้น การเปรียบเทียบประเพณีไทยกับต่างประเทศ และประเพณีต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น ประเพณีสงกรานต์ และพิธีลอยกระทง เป็นต้น

หนังสือเหล่านี้ จะมีคู่มือที่หอสมุดแห่งชาติจัดทำขึ้นเพื่อช่วยในการค้นคว้า เช่น บรรณานุกรมแห่งชาติ บรรณานุกรมเฉพาะวิชา บรรณานุกรมเกี่ยวกับวิวัฒนาการและนโยบายทางวัฒนธรรมของไทย ตระนัคน์ค้นเรื่องจากวารสารและหนังสือพิมพ์ ซึ่งผู้ค้นคว้าจะสามารถใช้เป็นคู่มือในการค้นหาเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

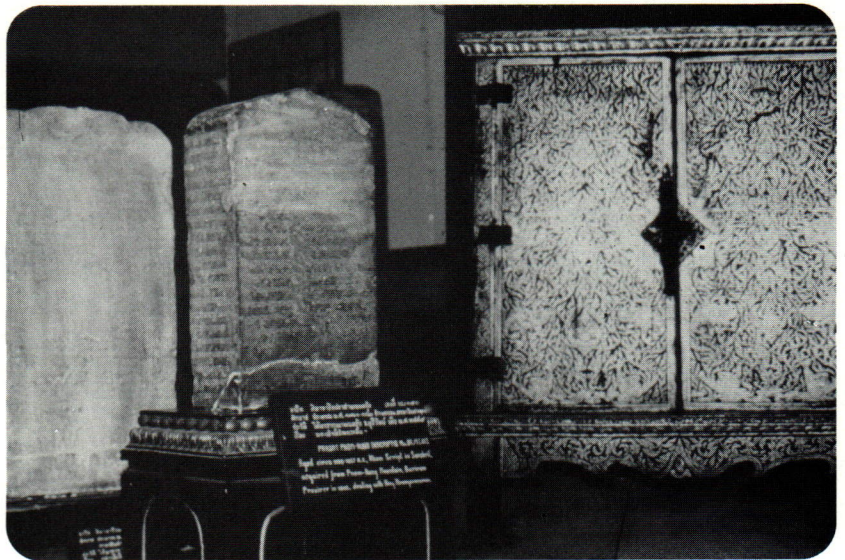
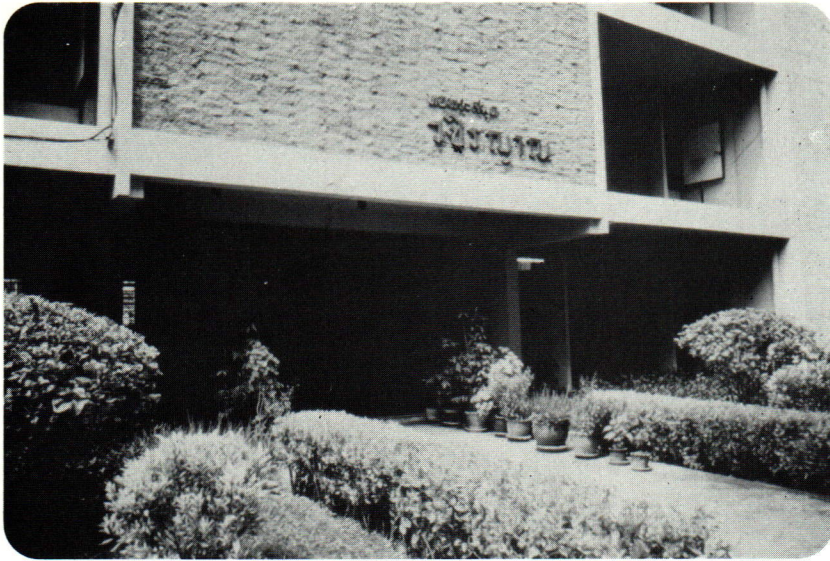
๕. โสตทัศนวัสดุ หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมโน้ตเพลง แผ่นเสียง และแถบบันทึกเสียง ไว้เป็นจำนวนมาก เป็นแผ่นเสียงเพลงขับร้องและเพลงบรรเลงทั้งของไทยและต่างประเทศ มีเพลงไทยเดิม และเพลงสากล เพลงพื้นเมือง เช่น เพลงหนังตะลุง เพลงของชาวปากซ์ใต้ เป็นต้น ซึ่งผู้สนใจเรื่องเพลง และดนตรีจะขอรับบริการได้ที่ห้องสมุดดนตรีของหอสมุดแห่งชาติ

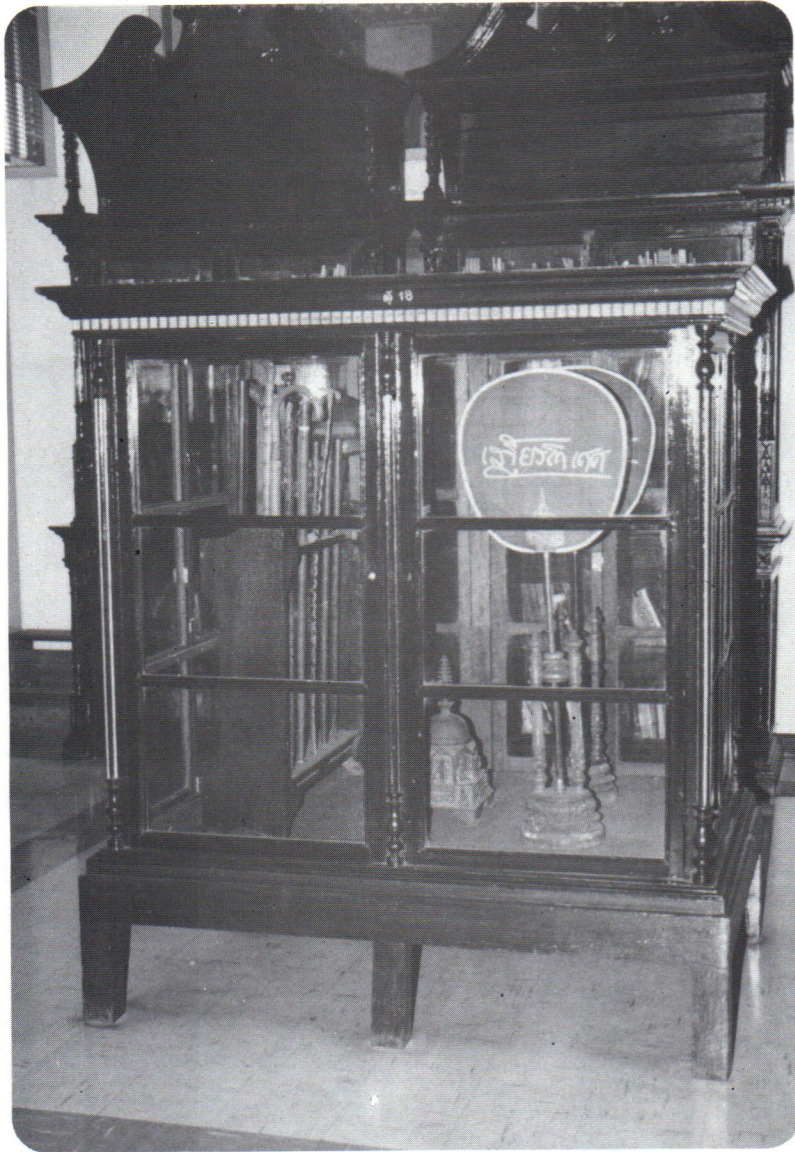
นอกจากเพลงและดนตรีแล้ว ยังมีแถบบันทึกเสียงและแผ่นเสียง การอ่านทำนองเสนาะ การบรรยายและการอธิบายในเรื่องศิลปวัฒนธรรม และเรื่องต่าง ๆ ที่หอสมุดแห่งชาติจัดขึ้น โสตทัศนวัสดุอื่น ๆ ที่หอสมุดแห่งชาติรวบรวมไว้ ได้แก่ ภาพถ่ายบุคคลสำคัญของไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ภาพสถานที่สำคัญ ๆ และภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีต นอกจากนั้นยังมีภาพเขียน แผ่นที่ ภาพนิ่ง แถบบันทึกภาพทางด้านศิลปวัฒนธรรมไทย เป็นต้น

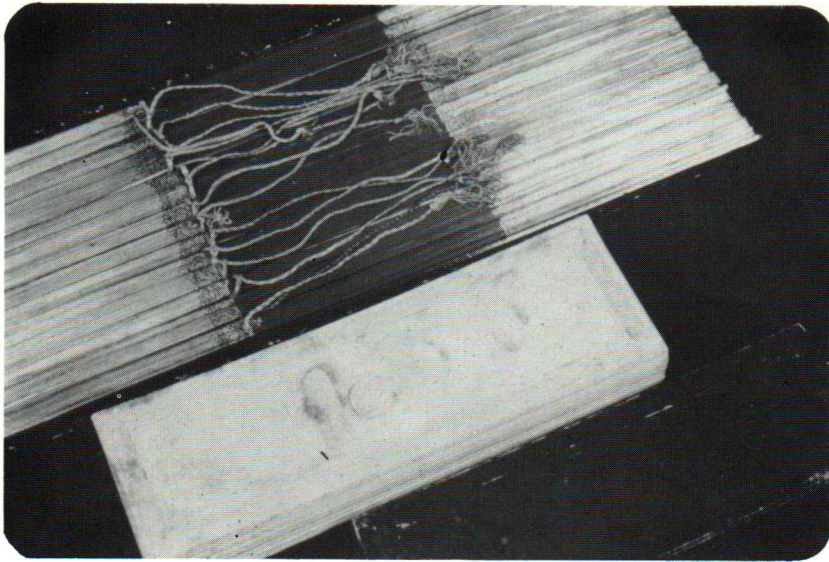
หอสมุดแห่งชาติได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรม และเรื่องอื่น ๆ ที่น่าสนใจ เช่น จัดนิทรรศการเนื่องในโอกาสต่าง ๆ จัดบรรยายทางวิชาการ มีการฉายภาพยนตร์ และภาพนิ่งเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

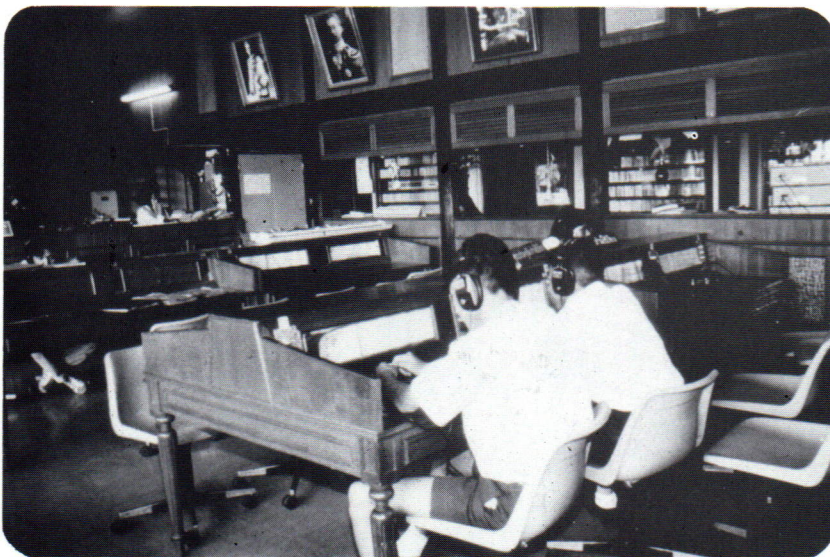
ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ แหล่งข้อมูลทางด้านศิลปวัฒนธรรม ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งได้รวบรวมไว้สำหรับให้บริการแก่ผู้ที่มาศึกษาค้นคว้าวิจัย เพื่อให้ทราบถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งท่านที่สนใจจะไปค้นคว้าหาอ่านได้จากห้องอ่านหนังสือต่าง ๆ ของหอสมุดแห่งชาติ นอกจากห้องอ่านหนังสือทั่วไปแล้ว หอสมุดแห่งชาติยังมีห้องสมุดอนุสรณ์เช่น

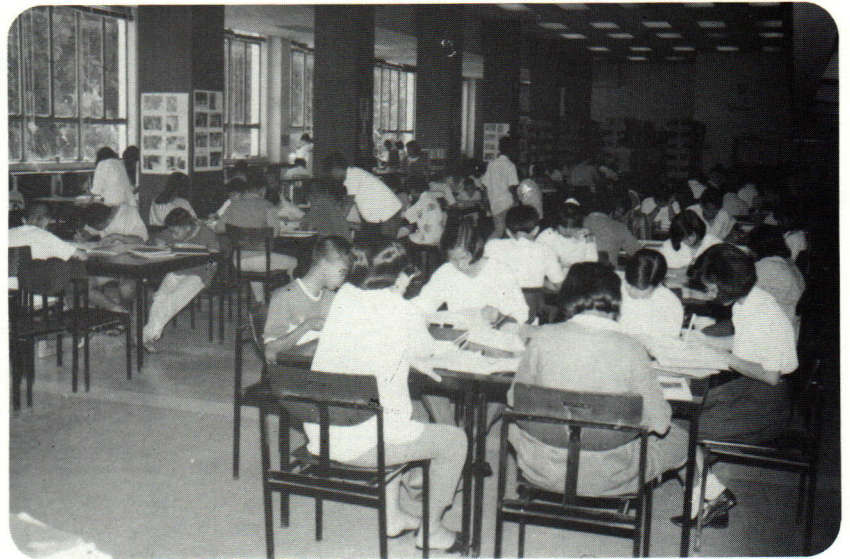
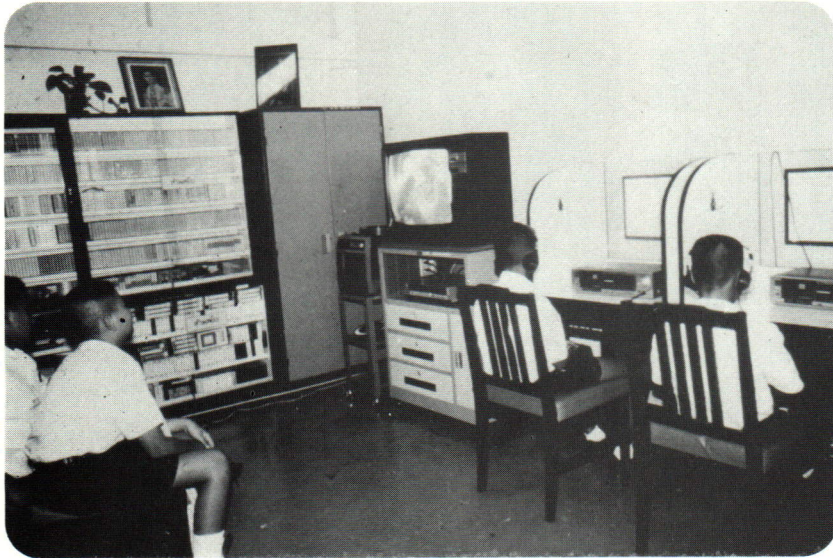
ห้องสมุดอนุমানราชชน ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน หรือที่รู้จักกันแพร่หลายในวงการศึกษารวมทั้งไทยและต่างประเทศ ในนามปากกาของท่านว่า “เสฐียรโกเศศ” ท่านเป็นนักชาติพันธุ์วิทยา นักนิรุกติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักวรรณคดี และนักสังคมวิทยา ผู้มีชื่อเสียงเด่นของไทย จนได้รับการยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์ชั้นเลิศคนหนึ่งแห่งประเทศไทย ผลงานประพันธ์ของท่านที่จัดพิมพ์ออกเผยแพร่นั้นมีจำนวนกว่า ๒๐๐ เรื่อง ล้วนเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี นิรุกติศาสตร์ สังคมวิทยา ศาสนา และปรัชญา

หนังสือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ในห้องสมุดอนุमानราชชน ประกอบด้วย

๑. หนังสือที่ศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชนแต่งขึ้นทั้งหมด ซึ่งจะมีตั้งแต่ฉบับพิมพ์ครั้งแรก และฉบับพิมพ์ต่าง ๆ ในเวลาต่อมา

๒. ต้นฉบับลายมือเขียนของท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน

๓. หนังสือที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน ใช้ในการค้นคว้าเรียบเรียงซึ่งท่านยกมอบให้

๔. วารสารที่มีบทความของท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน เขียนลงในเล่มนั้น และวารสารที่ท่านมีส่วนร่วมเป็นคณะที่ปรึกษาในการจัดทำ

๕. คำนำ ที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน เขียนไว้หนังสือต่าง ๆ

๖. จดหมายและเอกสารที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน เขียนเป็นคำถามและคำตอบ ติดต่อกับบุคคลและสถาบันต่าง ๆ เกี่ยวกับความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ

๗. สิ่งอื่นอันเป็นอนุสรณ์ถึงศาสตราจารย์ พระยาอนุमानราชชน เช่น รูปปั้น ภาพถ่าย ภาพเขียน แถบบันทึกเสียงของท่าน เป็นต้น

๘. หนังสือและเอกสารอื่น ๆ ที่มีผู้บริจาคสมทบให้เป็นการเพิ่มเติมเป็นคราว ๆ

ห้องสมุดอนุमानราชชน มีหนังสือรวมทั้งสิ้นประมาณ ๔,๐๐๐ เล่ม ซึ่งเปิดให้ประชาชนเข้าศึกษา ค้นคว้าได้ในวันและเวลาที่หอสมุดเปิดทำการ

ห้องสมุดวิจิตรวาทการ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ในฐานะนักประพันธ์นับได้ว่าเป็นผู้มี อัจฉริยภาพสูงท่านหนึ่ง มีผลงานประพันธ์ทั้งทางด้านวิชาการและด้านบันเทิงมากมาย ผลงานประพันธ์ ทั้งหมดของท่านมีหลายสาขาวิชา มีทั้งวรรณคดี ปรัชญา สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ประยุกต์ ศิลปกรรมและการบันเทิง นอกจากนี้ ยังมีความสามารถพิเศษในการประพันธ์ คำขวัญ คำปราศรัย คติพจน์ และเพลงปลุกใจ ซึ่งยากจะหาผู้ใดประพันธ์ได้ไพเราะเข้าใจให้เกิดความรักชาติ เช่นท่านได้

หนังสือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ในห้องสมุดวิจิตรวาทการ ประกอบด้วย

๑. หนังสือที่ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ แต่งขึ้น

๒. ต้นฉบับลายมือ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ

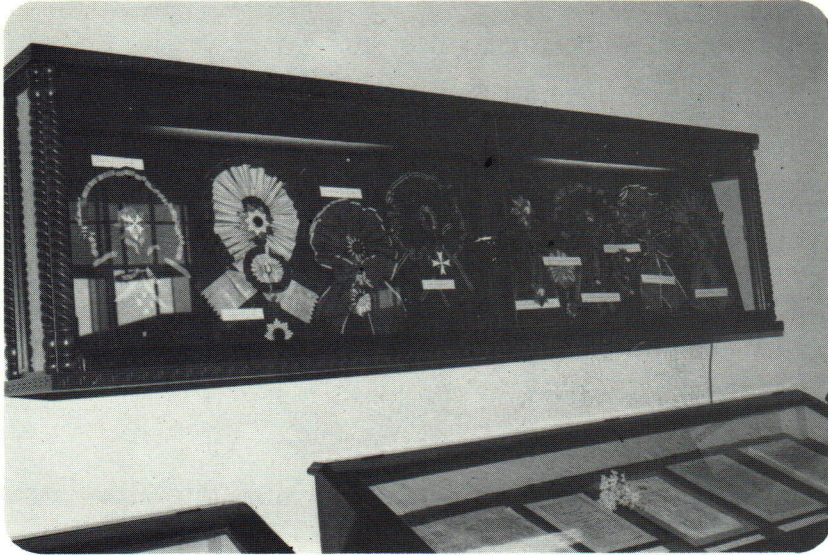
๓. หนังสือที่ท่านใช้ค้นคว้าเรียบเรียง

๔. วารสารเพลินจิต ซึ่งมีประพันธ์ของท่าน

๕. รูปถ่าย เลือครุย เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านได้รับทั้งของไทยและของต่างประเทศ

ห้องสมุดวิจิตรวาทการมีเอกสารรวมทั้งสิ้นประมาณ ๒,๐๐๐ เล่ม ซึ่งเปิดให้ประชาชนเข้า ศึกษาค้นคว้าได้ตลอดเวลา

ห้องสมุดดนตรีทุนกระหม่อมบริพัตร ห้องสมุดดนตรีทุนกระหม่อมบริพัตร เป็นอนุสรณ์ สถานประกาศพระเกียรติคุณ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนคร สวรรค์วรพินิต ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๓๓ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระกรุณา

ของพระองค์ท่านต่อกิจการดนตรีไทยจะยังคงดำรงอยู่เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมทางดนตรีและเพลงไทยอันเป็นเอกลักษณ์อันหนึ่งของชาติที่ไม่เหมือนของชาติใดในโลก เพลงพระนิพนธ์ทูลกระหม่อมบริพัตร จำแนกออกได้เป็นหลายกลุ่ม คือ

ก. ประเภทเพลงฝรั่งแท้ ๆ

ข. ประเภทเพลงไทยแท้ที่ทรงดัดแปลงแนวทำนองให้เป็นฝรั่งอย่างเต็มที่ชนิดที่เรียกว่า เพลงไทยประสานเสียงแบบฝรั่ง

ค. ประเภทเพลงไทยแท้ที่ทรงนิพนธ์ตามแนวไทยจริง ๆ เสียงเป็นไทยและบรรเลงด้วยวงโยธวาทิต

ง. เพลงไทยแท้ที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์

จ. เพลงเดี่ยวด้วยเครื่องมือต่าง ๆ

ฉ. เพลงขับร้อง (พระนิพนธ์ทางร้อง)

ในห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมบริพัตร นอกจากมีเอกสารต้นฉบับโน้ตเพลงต่าง ๆ แล้ว ยังมีแผ่นเสียงเพลงไทยและเพลงสากล แถบบันทึกเสียงเพลงไทยและเพลงสากล รูปภาพ นักดนตรี หนังสือ และสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวกับดนตรีทุกชนิดไว้ให้บริการแก่ผู้สนใจ

ห้องโสตทัศนวัสดุสุนทราภรณ์ เป็นห้องให้บริการโสตทัศนวัสดุอีกห้องหนึ่งซึ่งอยู่ติดกับห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมบริพัตร ซึ่งตั้งอยู่ชั้น ๓ ของหอสมุดแห่งชาติ ได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่นายเอื้อ สุนทรสนาน หรือที่รู้จักกันในนาม “สุนทราภรณ์” ห้องนี้ให้บริการด้านโสตทัศนวัสดุ และรวบรวมผลงานทางด้านเพลงบรรเลงและเพลงขับร้องไทยสากลตามแบบฉบับของโรงเรียนสุนทราภรณ์การดนตรี นอกจากผลงานเพลงของสุนทราภรณ์แล้ว ยังให้บริการแผ่นเสียงและแถบบันทึกเสียงภาษาไทยและต่างประเทศ แถบบันทึกเสียงคำบรรยาย-อภิปราย และสารคดีความรู้ต่าง ๆ แถบบันทึกเสียงนิทาน แถบบันทึกเสียงธรรมะของพระอาจารย์หลายองค์ แถบบันทึกภาพความรู้และศิลปวัฒนธรรม โน้ตเพลง รูปภาพ หนังสือ และเอกสารต่าง ๆ วารสารที่เกี่ยวกับความรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรม

ห้องดอกไม้สด “ดอกไม้สด” คือ นามปากกาของนักเขียนสตรี ชื่อเดิม หม่อมหลวงบุปผานิรมานเหมินท์ นามสกุลเดิม กุญชร ทายาทได้มอบรายได้จากลิขสิทธิ์ผลงานเขียนของดอกไม้สดให้หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติได้ใช้นามปากกาตั้งชื่อห้องสมุดไว้เป็นอนุสรณ์สถาน

ผลงานเขียนของ “ดอกไม้สด” ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมสำคัญที่ดงามด้วยภาษาเขียนและเนื้อความ ผลงานแต่ละเรื่องจะแทรกหลักพระธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเตือนใจและช่วยยกระดับความคิดของผู้อ่าน ปัจจุบันสถาบันการศึกษาหลายแห่งที่ศึกษาวิชาวรรณกรรมปัจจุบันได้คัดเลือกผลงานเขียนของดอกไม้สดประกอบการศึกษาด้วย ผลงานเขียนของดอกไม้สดมีประมาณ ๑๕ เรื่อง ขณะนี้ผู้ค้นคว้าใช้บริการได้ในห้องไทย ซึ่งอยู่ชั้น ๓ ของหอสมุดแห่งชาติ

การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติ

ด้านเอกสารจดหมายเหตุ

เรียบเรียงโดย นายศกรินทร์ วิเศษพันธุ์

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

เอกสารจดหมายเหตุ เป็นศัพท์บัญญัติทางวิชาการสากล มาจากคำภาษาอังกฤษว่า อาร์ไคฟ์ (Archives) หมายถึงเอกสารสิ้นกระแสการปฏิบัติงานที่ส่วนราชการ สถาบัน องค์การเอกชน ส่วนบุคคล ผลิตขึ้น หรือรับไว้เพื่อเป็นหลักฐานการดำเนินงาน เอกสารเหล่านี้ผ่านการประเมินคุณค่าแล้วว่า สมควรจัดเก็บไว้ตลอดไปเป็นสมบัติของประชาชนในชาติ เอกสารจดหมายเหตุ มีคุณค่าทางการบริหาร เป็นข้อมูลอ้างอิงประวัติศาสตร์ของประเทศ และเป็นข้อมูลขั้นต้นในการศึกษาค้นคว้าวิจัยสาขาวิชาการต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การศึกษาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ สุดแล้วแต่ผู้จะใช้จะนำไปอ้างอิง

ในบรรดาประเทศที่เจริญแล้ว ต่างเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์เอกสารจดหมายเหตุไว้เพื่อเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ทั้งนี้เพราะเอกสารจดหมายเหตุ อันเป็นสมบัติของประชาชนในแต่ละประเทศ เป็นข้อมูลอ้างอิงความเป็นมาแห่งเชิดชาตินั้น ๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ที่มีกับเชื้อชาติเผ่าพันธุ์อื่น เนื่องจากข้อมูลในเอกสารเกิดขึ้นตามกระบวนการบริหารงานขององค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน เพื่อสนองวัตถุประสงค์และเป้าหมายตามนโยบายขององค์กรนั้น ๆ ซึ่งเมื่อมองใน “ภาพรวม” แล้ว ก็คือพยานหลักฐานที่แสดงความเป็นมาของรัฐบาลนั้น จึงกล่าวได้ว่า เอกสารจดหมายเหตุไม่เพียงแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละชาติเท่านั้น ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลกด้วย ทั้งนี้เพราะความเป็นไปของสังคมโลก ประกอบด้วยชาติต่าง ๆ นั้นเอง

เนื่องจากเอกสารจดหมายเหตุมีคุณลักษณะพิเศษคือ เอกสารบางชิ้นมีต้นฉบับอยู่เพียงหนึ่งเดียว (Unique) เพราะเอกสารเกิดตามกระบวนการบริหารดังกล่าวมาแล้ว ไม่ได้ผลิตเป็นจำนวนมากเพื่อการเผยแพร่ความรู้ เช่น หนังสือทั่วไป หากเกิดสูญหายหรือถูกทำลายก็ไม่สามารถหาทดแทนกันได้อีกต่อไป ดังนั้นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมด้านเอกสารจดหมายเหตุจึงมีหลักวิชาการดำเนินงานโดยเฉพาะ เรียกว่า หลักวิชาการจดหมายเหตุ (Archival Science) มีหลักวิชาการในลักษณะวิชาชีพเฉพาะ เป็นมาตรฐานปฏิบัติงานเดียวกันในทุกประเทศ เป็น “ศาสตร์” ชนิดหนึ่ง ที่ผู้ปฏิบัติงานในอาชีพนี้ต้องผ่านการศึกษา ฝึกอบรม เช่นเดียวกับผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติด้านอื่น ๆ เช่น โบราณคดี การพิพิธภัณฑสถาน บรมณารักษศาสตร์ ฯลฯ ที่ต้องเรียนรู้หลักวิชาการตามสายงานของตน และที่สำคัญแทบทุกประเทศจะมีการออกกฎหมาย (Archival Law) หรือระเบียบต่าง ๆ ที่มีผลบังคับใช้เพื่อการอนุรักษ์เอกสารจดหมายเหตุในประเทศตน ป้องกันการสูญหายหรือการถูกทำลายไป หน่วยงานผู้มีหน้าที่สำคัญในการใช้กฎหมายหรือระเบียบนั้นให้สัมฤทธิ์ผลในการติดตามพิทักษ์รักษาเอกสารสำคัญของชาติเพื่อนำมาดำเนินการจัดเก็บสงวนรักษาให้คงอยู่ตลอดไป เพื่อเป็นหลักฐานการดำเนินงานของรัฐ และเพื่อประโยชน์ต่อการค้นคว้าวิจัย คือ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (National Archives)

หนังสือวิชาการด้านจดหมายเหตุ

ตัวอย่างเอกสารจดหมายเหตุ

การฝึกอบรมด้านวิชาการจดหมายเหตุ

การซ่อมมอญักษ์เอกสาร

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การอนุรักษ์เอกสารจดหมายเหตุ

มีคำกล่าวว่า จดหมายเหตุทุกชิ้นคือเอกสาร แต่เอกสารทุกชิ้นไม่ใช่จดหมายเหตุ (All archives are records but all records are not archives) คำกล่าวนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นเป็นอย่างดี ถึงความสัมพันธ์ระหว่างเอกสารการปฏิบัติงาน (Records) และเอกสารจดหมายเหตุ (Archives) เพราะเอกสารจดหมายเหตุคือเอกสารที่ผ่านการพิจารณาประเมินคุณค่า คัดเลือกมาจากเอกสารการปฏิบัติงานทั้งหมดของแต่ละหน่วยงานแล้วนำมาจัดเก็บรักษาไว้ตลอดไป ดังนั้นจะเห็นว่า เอกสารแต่ละชิ้นมีความสำคัญนับตั้งแต่เมื่อเอกสารถูกผลิตขึ้นมาใช้งาน ควรได้รับการดูแลจัดเก็บอย่างเป็นระเบียบ จนวันที่การดำเนินงานในเรื่องนั้น ๆ เสร็จสิ้นลงเพื่อรอการคัดเลือกเอกสารที่มีคุณค่าถาวร (Permanent Value : คือไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใดเอกสารชิ้นนั้นก็ยังคงใช้อ้างอิงการปฏิบัติงานเป็นข้อมูลการศึกษาค้นคว้าวิจัยได้) เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นเอกสารสำคัญของชาติต่อไป

จากความสัมพันธ์ระหว่างเอกสาร (Records) กับเอกสารจดหมายเหตุ (Archives) ดังกล่าว จึงสามารถแบ่งแยกการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติด้านเอกสาร ได้เป็น ๒ ช่วง คือ

๑. การบริหารงานเอกสารในสำนักงาน (Records Management) เป็นการอนุรักษ์เอกสารจดหมายเหตุในเบื้องต้น เพราะเอกสารการปฏิบัติงานในหน่วยงานต่าง ๆ สามารถแบ่งตามวัฏจักรของเอกสาร เป็น ๔ ระยะ คือ

๑.๑ เอกสารที่อยู่ในระยะการใช้งาน (Current Records)

๑.๒ เอกสารที่ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว แต่ยังคงเรียกใช้บ้างในบางครั้ง (Semi-Current Records)

๑.๓ เอกสารที่เสร็จสิ้นกระแสการปฏิบัติงานแล้ว (Non-Current Records)

๑.๔ เอกสารจดหมายเหตุ (Archives)

การบริหารงานเอกสารในสำนักงานอย่างเป็นระบบ จะเป็นเครื่องมือสำคัญช่วยไม่ให้เอกสารต้องสูญหาย และช่วยการกลั่นกรองเพื่อการเก็บรักษาเอกสารจดหมายเหตุ ดังนี้

เอกสารที่อยู่ในระยะที่ ๑ และที่ ๒ เป็นเอกสารที่หน่วยงานยังคงใช้การอยู่ โดยเฉพาะ ในระยะที่ ๑ จะต้องมีการวางระบบในการจัดเก็บเอกสารที่ดี เพื่อความสะดวกในการเรียกใช้ และมีระบบในการควบคุม ระบบในการจัดเก็บเอกสารที่ดี มีองค์ประกอบสำคัญ คือ

ก. เป็นระบบที่สามารถขยายรับกับการขยายตัวของหน่วยงานในอนาคตได้

ข. ผู้เชี่ยวชาญด้านเก็บเอกสารจะเป็นผู้กำหนดระยะการจัดเก็บที่ดี

ค. ประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย

ง. เป็นระบบที่ทำให้การค้นหาเอกสารเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็ว

จ. เป็นระบบที่ง่ายต่อการเข้าใจของผู้ปฏิบัติงาน

ฉ. เป็นระบบที่เหมาะสมต่อการดำเนินงานของหน่วยงานนั้น การเลียนหรือลอกแบบระบบการจัดเก็บของหน่วยงานอื่น อาจไม่เหมาะสมกับการจัดเก็บเอกสารของหน่วยงานนั้นก็ได้

สำหรับเอกสาร **ในระยะที่ ๒** คือเอกสารกึ่งปฏิบัติงาน เป็นเอกสารที่ควรมีการแยกเก็บต่างหาก ไม่ปะปนกับเอกสารในกระแสรูปปฏิบัติงาน ซึ่งหากประมาณเอกสารกึ่งปฏิบัติงานมีเป็นจำนวนมาก และสถานที่วางตู้เก็บเอกสารหรือชั้นไม่เพียงพอ ควรมีการพิจารณาจัดตั้งศูนย์เก็บเอกสาร (Records Centre) เพื่อเป็นแหล่งฝากเก็บเอกสาร รอเวลาที่จะนำมาทำลาย หรือเตรียมการที่จะจัดเก็บรักษาไว้ในหอจดหมายเหตุ ภายหลังจากที่เอกสารผ่านการวิเคราะห์โดยละเอียดแล้วว่ามีคุณค่าถาวรหรือไม่เพียงใด

เอกสาร **ในระยะที่ ๓** คือเอกสารที่เสร็จสิ้นกระแสรูปปฏิบัติงาน เป็นเอกสารที่อยู่ในขั้นตอนที่จะถูกกำจัด (Dispost) ออกจากสำนักงานหรือ/และศูนย์เก็บเอกสาร โดยจะมีการพิจารณาว่าเอกสารใดสมควรทำลาย (Destroy) ได้ หรือเอกสารใดสมควรจัดเก็บไว้ตลอดไปเป็นเอกสารจดหมายเหตุ กระบวนการในการพิจารณานี้ เรียกว่า การประเมินคุณค่าเอกสาร (Appraisal) ซึ่งโดยทั่วไปจะมีการวิเคราะห์ลักษณะเนื้อหาเอกสารการดำเนินงานของหน่วยงานนั้น ๆ เพื่อจัดทำเป็นตารางกำหนดอายุเอกสาร (Retention Schedule) แต่ละประเภทเป็นคู่มือปฏิบัติงานในการประเมินคุณค่าเอกสารของหน่วยงานนั้น ๆ

๒. การบริหารงานเอกสารจดหมายเหตุ (Archive Management)

เอกสารที่ผ่านการวิเคราะห์ประเมินคุณค่า ให้จัดเก็บไว้เป็นเอกสารจดหมายเหตุจะมีการดำเนินงานในการอนุรักษ์โดยเฉพาะ แตกต่างกับการบริหารงานเอกสารในสำนักงานเอกสารที่เก็บรักษาไว้ในหน่วยงานจดหมายเหตุหรือหอจดหมายเหตุแห่งชาติจะได้รับการดูแลรักษาตามหลักวิชาการจดหมายเหตุ และโดยบุคลากรคือนักจดหมายเหตุ (Archivist) ผู้มีความรู้ความชำนาญทางวิชาชีพนี้โดยเฉพาะ เพื่อการเก็บรักษาเอกสารให้อยู่ถาวรตลอดไป เช่น เอกสารจะได้รับการรมยาด้วย Methyl Bromide เพื่อกำจัดแมลงและเชื้อโรคต่าง ๆ ทำความสะอาดฝุ่นละอองคราบสกปรก มีการจัดเอกสารและการจัดทำเครื่องมือช่วยค้นประเภทต่าง ๆ ที่ผ่านการวิเคราะห์เพื่อให้เป็นเครื่องมือช่วยค้นที่มีประสิทธิภาพสูง ช่วยนักวิจัยให้เข้าถึงข้อมูลได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน เอกสารที่จัดเรียบร้อยแล้วจะบรรจุไว้ในแฟ้มและกล่องเอกสาร ซึ่งมีขนาดและแบบที่เป็นมาตรฐาน เอกสารประเภทโสตทัศนวัสดุ ซึ่งเรียกกันว่า เอกสารโสตทัศนจดหมายเหตุ (Audio-Visual Archives) เช่น ภาพถ่าย ฟิล์ม สไลด์ ภาพยนตร์ แถบบันทึกเสียง ฯลฯ จะแยกเก็บต่างหากในห้องที่มีครุภัณฑ์ และอุปกรณ์การจัดเก็บโสตทัศนวัสดุที่เหมาะสม เอกสารทุกประเภทจะจัดเก็บในห้องเก็บที่มีการควบคุมอุณหภูมิให้คงที่ในระดับ ๑๙-๑๘ เซ็นติเกรด โดยสัมพันธ์กับความชื้นสัมพัทธ์ประมาณ 50% มีเครื่องมือควบคุมความชื้นในอากาศ วางไว้ในห้องเก็บเอกสารทุก ๆ ห้อง มีการดำเนินงานอนุรักษ์เอกสารด้วยการถ่ายทำไมโครฟิล์มเพื่อรักษาดั้งเดิมและการซ่อมแซมต้นฉบับเอกสารที่ชำรุดเสียหาย ซึ่งปฏิบัติโดยอาศัยเทคนิควิชาการด้านการซ่อมและสงวนรักษาเอกสาร ซึ่งได้รับการศึกษาทดลองแล้วเป็นอย่างดี

การดำเนินงานจดหมายเหตุแห่งชาติในประเทศไทย

เอกสารจดหมายเหตุของไทย มีมาแล้วแต่โบราณหลักฐานเก่าที่สุดที่พบคือ ยุคสมัยสุโขทัย อันได้แก่ ศิลจารึก ใช้ประกาศแสดงพระประวัติและพระกรณียกิจ แสดงขอบเขตการปกครอง แสดงกฎหมาย ในสมัยอยุธยา มีศิลปจารึกประกาศเกี่ยวกับการฉลองการสร้างบูรณะโบราณวัตถุสถาน มีสมุดข่อยตรากฎหมาย ตำรับตำรา เช่น ตำราพิชัยสงคราม มีกระดาดษา ที่บันทึกเอกสารโต้ตอบทางราชการระหว่างหัวเมืองกับส่วนกลาง ที่เรียกว่า ใบบอก สารตรา ท้องตรา คุฎอักษร เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งระบบการบริหารราชการของไทยได้ขยายตัวมากขึ้น ถึงแม้ว่ายังคงมีจารึกและสมุดไทย เช่น สมัยอยุธยา

แต่ได้มีการนำกระดาษฝรั่งคือกระดาษที่ผลิตจากต่างประเทศ มาใช้ ลงข้อความสื่อสาร เป็นเอกสารราชการ เช่น ประกาศมิให้คนสูบบุหรี่ และเริ่มมีการนำเทคนิคการถ่ายภาพมาเผยแพร่ บันทึกเหตุการณ์สำคัญไว้ ถึงสมัยการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา มีการแบ่งส่วนราชการเป็นกระทรวง ทบวง กรม และกอง การบริหารเอกสารราชการแผ่นดิน จึงเริ่มเป็นรูปร่างตามแบบอย่างสากล มีการกำหนดรูปแบบการเขียนหนังสือราชการ วางระเบียบการโต้ตอบ รวมทั้งลักษณะของเอกสารมีเพิ่มมากขึ้น ตามกิจกรรมของส่วนราชการ ไม่มีการใช้กระดาษมาบันทึกสิ่งการอีก แต่เปลี่ยนเป็นกระดาษแผ่นแบบฝรั่ง มีเอกสารภาพถ่ายแพร่หลาย รวมทั้งการจัดทำแผนที่ แผนที่ต่าง ๆ และรูปแบบของเอกสารได้พัฒนามาโดยตลอดจนปัจจุบันขยายตัวไปสู่วัสดุทางเทคโนโลยีขั้นสูง เช่น แถบบันทึกเสียง แถบบันทึกภาพ ไมโครฟิล์ม ม้วนเทป คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

ส่วนหน่วยงานที่มีหน้าที่การดำเนินงานด้านจดหมายเหตุแห่งชาติของไทย คือ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีฐานะเป็นกองในสังกัดกรมศิลปากรตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เดิมตั้งอยู่ ณ อาคารหอสมุดแห่งชาติเก่า ถนนหน้าพระธาตุ ต่อมาย้ายมายังอาคารปัจจุบันคือ บริเวณท่าวาสุกรี ถนนสามเสน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร มีการดำเนินงานตามหลักวิชาสากลด้านเอกสารจดหมายเหตุ ส่วนเอกสารในอารักขานั้น กองจดหมายเหตุแห่งชาติได้ประสานงานเพื่อการรับมอบเอกสารราชการ ซึ่งเสร็จสิ้นการปฏิบัติงานจากส่วนราชการต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ ในปัจจุบัน **ได้มีข้อกำหนดไว้ในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. ๒๕๒๖ ให้ส่วนราชการทุกแห่งต้องปฏิบัติ** คือ ส่งเอกสารที่มีอายุ ๒๕ ปี ให้กับหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเมื่อต้องการทำลายเอกสารทุกประเภท จะต้องจัดทำบัญชีขอทำลายเอกสารโดยผ่านความเห็นชอบของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ก่อน หากกองจดหมายเหตุแห่งชาติต้องการสงวนเอกสารรายการใดไว้ ต้องส่งมอบเอกสารนั้นแก่กองจดหมายเหตุแห่งชาติต่อไป

ในการส่งมอบเอกสาร กองจดหมายเหตุแห่งชาติจะร่วมประสานงานอำนวยความสะดวกหรือช่วยเหลือ และให้คำแนะนำตั้งแต่ต้น เริ่มแต่การสำรวจเอกสาร หรือการจัดทำบัญชีขอทำลายเอกสาร การขนย้ายเอกสาร ฯลฯ

เอกสารในอารักขาของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เก็บรักษาเอกสารราชการตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๔ จนถึงเอกสารสมัยปัจจุบัน ประกอบด้วยเอกสารประเภทตัวพิมพ์ ตัวเขียน เอกสารโสตทัศนวัสดุ ซึ่งเป็นภาพถ่ายตั้งแต่เริ่มมีการถ่ายภาพในประเทศไทย หรือแผนที่แผ่นแรก ๆ และสิ่งพิมพ์จดหมายเหตุ เช่น ใบบอกจากหัวเมืองต่าง ๆ สารตรา บันทึกสั่งการ รายงานการประชุม โครงการ นโยบาย แผนงาน สถิติ แผนภูมิ แผนที่ แผนที่ แผนผัง ภาพ สไลด์ แถบบันทึกเสียง สิ่งพิมพ์รัฐบาล ฯลฯ อนึ่ง ประเภทของเอกสารจะขยายตัวต่อไป ทั้งนี้แล้วแต่กระบวนการบริหารของแต่ละหน่วยงานที่จะสื่อสารลงบนวัสดุประเภทใด ตามพัฒนาการของเทคโนโลยีที่รัฐบาลนำมาใช้

เอกสารส่วนราชการที่เก็บอยู่ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ มีอาทิ เอกสารของกรมราชเลขาธิการ ซึ่งเป็นเอกสารการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๕-๗ เป็นเรื่องที่กระทรวงต่าง ๆ ดำเนินการ และนำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อทรงทราบ หรือขอพระราชวินิจฉัยตลอดมาจนถึงเมื่อเปลี่ยนแปลงการ

ปกครอง พ.ศ. ๒๕๗๕ แล้ว มีเอกสารหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงการต่างประเทศ สำนักงานนายกรัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย กระทรวงคมนาคม กระทรวงเกษตร กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงพาณิชย์ เอกสารจากส่วนราชการประจำจังหวัด เช่น สำนักงานที่ดินจังหวัด สำนักงานปกครองจังหวัด เป็นต้น

นอกจากเอกสารราชการดังกล่าวแล้ว หอจดหมายเหตุแห่งชาติยังเก็บรักษาเอกสารส่วนบุคคล ซึ่งเป็นเอกสารของรัฐบุรุษ นักปกครอง นักการเมือง และบุคคลสำคัญของประเทศในสาขาต่าง ๆ ซึ่งเจ้าของเอกสารหรือทายาทได้มอบให้เป็นสมบัติของชาติเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัย และหอจดหมายเหตุแห่งชาติยังจัดหาสำเนาเอกสารไทยที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏต้นฉบับในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หรือสถาบันต่าง ๆ มาเก็บรักษาและให้บริการแก่ผู้ค้นคว้าด้วย

บริการของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ให้บริการแก่ส่วนราชการและนักวิชาการ นิสิต นักศึกษา บุคคลทั่วไป หลายประการ ดังนี้

๑. บริการค้นคว้าเอกสาร เอกสารในอารักขาของกองจดหมายเหตุแห่งชาติที่มีอายุ ๒๕ ปี ผ่านการพิจารณาแล้วว่าสามารถเปิดเผยได้ ส่วนราชการและบุคคลทั่วไปมีสิทธิขอจะเข้าตรวจสอบหาหลักฐาน หรือเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัยได้ ห้องค้นคว้าเอกสารในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งแยกเป็น ๒ ส่วน คือ ห้อง “กรมหลวงพิชิตปรีชากร” ให้บริการเอกสารตัวพิมพ์ ตัวเขียน และห้อง “บูรณัตถ” ให้บริการเอกสารโสตทัศนจดหมายเหตุ ไม่บริการยืมเอกสารออกนอกสถานที่ และเอกสารทุกประเภทมีบริการทำสำเนา ตัวอย่างเอกสารที่ให้บริการได้เป็นต้นว่า ผู้ว่าราชการเชียงใหม่ มีนโยบายให้ร้านค้าและที่ทำการอัดขยายภาพเก่าใช้ตกแต่งสถานที่เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ภาพและเอกสารดังกล่าวจะหาได้จำนวนมากในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ และทุกจังหวัด ทุกส่วนราชการ จะหาข้อมูลเหล่านี้ได้เช่นกัน

ห้องค้นคว้า เปิดทำการตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์ เวลา ๘.๓๐ – ๑๖.๐๐ น. เว้นวันหยุดราชการประจำปี

๒. บริการฝากเก็บเอกสาร กองจดหมายเหตุแห่งชาติรับฝากเก็บเอกสารของส่วนราชการที่ขาดสถานที่ บุคลากร ครุภัณฑ์ และอุปกรณ์เก็บเอกสารที่เหมาะสม ทั้งนี้ การฝากเก็บต้องมีทำรายการอย่างชัดเจนและกำหนดระยะเวลาที่ขอฝาก เอกสารที่ฝากเก็บนี้กองจดหมายเหตุแห่งชาติจะอนุญาตให้หน่วยงานเจ้าของเอกสารตรวจสอบและเรียกใช้ได้เฉพาะเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเป็นลายลักษณ์อักษรจากหัวหน้าส่วนราชการเจ้าของเอกสาร บุคคลภายนอกที่ประสงค์จะขอใช้ต้องมีหนังสืออนุญาตจากหัวหน้าส่วนราชการเจ้าของเอกสารมาแสดงการยืมเอกสารนี้ออกนอกสถานที่จะอนุญาตเฉพาะส่วนราชการเจ้าของเอกสารเพื่อใช้ประโยชน์ในราชการเท่านั้น

๓. บริการฝึกอบรม ให้คำแนะนำการจัดเก็บและการทำลายเอกสาร ความสำคัญของการจัดเก็บเอกสารนั้น เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อเอกสารถูกผลิตขึ้นมาใช้งาน การจัดเก็บเอกสารรวมทั้งการกำจัดอย่างถูกวิธีและเป็นระบบ จะช่วยประหยัดทั้งงบประมาณ เวลา และช่วยเสนอข้อมูลประกอบการตัดสินใจของผู้บริหารได้รวดเร็วขึ้น รวมทั้งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเอกสารประเภทใดควรได้รับการจัดเก็บไว้อย่างถาวร เป็น

เอกสารจดหมายเหตุ หอจดหมายเหตุแห่งชาติจึงมีการดำเนินงานในด้านการแนะนำเรื่องการจัดเก็บเอกสาร แก่ส่วนราชการต่าง ๆ รวมทั้งการแนะนำข้อปฏิบัติตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. ๒๕๒๖ ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำลายเอกสารด้วย

๔. บริการฝึกอบรม ให้คำแนะนำ คำบรรยายเรื่องงานจดหมายเหตุ เป็นการให้ความรู้แก่ ส่วนราชการ สถาบันการศึกษา และองค์กรต่าง ๆ ที่ขอความร่วมมือ โดยเน้นที่ความสำคัญของเอกสาร จดหมายเหตุ และระบบจัดเก็บ รวมทั้งการจัดทำคู่มือช่วยค้นต่าง ๆ

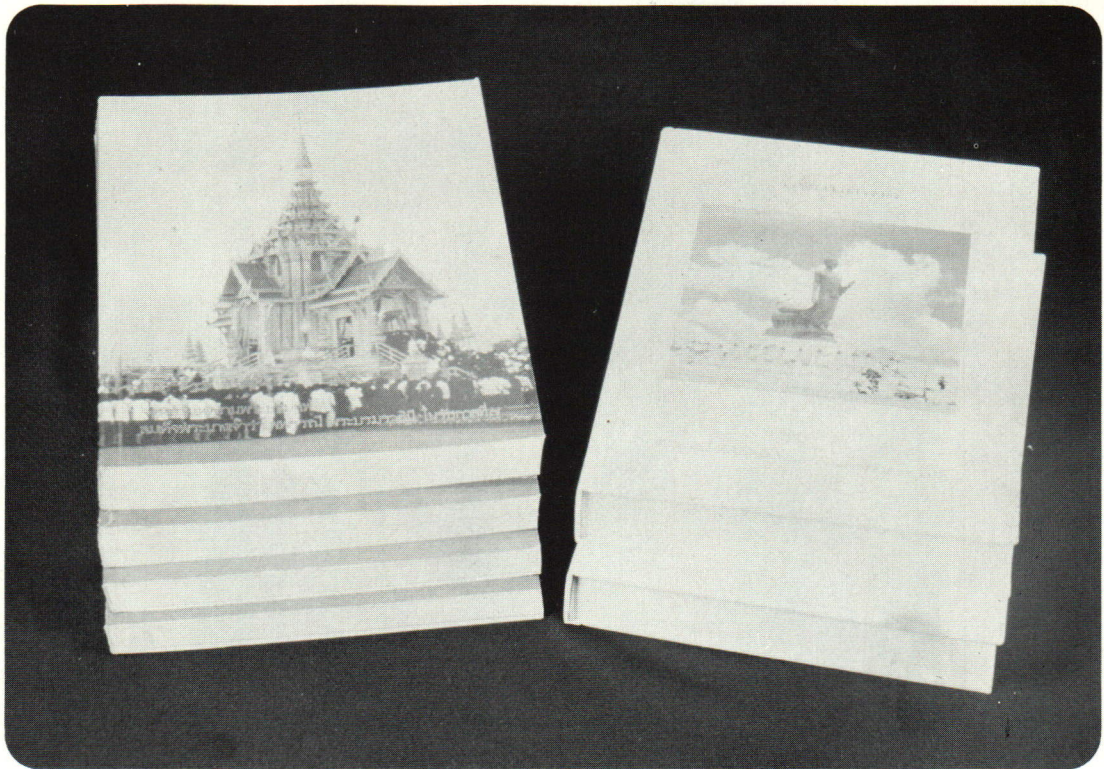
๕. บริการนำชมหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นบริการที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการฝึกอบรมให้คำแนะนำ คำบรรยาย เรื่องการจัดเก็บเอกสารและการทำลาย และเรื่องงานจดหมายเหตุ วิทยากรที่นำชมคือ นักจดหมายเหตุ ผู้ชำนาญการ มีการผลิตสื่อในการนำชม ซึ่งจะมีการผลิตเปลี่ยนเสมอ โดยพิจารณาที่กลุ่มของผู้ชมเป็นเกณฑ์

เพื่อความสะดวกที่จะขอใช้บริการต่าง ๆ ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ อาจโทรศัพท์สอบถาม ล่วงหน้าได้ที่หัวหน้าฝ่ายเอกสารสำคัญ หมายเลขโทรศัพท์ ๒๘๒-๓๘๒๙, ๒๘๑-๑๕๙๙, ๒๘๑-๑๖๖๖, ๒๘๑-๑๖๔๖

พัฒนาการของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ในฐานะประเทศสมาชิกระดับชาติ มีการติดต่อประสานงานอย่าง สม่ำเสมอกับองค์กรระหว่างประเทศ ด้านงานจดหมายเหตุ เช่น สภาการจดหมายเหตุสากลระหว่างประเทศ (ICA : International Council on Archives) สภาการจดหมายเหตุสาขาสหประชาชาติเอเชียอาคเนย์ (SARBICA : Southeast Asia Regional Branch, International Council on Archives) รวมทั้งสถาบันที่มีลักษณะ งานใกล้เคียงกัน เพื่อการศึกษา วิเคราะห์ วิจัย ร่วมการประชุมสัมมนาทางวิชาการ รวมทั้งการทดลองปฏิบัติ งานใหม่ ๆ อันเป็นการพัฒนางานทางด้านจดหมายเหตุของชาติให้ก้าวหน้าไปตามพัฒนาการของประเทศ และวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีของโลก เช่น การทดลองปฏิบัติด้านการพัฒนาคู่มือช่วยค้น ทดลองปฏิบัติตาม เทคนิคสแกนรักษาเอกสาร ศึกษาเรื่องการนำเครื่องสมองกล (Automation Devices) มาใช้ในการสืบค้นข้อมูล เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติงานของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ คือความตระหนัก ของส่วนราชการต่าง ๆ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ในความสำคัญของเอกสารการปฏิบัติงาน การจัด เก็บและการทำลายเอกสารอย่างเป็นระบบ เพื่อที่จะได้สงวนรักษาเอกสารขึ้นสำคัญไว้เป็นมรดกไปสู่ชนรุ่น ต่อ ๆ ไป และเพื่อเป็นกระจกสะท้อนให้เห็นความเป็นมาแห่งชาติของตน

หนังสือจดหมายเหตุ

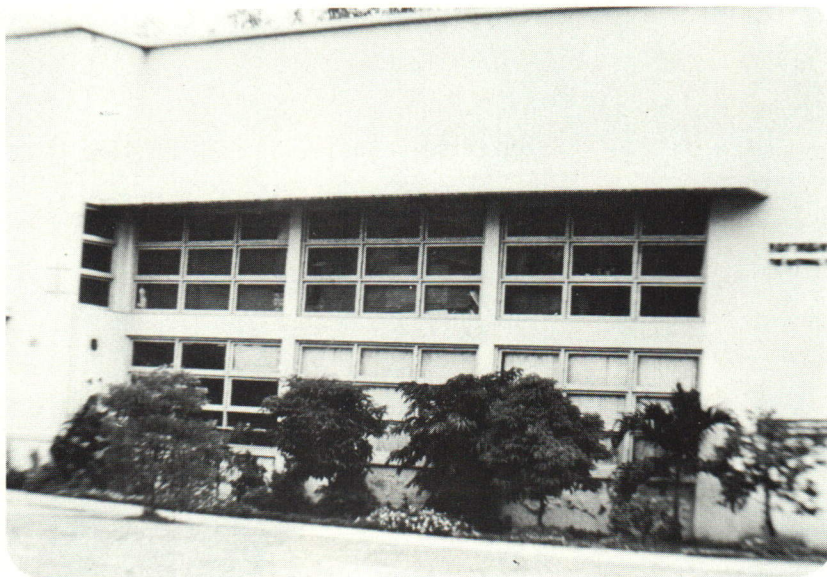

ห้องเก็บเอกสารฝ่ายเอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัย

ห้องบริการ

หอภาพยนตร์แห่งชาติ ห้องเก็บฟิล์ม และโรงหนังอสังการ

บรรณานุกรม

สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. **ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. ๒๕๒๖.**

องค์การค้ำของครุสภา : กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๒๖.

ALA World Encyclopedia of Library and Information Science. **Archives.** Reprinted for the International Council on Archives. Paris, 1980.

Gongos Jr., Victor. **Archives and Records Center Building.** Committee on Archival Building and Equipment : The Society of American Archivist, 1970 .

National Archives of India. **Repair and Preservation of Records.** New-Delhi, 1967.

Shellenberg, T.R. **Modern Archives : Principles and Techniques.** Illinois : University of Chicaco, 1956.

Taylor, A Hugh. **The Arrangement and Description of Archival Material.** ICA Publications Committee : Federal Republic of Germany, 1980.

พระราชปรก

ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย พลโทดำเนิร เลขะกุล

ในระหว่างพ.ศ. ๒๓๙๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยกำลังถูกคุกคามของสองมหาอำนาจ อันได้แก่ ฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งแข่งขันกันทั้งในด้านการค้าและการเมืองอย่างรุนแรง ถ้าหากพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศทรงดำเนินการพลั้งพลาดเพียงนิดเดียวประเทศไทยก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศทั้งสองอย่างแน่นอน เพราะในขณะนั้นประเทศไทยยังขาดความรู้ กำลังรบสมัยใหม่และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งล้วนเป็นพลังสำคัญในการต่อสู้กับข้าศึกภายนอกทั้งสิ้น แต่เคราะห์ดีที่ไทยได้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มาทรงเป็นพระประมุข ประเทศไทยจึงรอดพ้นจากการสูญเสียเอกราชและบูรณภาพแห่งแผ่นดินมาอย่างน่าใจหายใจคว่า และยังผ่านช่วงอันตรายนั้นมาสู่ยุคใหม่ได้สำเร็จด้วยพระปรีชาญาณเห็นการณ์ไกล โดยทรงยอมรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของโลกตะวันตก มาแก้ไขปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย แทนที่จะหลีกเลี่ยงพวกอิทธิพลตะวันตก หรือทรงต่อสู้อย่างบ้าเลือดเหมือนประมุขของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง ซึ่งทำให้ประเทศตกเป็นเมืองขึ้นของเขา (เพิ่งได้รับอิสรภาพหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั่นเอง)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขสถานการณ์อันเลวร้ายนำกล้วลงได้ก็เพราะทรงแก้ไขได้ถูกจุดสำคัญของปัญหานั้น ๆ ด้วยพระองค์ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี จึงทรงทราบสถานการณ์ต่าง ๆ ของโลกได้กว้างขวางและถูกต้อง อันช่วยให้ทรงมีพระปรีชาสามารถมองเห็นว่า ภาษานั้นต้องการค้าขายมากกว่าการยึดดินแดน ต่างกับฝรั่งเศสที่ต้องการยึดดินแดนมากที่สุด ถ้ายึดดินแดนได้บ้างก็เป็นทีพอใจ พระองค์จึงทรงยอมเสียดินแดนที่ไม่สำคัญให้ไปบ้าง เพื่อรักษาแผ่นดินส่วนใหญ่และที่สำคัญไว้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงทำให้ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ได้ ทั้งยังเป็นการปูพื้นฐานในการปรับปรุงประเทศให้รัชกาลที่ ๕ ต่อมาได้สะดวกขึ้น ซึ่งอาจจะนำมากล่าวเป็นข้อ ๆ อย่างคร่าว ๆ ได้ดังนี้

๑. การปูพื้นฐานด้านเศรษฐกิจสมัยใหม่ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศไทยจากบทความต่าง ๆ ที่ชาวต่างประเทศเขียนลงในหนังสือพิมพ์บ้างและจากการสนทนากับผู้มีความรู้ด้านนี้บ้าง จึงทรงแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศด้วยการลด

ภาษีสินค้าเข้า การอนุญาตให้ส่งข้าวซึ่งต่างประเทศต้องการเป็นอย่างยิ่งออกได้ และทรงยอมให้อังกฤษนำฝิ่นเข้าประเทศได้ แต่กำหนดให้ผ่านระบบเจ้าภาษี นอกจากนั้นทรงแก้ปัญหาค้าซึ่งต้องใช้เงินตราเป็นตัวกลางการแลกเปลี่ยนแต่ไม่คล่องตัว เพราะรัฐบาลผลิตเงินพดด้วงซึ่งใช้เป็นเงินตราหมุนเวียนในตลาดการค้าใช้น้อยไม่เพียงพอแม้กระทั่งรัฐบาลได้อนุญาตให้นำเงินเหรียญเม็กซิโกและเหรียญนอกที่ตีตราแล้วมาใช้แก้การขาดแคลนเงินพดด้วง แต่ราษฎรไทยก็ไม่นิยมใช้ เนื่องจากเอามาซื้อสินค้าไทยไม่ได้ ทำให้การค้าฝืดเคือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และสั่งซื้อเครื่องจักรจากอังกฤษมาผลิตเหรียญกษาปณ์ออกใช้แทนเงินพดด้วงด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๐๓ การขาดแคลนเงินปลีกลำหรับซื้อขายสินค้าจึงบรรเทาลงจนกระทั่งหมดไป นอกจากนั้น ยังส่งเสริมให้ชาวนาทำนาเพิ่มมากขึ้น เพื่อให้ได้ข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญที่สุดของไทยให้มีปริมาณมากขึ้น โดยทรงยกเว้นการเก็บภาษีที่ดินสำหรับนาที่เพิ่งบุกเบิกใหม่ และทรงลดหย่อนการเกณฑ์คนเข้ามาทำงานหลวงให้น้อยลง หากเป็นฤดูทำนาก็จะงดการเกณฑ์เด็ดขาดทีเดียว เพื่อให้ราษฎรมีเวลาทำนามากขึ้น

๒. ทรงแก้ไขสภาพทางสังคมของคนไทยที่ล้าหลัง ให้เข้าสู่อารยธรรมของโลกตะวันตก ทั้งนี้โดยเมื่อมหาประเทศตะวันตกจะเข้ายึดประเทศหนึ่งประเทศใดมาเป็นเมืองขึ้นของตน มักประกาศว่าเพราะประเทศที่ตนเข้ายึดยังอยู่ในสภาพป่าเถื่อน ตนจึงเข้ายึดเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้เป็นประเทศที่มีอารยธรรมและประชาชนมีความสมบูรณ์พูนสุข ฉะนั้นการที่ตนเข้าไปแทรกแซงจึงย่อมเป็นสิทธิธรรมที่ตนทำได้และควรจะทำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบดีในคำกล่าวอ้างในการกระทำเช่นนั้น จึงเมื่อทรงเห็นว่าอารยธรรมของไทยส่วนใดบกพร่องจนชาวตะวันตกจะยกขึ้นมากล่าวอ้าง เพื่อเข้ามาปรับปรุงโดยมิได้เชื้อเชิญแล้ว จึงทรงแก้ไขปรับปรุงเสียก่อน เช่น

— ทรงออกประกาศห้ามประเพณีบิดามารดาหรือสามีขายบุตรภรรยาลงเป็นทาส เพื่อนำเงินมาชำระหนี้สิน หรือเสียค่าปรับโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ซึ่งเหตุการณ์นี้ได้เป็นพื้นฐานในการเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา

— ทรงเริ่มยกฐานะสตรี พุทธภิกษุณีสืบเนื่องมาจากการยกเลิก มิให้มีการขายบุตรภรรยาลงเป็นทาสตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง แต่คราวนี้ทรงพระราชทานเสรีภาพแก่สตรีที่บรรลุนิติภาวะแล้วให้มีสิทธิที่จะเลือกสามีตามความพอใจของตน ใครจะบังคับมิได้ และสิทธิที่ได้รับข้อนี้เอง ทำให้พระองค์ทรงประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมของพระองค์กราบบังคมลาออกจากพระราชวังไปอยู่ที่อื่นหรือแต่งงานใหม่ได้ เว้นแต่ว่า ถ้าเป็นเจ้าจอมที่มีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา จะไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้น เพราะจะทำให้พระราชโอรสและพระราชธิดาพลอยได้รับความลำบากไปด้วย

นอกจากนี้ ยังออกประกาศอนุญาตให้ราษฎรได้เข้าเฝ้าชมพระบารมีและกราบบังคมทูลในเวลาเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกและทางน้ำได้ ซึ่งแต่ก่อนนี้ยังไม่มีเคยมีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ใดทรงอนุญาตเช่นนั้น

๓. การวางพื้นฐานในด้านการปกครอง ด้วยทรงเห็นว่าราษฎรจะครองชีพด้วยความร่มเย็นเป็นสุขได้ก็ต้องมีการปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยหลักทางกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัว จึงทรงปฏิรูปกฎหมายและการศาลของไทยในด้านต่าง ๆ ให้ทันสมัยขึ้น คือ

— ได้เสด็จออกรับฎีกาที่ราษฎรเข้าถวาย ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เดือนละ ๔ ครั้ง แล้วโปรดให้คณะตุลาการตรวจชำระคดีให้เสร็จโดยเร็ว

— ทรงติดต่อให้ชาวยุโรปและอเมริกาที่ชำนาญในวิชากฎหมาย เข้ามาเป็นข้าราชการแก้กฎหมายต่าง ๆ ให้ทันสมัยและไม่ขัดกับกฎหมายต่างประเทศ

๔. ทรงวางพื้นฐานการศึกษาแบบตะวันตก ด้วยทรงเห็นความจำเป็นของการศึกษาแบบตะวันตกในประเทศไทย เพื่อมิให้เสียเปรียบเมื่อเผชิญหน้ากับชาวตะวันตก โดยทรงตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และทรงส่งเสริมให้บาทหลวงและมิชชันนารีตั้งโรงเรียนขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ทั้งยังได้ส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศในด้านต่าง ๆ ที่ยังไม่มีในประเทศไทย

๕. การวางรากฐานการคมนาคมสมัยใหม่ โดยที่ทรงทราบเป็นอย่างดีว่า การคมนาคมเป็นสิ่งจำเป็นต่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนแบบฝรั่งขึ้น เพื่อใช้ในการคมนาคมได้สะดวกต่อการสัญจรไปมาของราษฎรและการขนส่งลำเลียงสินค้า ทั้งถนนยังเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองได้แก่การสร้างถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนครและถนนสีลม นอกจากนั้นยังทรงให้จ้างกรมกรให้ขุดคลองเพื่อเป็นคลองขนส่งทางน้ำ ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม คลองถนนตรง (ต่อมาเรียกว่า คลองเตย) คลองเจ็ดยี่สิบฯ คลองมหาสวัสดิ์ และคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น นอกจากนั้นราษฎรยังได้อาศัยน้ำในลำคลองเหล่านั้นมาใช้ในการเพาะปลูกและเป็นเส้นทางเดินเรือกลไฟ (เรือโดยสาร) และเรือบรรทุกข้าว (ซึ่งเรียกว่า เรือโป๊ะจ่าย) ด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้ทรงอนุญาตให้เจ้าหน้าที่อังกฤษ สร้างสายโทรเลขจากประเทศพม่าผ่านประเทศไทยลงไปยังสิงคโปร์ยาว ๙๕๐ ไมล์ เป็นการเริ่มแรกของวงสายการสื่อสารกับต่างประเทศ

๖. การวางพื้นฐานทางด้านการทหาร โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงตระหนักว่า ประเทศต่างๆ ในบริเวณเอเชียนี้กำลังถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะประเทศไทยกำลังอยู่ในแผนการยึดครองจากฝรั่งเศสและอังกฤษ ฉะนั้นจึงทรงต้องปรับปรุงกิจการทหารของประเทศให้มีประสิทธิภาพและทันสมัยอย่างรีบด่วนพร้อมกันหลาย ๆ ด้าน ทั้งนี้เพราะทรงได้รับการช่วยเหลือจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะที่ยังทรงพระยศเป็นพระเจ้านั่งยองาเธอกรมขุนอิศเรศรังสรรค์) ในด้านการฝึกอบรมทหารปืนใหญ่และทรงช่วยปรับปรุงกองทัพบกให้เป็นหน่วยทหารแบบตะวันตก ส่วนหน่วยทหารราบนั้นทรงมีพระราชประสงค์จะได้นายทหารอังกฤษมาช่วยปรับปรุงและฝึกอบรม เมื่อชาวนีแพร่ออกไปจึงมีร้อยเอกชาวอังกฤษจากประเทศอินเดีย ๒ คน มาสมัครรับงานนี้ คนแรกชื่อร้อยเอก อิมเปย์ (IMPEY) มาฝึกทหารราบในพระบรมมหาราชวัง ให้จัดเป็นกองร้อยเรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัตแบบยุโรป” คนที่ ๒ ชื่อร้อยเอก โทมัส ยอร์ซ น็อกซ์ (THOMAS GEORGE KNOX) ได้ทรงส่งไปช่วยฝึกทหารบกและทหารเรือในวังหน้า

กิจการทหารไทยซึ่งได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ จึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นจนสามารถจัดไปสมทบกับกองทัพที่ส่งไปปราบฮ่อและเป็นแนวทางของการปรับปรุงกิจการทหารครั้งใหญ่อย่างกว้างขวางในรัชกาลที่ ๕ และต่อ ๆ มา

ผลของการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปรับปรุงการปกครองของไทย จากแบบโบราณมาเป็นสมัยใหม่ที่เรียกว่า “แบบยุโรป” ก็ดี ทรงปรับปรุงพื้นฐานเศรษฐกิจเป็นแบบสมัยใหม่ก็ดี ทรงปฏิรูปทางสังคมในด้านต่างๆ ก็ดี ทรงวางพื้นฐานการศึกษาให้ไม่เป็นแบบตะวันตกก็ดี การวางรากฐาน การคมนาคมใหม่ก็ดี การวางพื้นฐานกิจการทหารแบบตะวันตกก็ดี การปรับปรุงแก้ไขต่างๆ เหล่านี้ ย่อม เป็นปัจจัยให้พระองค์ทรงสามารถรักษาเอกราชของประเทศไทยไว้ได้ ในขณะที่ประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย อาคเนย์ ต้องตกไปอยู่ภายใต้การปกครองมหาประเทศในยุโรปขณะนั้น นับได้ว่าเป็นราชมรดกที่สูงค่าที่สุด ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ให้แก่พวกเราชาวไทยอยู่จนทุกวันนี้ เรื่องนี้ยังความ ประหลาดใจให้แก่นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของโลกเป็นอย่างยิ่ง ด้วยมองเห็นว่าเป็นเหตุการณ์ประหลาด ของโลก ซึ่งมีได้เกิดขึ้นบ่อยนัก จึงได้บันทึกไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์ของเขาด้วยความมั่นใจ ดังเช่น ดี.อี.ฮอลล์ นักประวัติศาสตร์โลกซึ่งรู้จักกันดี ได้เขียนไว้ในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันตกเฉียงใต้ ได้ กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งตามที่ศาสตราจารย์เพ็ญศรี ตึก ได้แปลไว้ว่า

“...อาจกล่าวได้โดยไม่เป็นการเกินไปว่า การที่ไทยสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ในขณะที่ ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องตกอยู่ใต้การปกครองของประเทศยุโรป ตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ไทยเป็นหนี้พระมหากษัตริย์คุณเจ้าฟ้ามงกุฎยิ่งกว่าผู้อื่น...” (เจ้าฟ้ามงกุฎ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

โดยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่า การที่ประเทศไทยมีอิสระสมบูรณ์อยู่ได้ทุกวันนี้ นั้น ก็เพราะพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศไทยให้เข้าสู่ยุคใหม่ด้วยพระปรีชาสามารถของ พระองค์ไม่ให้ล้าสมัยจนตกเป็นเมืองขึ้นของมหาประเทศยุโรป ดังประเทศอื่น ๆ โดยรอบ จึงเป็นการสมควร อย่างยิ่งที่พวกเราชาวไทยพึงระลึกถึงและเทิดทูนพระมหากษัตริย์คุณในเรื่องนี้ไว้ในหัวใจตลอดกาลนาน

โลหปราสาท

วัดราชนัคตารามวรวิหาร

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตริณรงค์

คณะอนุกรรมการมรดกของไทย ขอนำเรื่องเกี่ยวกับปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่ง มาเสนอ คือ โลหปราสาท ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดราชนัคตารามวรวิหาร พระอารามหลวง กรุงเทพมหานคร ริมถนนราชดำเนินกลาง ใกล้กับ สะพานผ่านฟ้าลีลาศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐได้ทรงพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ คู่กับวัดราชนัคตาราม โลหปราสาทแห่งนี้นับเป็นที่ ๓ ของโลก และเป็นแห่งเดียวที่มีความบริบูรณ์ดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของโลหปราสาท วัดราชนัคตารามนั้น ขอนำข้อความอันเป็นความหมายของโลหปราสาทโดยทั่วไปที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายและกรมโยธาเทศบาลผู้บูรณะครั้งหลังสุดได้นำมากล่าวไว้ในรายงานสรุปบูรณะโลหปราสาท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ กล่าวถึงก่อน ดังนี้

โลหปราสาท Lohaprasada เป็นชื่อดั้งเดิมตามภาษาของชาวอินเดีย หมายถึง ตึกที่มียอดเป็น โลหะ จากหนังสือ Indian Architecture ของ Percy Broon

ความหมายของคำว่า โลหปราสาท ตามอธิบายดังกล่าวนี้ คงช่วยผู้ที่สงสัยว่า โลหปราสาท น่าจะเป็นปราสาทที่สร้างด้วยโลหะทั้งหมด คลายความสงสัยไปได้ว่าโลหปราสาท วัดราชนัคตาราม ตามที่เห็น แม้จะก่อด้วยอิฐสลับศิลาแลงแล้วถือปูนภายนอกโดยตลอด แต่ที่ยอดทั้ง ๓๗ ยอดนั้นเป็นโลหะ

ต่อไปนี้ ขอนำเรื่องของโลหปราสาทแห่งแรกและแห่งที่สองมากล่าวถึงโดยลำดับ แล้วจึงจะกล่าวถึงแห่งที่สามต่อไป

โลหปราสาทแห่งแรก สร้างขึ้นในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาล นางวิสาขามหาอุบาสิกาธิดาของธัญญะเศรษฐี แห่งเมืองภัททิยะในแคว้นอังคะ ต่อมาย้ายตามบิดามาอยู่เมืองสาเกต แคว้นโกศล แล้วแต่งงานกับปุณณวัณน์บุตรชายของมิกคารเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี จึงย้ายมาอยู่เมืองสาวัตถีกับสามี นางวิสาขาเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่มิกคารเศรษฐีบิดาของสามีนับถือลัทธิอินครณ์ ซึ่งต่อมานางได้ทำมิกคารเศรษฐีกลับใจนับถือพระพุทธศาสนาได้ เศรษฐีจึงนับถือนางว่าเป็นแม่ ด้วยเหตุนี้ นางวิสาขาจึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า มิกคารมาตุ ซึ่งแปลว่า แม่ของมิกคารเศรษฐี อันจะมีเรื่องเกี่ยวกับโลหปราสาทแห่งนี้ต่อไป กล่าวคือ

วันหนึ่งมีงานนักขัตฤกษ์ในเมืองสาวัตถี นางวิสาขาแต่งเครื่องประดับกายซึ่งมีชื่อว่า มหาลดาประสาธน์ ซึ่งมีราคาถึง ๙ โกฏิ ๑ แสน ไปในงานและถือโอกาสนั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังเทศน์ที่

วัดบุพพาราม แต่ก่อนเฝ้าได้ถอดเครื่องประดับให้นางทาสีดูแล้ว ครั้นฟังเทศน์เสร็จแล้วทูลลากลับ นางทาสี
ลืมเครื่องประดับไว้ ณ ที่ฟังเทศน์ จะกลับไปเอา นางวิสาขาได้บอกนางทาสีว่า ถ้าเครื่องประดับชั้นพระอานนท์
พุทธอุปัฏฐาก (ผู้บำรุงพระพุทธเจ้า) จับต้องแล้วไม่ต้องนำกลับไป นางทาสีไปเห็นเครื่องประดับที่พระอานนท์
แขวนบนันไดไว้ จึงกลับมารายงานนางวิสาขาทะนาคชยาย แต่ในที่สุดซื้อเอง โดยเอาเงินไปสร้างวิหารถวายวัด
ให้เป็นที่พักพระราชาของพระภิกษุสงฆ์ วิหารแห่งนี้สูง ๗ ชั้น มีห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง เรียกชื่อกันว่า มิคารมาตุ
ปราสาท แปลว่า ปราสาทของนางผู้เป็นมารดาของมิการเศรษฐี แต่ต่อมานักปราชญ์บางท่านให้เรียกว่า
โลหปราสาท เพราะยอดของปราสาทแห่งนี้ทำด้วยทองคำ

โลหปราสาทแห่งที่สอง สร้างขึ้นในประเทศศรีลังกา พระเจ้าทูกฐคามินีทรงสร้างเมื่อประมาณ
พ.ศ. ๓๔๒ ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า พระเจ้าทูกฐคามินี ทรงสร้างขึ้นตามคำทำนายของ
พระมหินทเถระ ซึ่งจากรีกไว้ในพระสุพรรณบัฏ ในพระราชวัง ความว่าพระองค์จะเป็นผู้สร้างโลหปราสาท
แห่งนี้ จึงได้โปรดให้สร้างขึ้นเป็นวิหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา สูง ๙ ชั้น มีห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง เรียก
ชื่อว่า มิจจวัตติวิหาร สร้าง ๓ ปีเสร็จ ในหนังสือมหาวงศ์กล่าวว่า พระสงฆ์ที่จำพรรษาในวิหารแห่งนี้จัดไว้
ตามลำดับสมณศักดิ์กล่าวคือ ที่มีสมณศักดิ์สูงอยู่ชั้นบนแล้วลดหลั่นกันลงมาตามลำดับสมณศักดิ์ ต่อมา
วิหารแห่งนี้เปลี่ยนชื่อเป็นโลหปราสาท เนื่องจากหลังคามุงด้วยขอบแดง อันเป็นเหตุให้ถูกไฟไหม้เมื่อเกิด
ฟ้าผ่าในเวลาต่อมา จึงได้สร้างขึ้นใหม่ แต่สูงเพียง ๕ ชั้น

ปัจจุบันโลหปราสาททั้งในประเทศอินเดียและประเทศศรีลังกา สลักปรักพังไปหมดแล้ว

โลหปราสาทแห่งที่สาม คือ โลหปราสาทของประเทศไทย ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดราชนันทาราม
วรวิหาร ดังกล่าวแล้วข้างต้น โลหปราสาทแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดราชนันทาราม โดยให้เจ้าพระยาบวรราช (บุญนาค) อธิบดี
กรมนครบาลสมัยนั้นเป็นผู้นำแบบแปลนสร้างแผนผังสิ่งอันเป็นถาวรวัตถุที่จะสร้างตามพระราชกำหนดว่า
ต้องมีสิ่งสำคัญคือ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ โลหปราสาทและกุฏิสงฆ์ โดยเฉพาะโลหปราสาทนั้น
ได้พระราชทานกระแสพระราชดำริแล้วโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุญนาค)
ขณะที่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ เป็นผู้สร้าง ในหนังสือประวัติวัดราชนันทารามวรวิหาร กล่าวถึงโลหปราสาท
ไว้ว่า

“โลหปราสาทก็ตั้งรากฐานก่ออิฐเป็นรูปโกน ๓ ชั้น และมียอดเจดีย์ ๓๗ ยอด ได้ก่อขึ้นไป
ถึงยอดสุดชั้นบน แต่ยังไม่ทันได้ก่อปูน ในกลางโลหปราสาทข้างในเป็นช่องกลวงตั้งแต่พื้นล่างตลอดจนชั้นบน
และในช่องนั้นมีไม้ซุงใหญ่ต้นหนึ่งปักแต่พื้นล่างตรงตลอดขึ้นไปตามช่องจนถึงชั้นสุด แต่จะสูงเท่าใดไม่ได้วัด
แต่นับชั้นบันไดที่เจาะรูต้นซุงตอกไม้เป็นชั้นบันไดวนรอบต้นซุงได้ ๖๗ ชั้น สำหรับเป็นทางขึ้น”

การสร้างโลหปราสาทแห่งนี้ ตามประวัติมิได้กำหนดให้เป็นที่อยู่จำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์
อย่างในประเทศอินเดียและศรีลังกา แต่สร้างขึ้นแทนพระเจดีย์เท่านั้น และที่สร้างให้มี ๓๗ ยอดนั้นหมายถึง
ข้อธรรมในพระพุทธศาสนาอันมีชื่อว่า โพธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้หรือ
ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยธรรมมี ๓๗ ประการคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิเบทา ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ และโพชฌงค์ ๘ การก่อสร้างยังไม่ทันเสร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
โลหปราสาทเป็นเพียงปราสาทโกนเท่านั้น จนถึงรัชกาลที่ ๕ พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทนต์)

เจ้าอาวาสวัดราชนาคดาราม ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง เพื่อให้สำเร็จบริบูรณ์ แต่ทำได้เพียงบูรณะชั้นบนทำพื้น ก่อมณฑปโบกปูนทาสีแดง ยกฉัตรยอดเจดีย์ชั้นบนสุดและชั้นที่ ๒ เท่านั้น เพราะขาดทุนทรัพย์

ถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี มอบให้กระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าของเรื่องดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทครั้งใหญ่ กระทรวงมหาดไทยได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น ๒ คณะ คือ กรรมการอำนวยการบูรณะ และคณะกรรมการดำเนินการบูรณะและกำหนดให้แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๘

คณะกรรมการดำเนินการบูรณะได้มอบให้กรมโยธาเทศบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการปรับปรุงตกแต่งให้เป็นไปตามเค้าโครงเดิม ถ้าส่วนใดชำรุดให้จัดทำขึ้นใหม่ตามแบบเดิมทุกอย่าง งานได้เริ่มขึ้นตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ จนถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘ และสำเร็จดังเช่นที่เห็นอยู่ในขณะนี้ซึ่งถือกันว่าเป็นโลหะปราสาทแห่งเดียวในโลกที่ยังคงสมบูรณ์อยู่ในปัจจุบัน หากท่านมีความสนใจใคร่ศึกษาสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่พระองค์ได้ทรงประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระราชศรัทธาอันแรงกล้าในพระบรมพุทธานุภาพ จนเกิดเป็นพระมหาเจดีย์โลหะปราสาทอันงดงามและแปลกกว่าพระเจดีย์องค์ใดในประเทศนี้ ก็ขอเชิญท่านได้หาโอกาสเข้าชมอย่างใกล้ชิด เพื่อจะได้เห็นเป็นที่ประจักษ์ชัดด้วยสายตาของท่านเองและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้นและงานที่กรมโยธาเทศบาลได้เพียรพยายามทำการบูรณะให้เหมือนของเดิมนั้น แบ่งออกเป็น ๗ ชั้น ตั้งอยู่บนฐานที่มั่นคงแข็งแรง ชั้นล่างมีซุ้มคูหารอบนอก ๓๒ ซุ้ม คูหาเชื่อมต่อกัน ๒๘ คูหา ชั้นที่สองมีองค์มณฑป ๒๔ องค์ คูหาเชื่อมต่อ ๒๔ คูหา มีฐานภายในต่อเนื่องกับชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๓ มีคูหาและระเบียงรอบนอก ชั้นที่ ๔ มีองค์มณฑปรอบนอก ๑๒ คูหาเชื่อมต่อ ๑๒ คูหา มีฐานรอบนอกรอบใน ชั้นที่ ๕ มีคูหาและระเบียงรอบนอก ชั้นที่ ๖ มีฐานต่อเนื่องกับชั้นที่ ๕ มีเสาดหัวเม็ดลูกกรงระเบียง มีบันไดก่ออิฐภายนอกขึ้นไปสู่ชั้นที่ ๗ ซึ่งเป็นองค์ปราสาทใหญ่จตุรมุขทั้ง ๔ ด้าน ภายในปราสาทใหญ่ตรงกลางมีแท่นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป บันไดเวียนที่ทำด้วยไม้ขึ้นจากชั้นล่างไปสู่ชั้นที่ ๖ ของเดิมนั้นเปลี่ยนเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล. แท่น คงจะหาสูงใหญ่โตขนาดเท่าของเดิมไม่ได้

ท่านผู้ฟังที่เคารพ งานที่คณะกรรมการอำนวยการและคณะกรรมการดำเนินการบูรณะโลหะปราสาท โดยเฉพาะกรมโยธาเทศบาลที่สามารถทำให้โลหะปราสาท ซึ่งเป็นเพียงปราสาทโคลนในรัชกาลที่ ๓ กลับเป็นโลหะปราสาทที่งดงามขึ้นได้ดั่งกระแสพระราชดำริ เป็นพระปฐมเจดีย์อันเป็นศรีสง่าแห่งพระนคร จึงควรได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่ง และเราชาวไทยก็ควรจะภาคภูมิใจในมรดกของไทยแห่งนี้โดยทั่วกัน

วัดพระนามบัญญัติ

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

เรื่องของวัดพระนามบัญญัติที่นำมาเสนอในวันนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจเรื่องหนึ่ง เพราะ เคยเป็นชื่อของพระอารามหลวง ที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนา คือ วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของคลองผดุงกรุงเกษม เขตนางเลิ้ง กรุงเทพมหานครคู่กันกับพระอารามหลวงสำคัญอีกแห่งหนึ่งคือ วัดโสมนัสวิหาร พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นี้ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ พระองค์มีพระราชศรัทธาและพระราชดำริเกี่ยวกับการสถาปนาพระอารามสำคัญทั้งสองแห่งนี้อย่างไร จะนำหลักฐานมาเสนอโดยลำดับ โดยเฉพาะ วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งมีพระบรมราโชองการให้เรียกว่า วัดพระนามบัญญัติอยู่เป็นเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ

เรื่องของวัดพระนามบัญญัติ เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับพระราชกรณียกิจ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ ๓ เรื่อง คือ การขุดคลองผดุงกรุงเกษม การสถาปนาวัดโสมนัสวิหาร และการสถาปนาวัดมกุฏกษัตริย ซึ่งท่านผู้ฟังจะพิจารณาเห็นได้ ดังนี้

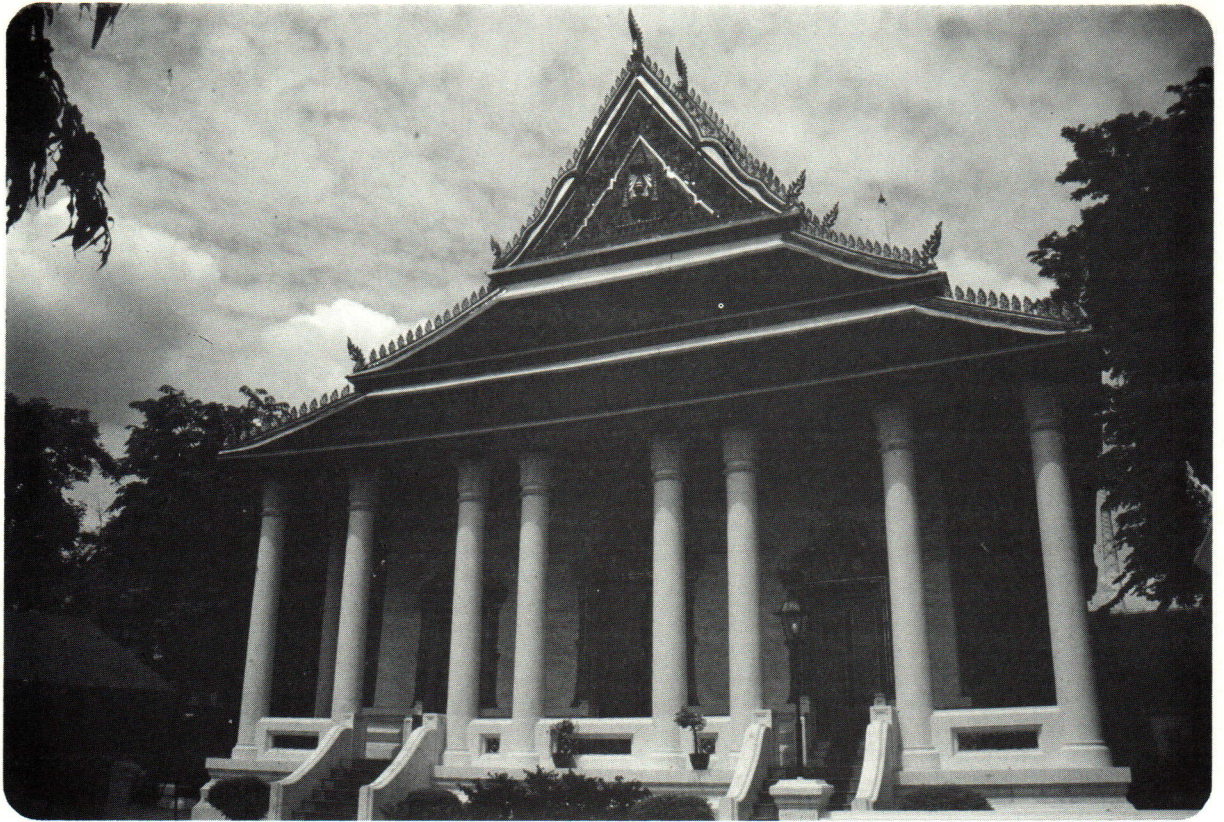
การขุดคลองผดุงกรุงเกษม ในหนังสือเรื่อง “สถานที่ต่าง ๆ ที่ ร. ๔ ทรงสร้าง กล่าวไว้ว่า

“เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (วร) เป็นนายงาน ขุดคลองแต่ลำแม่น้ำที่ได้วัดเทวราชกุญชร ผ่านคลองมหานาคไปออกซึ่งแม่น้ำที่เหนือวัดแก้วแจ่มฟ้าคลอง ๑ เป็นคูพระนครชั้นนอกกว้าง ๑๐ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๑๓๗ เส้น ๑๐ วา สิ้นค่าจ้างขุดเป็นเงิน ๒๗,๕๐๐ บาท สำเร็จในปลาย พ.ศ. ๒๓๙๗ ได้เปิดคลองเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรมค่ำ ๑ พระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม และมีงานมหรสพฉลอง ๓ วัน”

นี่คือจุดเริ่มต้นของการสถาปนาพระอารามหลวงไว้ รับฝั่งคลองผดุงกรุงเกษมหรือคูพระนครชั้นนอกทั้งสองวัด

การสถาปนาวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริย ในหนังสือชื่อ “พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เรื่องวัดพระนามบัญญัติ กับเรื่องวังหน้า” มีข้อความเกี่ยวกับการสถาปนาพระอารามหลวงทั้งสองว่า

“เรื่องต้นเดิมของวัดพระนามบัญญัตินั้น ทูลหม่อม ได้รับสั่งเกล้าให้ฉันฟังต่อพระโอษฐ์เองเมื่อ

เวลาที่รับสั่งให้ฉันไปเตือนกรมขุนราชสีห์ให้ทำวัด ว่าวัดเดิมนั้นสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี กราบ
ทูลขอให้ทรงทำวัดราชนัดดา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างในพระนามของท่าน.....
ทรงรับสั่งว่าจะสร้างให้ใหม่วัดหนึ่ง แต่สมเด็จพระนางเจ้าสิ้นพระชนม์เสียก่อน ในขณะนั้น โปรดให้ชุดคลอง
ผดุงกรุงเกษมเป็นคุพระนครชั้นนอก ทรงเห็นว่า ในคลองนั้นยังไม่มีวัดวาอาราม จึงโปรดให้จ่ายเงินขึ้นใน
สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสฯ ทำการสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ซึ่งมีนามว่า วัดโสมนัสวิหารในบัดนี้ ในครั้งนั้นทรง
เห็นว่าคลองผดุงกรุงเกษมที่ขุดใหม่นั้นเป็นพระเกียรติยศมาก นับว่าได้สร้างเมืองอีกชั้นหนึ่ง ควรจะให้เป็นที่
สนุกครึกครื้นเหมือนอย่างคูรอบกำแพงกรุงเก่า มีวัดวาอารามเรียงรายไปมาก และเมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศทรงสร้างวัดกุฎีดาวกับวัดสมณโกฏ อยู่ตรงกันข้ามปากคลอง วัดกุฎีดาวเป็นวัดหลวง วัดสมณโกฏ
เป็นวัดพระมเหสีมีตัวอย่างมาจึงทรงพระราชดำริจะสร้างเป็นวัดส่วนพระองค์อีกวัดหนึ่งให้เป็นที่กันอย่างนั้นบ้าง
ให้เป็นพระเกียรติยศสืบไป

การวัดนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองทำ พระยามหานุภาพเป็นนายงาน
ทำการก่อสร้างได้ทันปลายถึงผนัง ทั้งพระอุโบสถและวิหาร พระเจดีย์ เผินญูกคร่าวไม่โปรดวัดใหญ่ ๆ ใน
ภายหลังการก็ทอดทิ้งค้างมา ตั้งแต่แรก ๆ บรมราชภิเศกจนเกือบจะสวรรคต ในหมู่ทำวัดราชประดิษฐหลายปี
จึงได้ลงมาจับทำกันต่อไปอีก โปรดให้ฉันเป็นผู้ตักเตือนการก่อฤกษ์ก่อการอันใด ก็รับสั่งให้ฉันไปทุกครั้ง
จนภายหลังพระอุโบสถคือหลังเล็กข้างหลังกับหมู่กุฎีแล้วเสร็จจึงได้นิมนต์พระจันทโคจรคุณไปอยู่ในแผ่นดิน
หรือสองฝนก็เสด็จสวรรคต”

นี่คือการสถาปนาวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริย์ หรือวัดพระนามบัญญัติ ซึ่งขึ้นริมฝั่งคลอง
ผดุงกรุงเกษม

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ก่อนที่จะได้ทราบเรื่องของวัดพระนามบัญญัติโดยเฉพาะต่อไป ขอแนะนำท่าน
ให้ได้ทราบประวัติ ของท่านที่มีนามอยู่ในพระราชนิพนธ์ที่อ้างนั้นโดยสังเขป คือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองสร้างวัดนั้น นามเดิม ช่าง บุนนาค เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
(ดิศ บุนนาค) กับท่านผู้หญิงจันทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาล
ที่ ๒ ได้เลื่อนเป็นนายชัยขรรค์ หลวงสิทธิ์นายเวรมหาดเล็ก เจ้าหมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็ก และเป็น
พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๓ เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่พระสมุหกลาโหม ใน
รัชกาลที่ ๔ และได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในรัชกาลที่ ๕ ก่อนบรมราชาภิเศก ถึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๒๕ กรมขุนราชสีห์นายช่างนั้น
พระนามเดิมคือพระองค์เจ้าชุมสาย เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าจอมมารดา
เอมใหญ่เป็นพระมารดา ประสูติเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นราชสีห์วิกรม
และเลื่อนเป็นกรมขุนราชสีห์วิกรม ใน พ.ศ. ๒๔๑๐ ทรงกำกับช่างศิลาและช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๑๑
พระนามมahanuaph สืบประวัติไม่ได้ และพระจันทโคจรคุณนั้นเป็นราชาคณะ นามเดิมคือ ยิ้ม ฉายา จันทร์สี
โยมบิดาชื่อ มา โยมมารดาชื่อ คง เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ที่บ้านตำบลสามเสน เขตดุสิต
กรุงเทพมหานคร อุปสมบทที่วัดราชาธิวาส ภายหลังย้ายมาอยู่วัดโสมนัสวิหาร แล้วย้ายไปอยู่วัดบวรนิเวศ
วิหาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริย์ เป็นรูปแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึงมรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระคุณเจ้ารูปนี้เป็นผู้ทรงศีลและเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมาก และได้เป็นอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ชื่อว่า “วัดมกุฏกษัตริย์” แล้วจึงเปลี่ยนมาเป็นวัดพระนามบุญญิต ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อ้างแล้วว่า “ชื่อวัดแต่เดิมพระราชทานว่า วัดมกุฏกษัตริย์ ฟังมาเปลี่ยนให้เรียกเสียใหม่ว่า พระนามบุญญิตเมื่อพระสงฆ์จะไปอยู่นี้ เพราะทรงเห็นว่าข้าราชการจะกราบทูลออกชื่อวัดกระดาก ๆ ไป” และอีกหลักฐานหนึ่งปรากฏในหนังสือ “ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี ” ว่า “แต่ภายหลังปรากฏว่าเมื่อพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการจะกราบทูลออกชื่อวัดอันเป็นพระปรมาภิไธย ก็ขัดปากกระดากใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า วัดพระนามบุญญิต ไปพลางก่อน เมื่อสิ้นรัชกาลของพระองค์แล้ว จึงให้เรียกว่าวัดมกุฏกษัตริยาราม แต่ก็เรียกกันว่า “วัดพระนามบุญญิต ต่อมาถึง ๒๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงประกาศให้เรียกว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม ตามพระราชประสงค์

การสถาปนาวัดมกุฏกษัตริย์ หรือวัดพระนามบุญญิต ในรัชกาลที่ ๔ ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ตามแผนผัง ในหนังสือ “ประวัติวัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี ๑๘ มกราคม ๒๕๑๑ ” กล่าวถึงการก่อสร้างในขั้นต้นว่า

“โดยเหตุที่พื้นเดิมของวัดนี้ เป็นสวนผลไม้ยืนต้นบ้าง สวนไม้ล้มลุกบ้าง เมื่อจะก่อสร้าง จึงต้องตัดโค่นและขุดต่อก่อนต่อนั้นจึงขุดคูกว้างราว ๔-๕ วา แยกจากคลองผดุงกรุงเกษมเข้าไป...เพื่อใช้ดินถมพื้นที่เพื่อเป็นทางระบายน้ำ เพื่อใช้น้ำอาบและบริโภคและเพื่อเป็นอุ้งสำหรับบิณฑบาตและประโยชน์อย่างอื่นด้วย

พื้นที่วัดนี้ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ติดกับคลองผดุงกรุงเกษม ฉะนั้นแผนผังของวัดนี้ จึงต้องหันหน้าลงคลอง และพระวิหารซึ่งตั้งอยู่ตอนหน้าของวัดจึงหันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนพระอุโบสถซึ่งตั้งอยู่ถัดเข้าไป หันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงใต้

แผนผังของวัดนี้นั้น มีพระวิหารอยู่ตอนหน้าวัด พระอุโบสถอยู่ตอนหลังวัด พระเจดีย์ตั้งอยู่หลังพระวิหาร หรือกลางลานวิหารคดอันเป็นท่ามกลางของวัด หาได้สร้างพระอุโบสถไว้หน้าวัดเหมือนวัดอื่นบางวัดไม่ ทั้งนี้ เพราะมีพระราชประสงค์ให้ใช้พระวิหารในกิจการพระศาสนาทั่วไป ส่วนพระอุโบสถนั้นสำหรับใช้ทำสังฆกรรมบางอย่าง เช่น ทำปาฏิโมกข์ เป็นต้น ฉะนั้น พระวิหารจึงมีขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถ

เมื่อการปรับพื้นเรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคด ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ การก่อสร้างในเบื้องต้นนั้น ได้ฝังราก ถมดินสำหรับก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคด ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ แต่การก่อสร้างนี้ก่ออิฐขึ้นมาได้พอพื้นลายถึงผนังเท่านั้นก็ค้างมานาน

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงเสด็จมาวางศิลาฤกษ์ ทรงเร่งรัดก่อสร้างเสนาสนะให้เสร็จทันเปิดวันก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๑๑ เสนาสนะ ๓ คณะนั้น สำเร็จเรียบร้อยตามพระราชประสงค์ พอเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ๒๐ รูป ส่วนพระวิหาร วิหารคด พระเจดีย์ และพระอุโบสถ ยังคงดำเนินการก่อสร้างต่อมา”

เรื่องของวัดพระนามบุญญิตี ได้รับการก่อสร้างสืบมาจนสำเร็จบริบูรณ์ตามแผนผังในรัชกาลที่ ๕ และเปลี่ยนชื่อจากวัดพระนามบุญญิตีมาเป็นวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารในวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ ซึ่งเรื่องต่อไปของวัดนี้ จึงเป็นเรื่องของวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร อันมีรายละเอียดที่จะนำมาเสนอเป็นโอกาสต่อไป

